

STANISLAV BALÍK / Komunální volby 2014

PIERRE MANENT / „Vládnutí“: machiavelismus bez *virtù*

BENJAMIN SCHWARZ / Byla Velká válka nutná?

IVANA RYČLOVÁ / Výpověď o osudu Anatolije Marčenka

MILAN UHDE / Grušova cesta ke svobodě

Kontexty

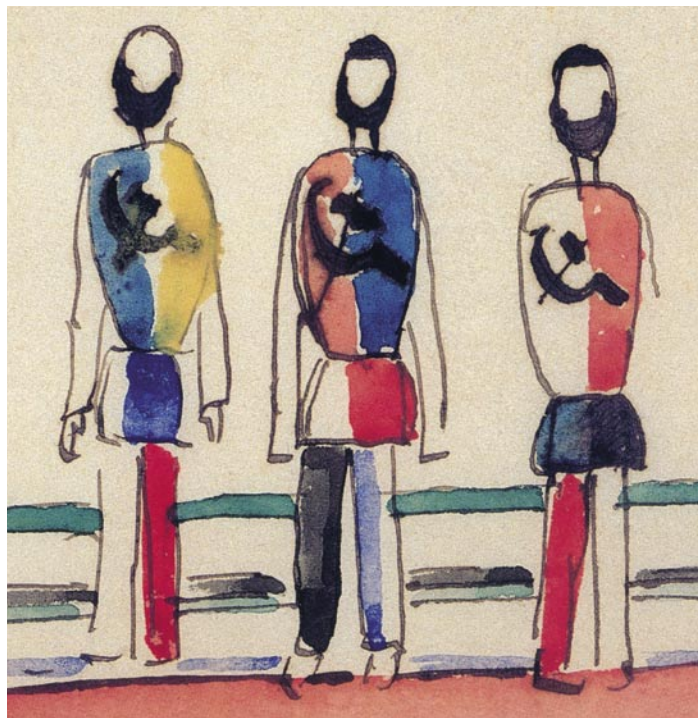
časopis o kultuře a společnosti

JOSEF MLEJNEK / Když si politická
korektnost odnáší vavříny

JIŘÍ HANUŠ / Bazarov: nihilista, kterého překvapila láska

PETR FIALA, FRANTIŠEK MIKŠ / Loučení
s Ondřejem Ryčlem

FRANTIŠEK MIKŠ / Kazimir Malevič II:
Vzestup a pád Černého čtverce

4/2014

H. Morschitzky, S. Sator**Deset tváří úzkosti**

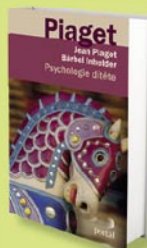
Autoři popisují deset forem úzkostných poruch – panickou poruchu, agorafobii, specifické fobie, posttraumatickou zátěžovou poruchu aj. U poruch vysvětlují jejich vznik, specifické projevy a nabízejí osvědčené přístupy k jejich překonání. Nabízejí přístup zahrnující konfrontační terapii, mentální trénink, kognitivní terapii, tělesný trénink, trénink emocí, posilování sebevědomí a trénink zvládání stresu.

brož., 256 s., 389 Kč

M. A. Petrášová, Z. Štěpánek, I. Prausová**Mentorink – forma podpory nové generace**

Autoři definují role a zodpovědnosti při procesu mentorování, radí s výběrem mentora i junióra. Zabývají se etikou, popisují různé typy mentorinku i fáze mentorovacího procesu. Čtenáři se seznámí se zkušenostmi českých mentorů z různých odvětví podnikání i z různých věkových skupin.

brož., 160 s., 255 Kč

J. Piaget, B. Inhelder**Psychologie dítěte**

Kniha shrnuje hlavní výsledky pětáctileté práce ženevské psychologické školy. Autorky podávají syntetický obraz vývoje dítěte od narození do adolescence. Je to obraz plastický, bohatě členěný a zároveň teoreticky podložený. Poskytuje ucelený pohled na vývoj lidského jedince a obohacuje novými hledisky jeho úvahy o výchovných cílech a prostředcích.

brož., 144 s., 275 Kč

C. Topf**Sebekoučink pro ženy****Z nejpřísnější kritičky svou nejlepší poradkyní**

Aby se čtenářky mohly vnitřní koučkou sobě samým opravdu stát, nabízí autorka přehledně strukturovanou knihu plnou každodenních příkladů, tipů a cvičení. Jejich prostřednictvím umožňuje ženám, aby aktivovaly své síly, aniž by přitom ztratily své ženství – a to za užití prostředků, které jsou jim dávno známy.

brož., 168 s., 279 Kč

Vychází současně jako e-kniha

 portál
Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte: Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203, e-mail: obchod@portal.cz

Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

REVOLVER
VE
EVE

JIRÍ KOLÁŘ – Vachtová, Karlík, Šlajchrt, Formánek + fotografie
Hrabal + Kolář – NAROZENÍ 1914 – ROZHOVOR – Karlík – Špirit
Borkovec, Zelenka – PRÓZY / BÁSNĚ – Částka, Rajchman, Bátor
DENÍKOVÉ ZÁZNAMY – Holcová / Drda – BONDYOVÁ
Macháček – MONOTYPY / Hauková – FOTOGRAFIE – Langerová
NOVÁ PÍSMÁ / Lomová – ATELIÉRY / Haloun – KNIŽNÍ EDICE
COULEUR – kritické reflexe a glosy a další

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na webu: www.revolverrevue.cz
email: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Editorial

Lavina padesátých narozenin v CDK pokračuje, generace otců zakladatelů dozrává do věku, kdy – biblicky řečeno – spatřili Abrahama. Nejnověji se mezi ně zařadil Petr Fiala. O jeho činnosti spojené s CDK a jeho politické dráze psal v *Kontextech* nedávno František Mikš; rádi bychom proto u příležitosti jeho padesátin připomněli jiný důležitý rozměr jeho osobnosti, a to výrazný podíl na formování české politologie.

Bylo by laciné a zjednodušující tvrdit, že ve vztahu k politické vědě prostě jen Petru Fialovi dopřál osud, aby byl ve správnou dobu na správném místě. On totiž tomu osudu ještě před Listopadem cílevědomě napomáhal – studentským zájmem o nejranější (rakouskou) fázi české a moravské politiky či politologickým vzděláváním v brněnské podzemní univerzitě. Jen tak se mohlo stát, že si jej v roce 1990 Vladimír Čermák vybral jako klíčového kolegu při budování politologie na tehdejší Filozofické fakultě Masarykovy univerzity a že právě jemu po třech letech – jako ani ne třicetiletému – předal vedení katedry. Bylo štěstím, že vznikala na zelené louce, nezátížená jakoukoli (zvláště personální) tíhou minulosti. Během devadesátých let tak Petr Fiala mohl vtisknout brněnské politologii zřetelnou tvář. V institucionální rovině to znamenalo učinit z katedry jeden ze základních stavebních kamenů nové Fakulty sociálních studií, opakovaně hledat a nalézat roli Mezinárodního politologického ústavu, zřídit Institut pro srovnávací politologický výzkum (existoval v letech 2005–2011) a konečně rozvinout původní ústav politologie do dvou kateder, jež realizují řadu samostatných politologických oborů, a učinit je univerzitními pracovišti, schopnými dle jeho vize uskutečňovat politologický výzkum konkurenceschopný v mezinárodním kontextu.

Někdy se v této souvislosti používá pojem brněnská politologická škola. O její existenci lze jistě vést debatu, ale my se k této značce hlásíme a dovolujeme si formulovat tezi, že pro ni charakteristické mohou být hned dva znaky typické pro politologické dílo Petra Fialy. Již první výzkumné krédo Petra Fialy je totiž specifické a nekryje se zcela s převládajícími trendy v české politologii – jde o úzkou vazbu jím volených badatelských priorit na soudobé politické dění. Ať již to byly jeho v českém prostředí průkopnické práce o vztahu náboženství a politiky, o politických stranách v demokratické společnosti nebo o evropské integraci, vždy se jednalo o témata, která nejen iniciovala či výrazně posouvala odbornou debatu, ale měla jasný vztah k aktuálním politickým otáz-

kám. Tato systematická snaha vymanit politologii z pokusného uzavřít se do sebe i za cenu toho, že se stane vnějšímu světu nesrozumitelnou, provází jeho odbornou činnost od samého počátku.

Druhou výzvou Petru Fialovi bylo a je přesvědčit nejen brněnskou politologii, že nemusí být jen analytická či dokonce deskriptivní, ale že je normální – či dokonce žádoucí – psát odborné texty názorové a hodnotově ukotvené. Past neužitečnosti a odtrženosti od reálného světa přitom představuje nejen pro politologii, ale i další společenské vědy reálnější problém, než si možná řada našich kolegů připouští.

Aktuálně jsme pak svědky třetího, a pravděpodobně nejkontroverznějšího momentu v politologické dráze Petra Fialy (který již s brněnskou školou nespojujeme...): jakkoli americká politická věda nikdy nepatřila k jeho inspiračním zdrojům, právě v jejích tradicích se rozhodl překročit příkop, který je u nás vykopán mezi politikou a politologií, a stát se aktivním politikem. Navíc veden vírou, že se nemusí jednat o nezvratné rozhodnutí, že se lze opět na akademickou půdu vrátit. Každopádně je právě on dle našeho soudu k této volbě dobře vybaven. Jak totiž kdysi napsal klasik sociálních věd Max Weber, „povolání k politice“ je podmíněné dvěma lidskými předpoklady: tím prvním je etika smýšlení, tedy přesvědčení, že věc, kterou prosazují, je správná; tím druhým je pak etika odpovědnosti, tedy vědomí, že politické jednání má následky, což je nutné si při jejím výkonu uvědomovat. A Petr Fiala ve svých analýzách politiky tyto předpoklady zjevně vnímá. V jeho posledních knihách *Politika, jaká nemá být* a *Evropský mezičás* je patrná nejen snaha hledat systémová řešení problému přetížené české politiky či příliš uspěchaně se integrující EU, ale i věcný a strýzlivý (chtělo by se napsat weberiánský) přístup k politikům a politice.

V historických vědách, ze kterých koneckonců Petr Fiala vzešel, bývá zvykem k počtům jubilentů vydávat „festschrift“ – sborníky jejich kolegů, přátel a žáků. Z lenosti, k níž se tu čestně přiznáváme, plédujeme za stanovení dolní hranice tohoto zvyku v české politologii na šedesát let; snad i proto, abychom co nejvíce odsunuli dobu, kdy se z podobných sborníků vzhledem k věkové blízkosti hlavní české politologické generace stane masový produkt. Za deset let se již nicméně nebudeme mít na co vymluvit. O to zajímavější pak bude, až se ve sborníku zahrnujícím témata Evropy, politických stran, náboženství či vzdělávací politiky, tedy našemu jubilentovi odborně blízka, dočteme i o tom, jak může český politolog pochodit v politice.

STANISLAV BALÍK, VÍT HLOUŠEK,
JAN HOLZER A LUBOMÍR KOPEČEK

Texty /

STANISLAV BALÍK

Komunální volby 2014.
Pokračování starých trendů,
nebo velké rozcestí? 3

PIERRE MANENT

„Vládnutí“: machiavelismus bez *virtù* 7

NIALL FERGUSON

Politická ekonomie sítí a hierarchií státu 13

BENJAMIN SCHWARZ

Byla Velká válka nutná? 21

IVANA RYČLOVÁ

Výpověď o osudu Anatolije Marčenko 28

FRANTIŠEK MIKŠ

Kazimír Malevič II.
Vzestup a pád Černého čtverce 42

JOSEF MLEJNEK

Když si politická korektnost odnáší vavříny.
Divadelní Kontakt 2014 v Toruni 57

Literatura /

MILAN UHDE

Grušova cesta ke svobodě 61

JOSEF MLEJNEK

Básník potřebuje rezonovat
s nejvnitřnějším prostorem.
Rozhovor s JURAJEM KUNIAKEM 71

JURAJ KUNIAK

Spriatelil by som sa s anjelom 78

JIŘÍ HANUŠ

Bazarov: nihilista,
kterého překvapila láska 81

JARMILA ŠTOGROVÁ

Jan Hertl a revue *Řád* 86

Vzpomínka /

PETR FIALA, FRANTIŠEK MIKŠ

Loučení s Ondřejem Ryčlem 91

ONDŘEJ RYČL

Intelektuálové, Antény
a Snowpiercer... vítejte na KVIFF! 94

Nad knihami /

VÁCLAV KLAUS

Více než opožděná anotace
knihy Pierra Manenta 98

Z nových knih 101

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník VI. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXV.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** David Jalový (jazykový redaktor), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Kazimír Malevič: Barevná skica • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

B | R | N | O | I

Komunální volby 2014

Pokračování starých trendů, nebo velké rozcestí?

STANISLAV BALÍK

Za několik týdnů půjdeme již posedmé v polistopadových dějinách volit své obecní a městské zastupitele. Od prvních komunálních voleb uplyne v listopadu dlouhých čtyřicet let, na počátku roku 2015 to bude čtvrtstoletí od rekonstrukcí a kooptací do místních národních výborů, kdy započala nová éra v životě našich měst a obcí. Z někdejších čerstvých a nadšených pětatřicátníků-čtyřicátníků, kteří reprezentovali nový začátek, jsou lidé na počátku důchodového věku. Ti, kteří tehdy teprve brali rozum, přicházejí dnes do jejich někdejšího středního věku.

Především ale mají obce za sebou čtvrtstoletí demokratické samosprávy, kdy měly možnost vyzkoušet různé formy obecní správy, různé osoby, různé priority... Ve většině z nich (nicméně zdaleka ne ve všech) došlo už i k výměně hlavních místních politických elit prostřednictvím voleb, k nahrazení vládnoucích kritizující opozicí. A leckde možná k oné zásadní změně, jež je pro demokracii nezbytná, dojde až letos.

Proč budou komunální volby v roce 2014 důležité?

(1) Dlouhodobě etablované strany opět po čtyřech letech prověří akceschopnost své členské základny, která se v polistopadové době nejvíce a nejhlouběji aktivizuje právě při sestavování komunálních kandidátek a vedení místních kampaní. Budou moci testovat kvalitu stávajících i nových politických kádrů, na vzorku stovek srovnatelných případů (větších obcí a měst) budou moci ověřovat, do jaké míry je jim značka jejich strany přínosem či přítěží – zda získává bonusové body, či zda je poškozená tak, že i jinak a dříve úspěšné místní politiky stáhne k volebnímu dnu. Ale především si ověří,

zda je vůbec jejich organizační struktura ještě schopna kvalitní akce.

(2) Nové strany s ambicí dominovat české politice budou mít ideální příležitost proniknout hlouběji do struktury společnosti a dokázat, že nejsou jen módní vlnkou čeřící společenskou hladinu, po níž však nezůstane nic. Je něco jiného sestavit kandidátku do evropských voleb či čtrnáct krajských kandidátek pro volby do Poslanecké sněmovny, a něco jiného sehnat tisíce občanů ochotných spojit své jméno a pověst s politickou stranou či hnutím. A nejde jen o samotné sestavení kandidátek! Je především něco jiného nést politickou zodpovědnost za několik desítek poslanců a jiných vrcholných představitelů, a za tisíce zastupitelů, stovky radních a starostů. Vždyť kolik různých ataků na různé politické strany bylo a je vedeno přes skandalizaci (oprávněnou i neoprávněnou) jejich komunálních reprezentantů.

Uvidíme rovněž, do jaké míry je např. hnutí ANO skutečně novou silou a do jaké míry se za momentálně úspěšnou značku pouze schovají staří šibřii, přebíhavci a dosud neúspěšní politici cítící příznivý vítr.

(3) Při výše zmíněném zestárnutí někdejších „demokratie-trégrů“ bude zajímavé sledovat, jak vypadá generace, která je nahradí. Oni zmínění nadšenci z počátku devadesátých let se vyznačovali tím, že šlo o osobnosti s velkou mírou osobní integrity, což jejich okolí oceňovalo. Tak se mohlo stát, že byli v komunálních volbách úspěšní i tehdy, když jejich strana upadala. Je ale otázkou, kdo je nahrazuje. Jde o obdobně ukotvené osobnosti se širokým respektem, nebo již spíše o marketingové produkty, o pouhé reprezentanty chvilkových nespokojeností, o celkem náhodné výsledky souběhu politických nálad, jež se proměňují častěji než letošní srpnové počasí? To neuvidíme hned

při letošních volbách, ale zase až s odstupem – až poté, co se opět změní politické nálady, které třeba budou přát zcela jiným trendům a směrům. Pak se bude lámat chleba pro dnešní místní vycházející politické hvězdy.

(4) Občané budou mít opět po čtyřech letech možnost ohodnotit práci stávajících obecních představitelů a vyslovit (ne)důvěru novým. Jde o jeden z nejdůležitějších momentů, který má sílu upustit napětí v politické obci, uskutečnit změnu a nasměrovat další vývoj. Je to skutečně klíčová chvíle, která rozhoduje a má rozhodovat. Ačkoli si mylně zvykáme na to, že rozhodující je počet podpisů pod peticí či počet lajků na nenávistné kritizující facebookové stránce, rozhodne se jediné u voleb.

(5) Dále má smysl sledovat koaliční potenciál jednotlivých celostátních politických uskupení – kdo s kým je ochoten spolupracovat, a s kým naopak ne. Dozvíme se leccos o hloubce (či mělkosti) vztahů mezi stranami vládní koalice. Uvidíme, do jaké míry postoupila již po minulých volbách indikovaná kartelizace – tedy že staré strany mají tendenci odložit ideologické rozdíly a spojit se ke společnému postupu proti novým vyzyvatelům, ať již z celostátní úrovně, či ryze lokálního významu. Bude třeba umět ve významnějším počtu případů spolupracovat místní ANO s místní ODS? Nebo převezme celostátní rétoriku a nebude chtít spolupracovat s reprezentanty polistopadových časů? Do jaké míry budou mít centrály stran pod kontrolou místní dění? Budou mít ambice vstupovat do koaličních jednání alespoň ve velkých městech? A jaké typy koalic budou vytvářeny? Zůstanou ve velkých městech v oblíbenosti koalice velké, které jsou z hlediska soutěživosti systému smrtící? A potvrdí se trend indikovaný v menších obcích a městech, že hojně oblíbené jsou tam koalice minimální vítězné? Jak s tím zamíchají nová uskupení?

(6) Mají to být právě komunální volby, které rozhodnou o správnosti konání místních představitelů. Jakkoli se v posledních letech policie a státní zastupitelství snaží dostat se do pozice výsostných arbitrů politických rozhodnutí, jde o demokracii nebezpečný trend, který je nutno zastavit. K tomu samozřejmě nedojde samotnými volbami či nespokojeným voláním zdola – tuto sílu má jediné parlamentní politická reprezentace, která by ale měla citlivě naslouchat. O tom, zda bylo správně či špatně rozhodnuto o prioritě investičních akcí ve městě či na vesnici, zkrátka nesmí roz-

hodovat prokurátor a policajt, ale občané municipality svým hlasováním ve volbách.

(7) Naopak vůbec nebudou ani letošní komunální volby důležité v tom, co se od jejich výsledků tak často očekává – že by naznačily něco víc než to, co bylo právě zmíněno. Nemá smysl posléze porovnávat výsledek ČSSD, ANO, ODS či KDU-ČSL a ať už z počtu hlasů nebo počtu mandátů vyvozovat závěry o přízni jejich voličů. Smysl má jediné – a i to opatrně – hodnotit výsledky jednotlivých stran v dlouhodobé perspektivě.

Jedině tak se vyhneme např. mylným závěrům, jako se tomu stalo v roce 2010 v souvislosti s KDU-ČSL, která tehdy v porovnání s předchozími volbami ztratila přes dva procentní body zastupitelů a téměř procentní bod hlasů, v obou těchto měřených kategoriích zaznamenala od roku 1990 nejhorší výsledek, a přesto byly některými komentátory její zisky považovány za důkaz návratu voličské přízně.

V polistopadové době totiž nebyla potvrzena souvislost mezi volebním chováním v různých typech voleb. Voličské vzorce v komunálních volbách v jednotlivých obcích a městech mají vlastní logiku a dynamiku, jež ne zcela odpovídají logice chování těchto voličů ve volbách parlamentních. Na individuální úrovni to tedy znamená, že konkrétní volič může volit v parlamentních volbách ČSSD a v komunálních nezávislé (jakkoli třeba místní ČSSD kandiduje); podobné příklady lze vztáhnout na všechny strany, s jedinou (nicméně slábnoucí) výjimkou KSČM. Tradovaná tvrzení o tom, že voliči ve městech se spíše rozhodují podle parlamentních politických preferencí, jsou mýtem. I ve městech voliči rozlišují úroveň komunální a parlamentní a podle toho se ve volbách chovají. Dokumentovat to ostatně lze i na jiných dvojicích voleb – např. krajských a senátních. Politologické výzkumy na úrovni jednotlivých okrsků naznačují, že týž volič v jednom okamžiku je schopen hlasovat v krajských volbách pro kandidátku ČSSD a do vedlejší urny vhodit hlas pro kandidáta ODS.

Důležitost komunálního zakotvení

Všechny tyto otázky a poznámky mají ale smysl pouze tehdy, připustíme-li, že je jedním z důležitých či alespoň zaznamenáníhodných indikátorů politického zdraví zakotvenost strany na komunální úrovni. V akceptování

této teze nám může pomoci skutečnost, že dosud dlouhodobě neuspěla v české politice žádná komunální a regionálně nezakotvená strana. Neznamená to, že se nedokázala prosadit v jedněch volbách (a třeba i poměrně výrazně), nicméně výrazný úspěch poté nedokázala zopakovat. Narážíme přitom i na problém TOP 09, která je (kromě úplných sněmovních nováčků) parlamentní stranou s nejslabším komunálním zakotvením. Nicméně její případ je poměrně specifický – ať už okolnostmi vzniku (přebrání části členské struktury KDU-ČSL), či ikonickou postavou v čele strany. V jejím případě se bude „chleba“ teprve lámat.

Jiné strany ale naopak potvrzují, jak důležité je substatní zakotvení. ODS dlouhou dobu těžila ze své komunální dominance. Právě ta jí pomohla přežít krizi roku sedmadesátého, napomohla jí k ovládnutí krajů v roce 2000 a především 2004. (To, že možná právě tato dominance vedoucí k regionalizaci strany se stala počátkem pádu kdysi nejlivnější strany, nechme nyní stranou.) Podobě se pro ČSSD stala záchranou krajská aréna, kam opačným procesem než ODS (ta šla zdola nahoru, zatímco ČSSD v případě krajů shora dolů) umístila řadu svých ambiciózních politiků, kteří tam mohli po roce 2008 jednak politicky zajímavě přežít a jednak se i regionálně vyprofilovat. Když k tomu přidáme výrazné komunální zisky ČSSD v roce 2010, vidíme před sebou stranu mnohem plastičtější než v době, kdy byla fakticky soustředěna kolem své parlamentní reprezentace. Pro KDU-ČSL znamenalo její komunální zastoupení po roce 2010 jednu z jistot smyslu vlastní další politické existence.

Dlouhodobé trendy

Minulé volby znamenaly především výrazný milník v polistopadové historii ČSSD, kdy se z pozice outsidera stala vítězem co do počtu hlasů. V roce 1990 ještě téměř neexistovala, v roce 1994 stála na počátku Zemanovy éry, která nebyla spojena s důrazem na komunální úroveň. V roce 2006 se jí podařilo odpoutat se od klesajících KSČM a KDU-ČSL. Přes vítězství v roce 2010 je ale patrné, že strana není v „komunále“ schopna oslovovat nové voličské skupiny. Její volební zisk se od roku 1998 pohybuje v rozmezí 15–19 %. Ještě vyrovnanější jsou její mandátové zisky pohybující se mezi

6,5 a 7 %. Zajímavá je v této souvislosti také skutečnost, že i přes vysoký zisk hlasů v roce 2010 nepřekonal strana své maximum z roku 2002 – tehdy zaznamenala větší úspěch v menších obcích. Úspěch z roku 2010 tak nebyl dán ani tak zlepšením ČSSD, jako spíše úpadkem jejích soupeřů. Jde o jedno z varování pro rok 2014.

ODS je v těchto trendech pravým opakem ČSSD. Její výsledky jsou nestabilní, křivka připomíná sinusoidu s výraznými vzestupy a poklesy. Maximum a minimum zaznamenala v sousedních volbách – 2006 a 2010, kdy v druhých z nich dosáhla polovinu hlasů prvních. Z vysokých zisků roku 1994, kdy zřejmě ještě výrazně těžila z pozice hlavní nástupnické síly OF (byť nešlo o nástupnictví zcela jasné a nepochybné), v roce 1998 výrazně klesla a na podobné úrovni zůstala v roce 2002. Jednoznačnou dominanci mezi stranami z roku 2006 o čtyři roky později ztratila. I přes onen významný pokles počtu hlasů v roce 2010 došlo sice k poklesu počtu mandátů, přesto tento nebyl tak výrazný jako u hlasů a ODS má v končícím volebním období ze stran největší počet zastupitelů.

V zásadě obdobný osud prožívají někdejší soupeřníci z Národní fronty: KDU-ČSL a KSČM. Jde o průběžný a setrvalý pokles jejich hlasů i mandátů. Co do počtu hlasů ztratily obě strany od roku 1990 téměř polovinu voličů. KDU-ČSL přišla rovněž téměř o polovinu mandátů, KSČM téměř o dvě třetiny. Je tak patrné, že se výrazně drolí kádr jejich komunálních politiků. Ani jedna strana nedokázala v posledních dvanácti letech zvrátit či alespoň zastavit nepříznivý trend. KDU-ČSL v roce 2006 poprvé nezmítla co do počtu mandátů a v roce 2010 ji předběhla už nejenom ODS, ale i ČSSD. Bude tento pro obě staré strany – KDU-ČSL a KSČM – nepříznivý trend pokračovat?

Zajímavý bude ale už samotný pohled na to, do jaké míry jsou strany schopny nominovat kandidáty, resp. pro kolik obsazovaných zastupitelských postů. Pohled bude zajímavý v tom, že bude zřejmá životaschopnost strany – v tomto případě posuzovaná podle jejích rekručních schopností.

Po vzestupu ČSSD mezi lety 1994 a 1998 byla až do roku 2010 (včetně) schopna každá ze čtyř dlouhodobých parlamentních politických stran (ODS, ČSSD, KSČM, KDU-ČSL) nominovat kandidáty pro více než

čtvrtinu mandátů. Pozorovat jsme mohli také dva protichůdné trendy – zatímco ODS a ČSSD byly schopny navyšovat či alespoň stavět stabilizované počty kandidátů, KSČM a KDU-ČSL těžily z počátku z výhody kontinuity s činností před rokem 1989, nicméně od roku 2002 prožívají společný pokles. Přesto dosud komunisté stavěli největší počet kandidátů – v roce 2010 pro více než 31,6 % obsazovaných postů (druhá ODS pro 30,7 %, třetí KDU-ČSL pro 28,34 % a čtvrtá ČSSD pro 28,3 % mandátů). Zůstane to tak i po volbách 2014? Je téměř jisté, že klesne počet (a podíl) kandidátů KSČM (vzhledem k nezanedbatelným poklesům počtu členů samotné strany). Leccos napoví data z voleb 2014 o stavu KDU-ČSL, resp. o tom, do jaké míry byl její parlamentní comeback v roce 2013 postaven na trvalejším základě a do jaké míry na náhodném výkyvu. U ČSSD uvidíme, do jaké míry je pro kandidáty lákavá spolupráce s hlavní vládní stranou – resp. jestli ji jako hlavní vládní stranu vůbec vnímají. Testem pravdy pak budou tato data pro ODS – právě zde se strana dozví, v jaké kondici její členská základna skutečně je: zda má vůli po politické participaci, nebo zda rezignovanost a apatie prostoupila již celý stranický organismus.

Političnost komunální politiky

Jistě, na komunální úrovni leckdy dochází až k baby-lonskému zmatení jazyků, kdy se místní politici z pravicových stran chovají a jednají tak, že z nich soudruzi na levici musí mít radost, a naopak mnozí politici zvolení na kandidátkách stran levicových hospodaří a spravují své obce tak, jako by jejich vzorem byl Ronald Reagan a Margaret Thatcherová. Vezmeme-li navíc v potaz skutečnost, že značná část komunální scény je zamlžena nejasnými a vágně vymezenými tzv. nezávislými uskupeními, je jasné, že vyvozování obecnějších závěrů ohledně této nejnižší úrovně vládnutí je krajně komplikované.

Nicméně alespoň dvě závěrečné poznámky by zapadnout neměly. Není jedno, jak podzimní volby dopadnou. Ne v jejich souhrnu, ale optikou jednotlivých municipalit. Leckde může jít o fatální přehození výhybky, která zavede obec na scestí, nebo naopak vyvede z již

téměř jisté záhuby. Jinde možná půjde jen o potvrzení kroků prováděných stávajícími reprezentacemi – přesto i takové zdánlivě banální potvrzení je důležité pro orientaci komunálních politiků.

A poznámka poslední. I politika komunální je skutečnou politikou, jakkoli se tomu leckdo, včetně samotných místních protagonistů, zuřivě brání. Ne, na místní úrovni se nutně nemusí replikovat spory parlamentních stran (proč taky, když je agenda odlišná). Řada místních politiků utvrzovaná médii ale pořád tvrdí, že politiku nedělá, protože kanalizace není ani levicová, ani pravicová; chodníky že staví a buduje pravice stejně jako levice. Nejčastějším argumentem přitom bývá poukaz na „odbornost“, „techničnost“ či „věcnost“ problémů řešených na místní úrovni. Jde ovšem o zásadní neporozumění, v němž jsou ale namočení místní politici zleva doprava, od středu po tzv. nezávislé.

Základní neporozumění v uvažování o političnosti lokální úrovně vládnutí pramení ze ztotožnění termínu politika se střetem levice a pravice. Přinejmenším od dob Rokkana Steina ale víme, že socioekonomický spor, který nejlépe odpovídá dnešnímu vnímání střetu pravice a levice, zdaleka není jedinou, a už vůbec ne nejstarší štěpící linií politiky. Sestoupíme-li z celonárodní úrovně níže, všimneme si, že můžeme nalézt více než deset konfliktních linií (mimo čistě personální), které mají potenciál formovat místní politiku – jde o rozpor rozvojový, rozpor původu, geografický, spolkový, náboženský, socioekonomický, postmateriální a genderový rozpor, rozpor občan vs. obec, rozpor o rozsah funkcí obce a další. Na základě těchto potenciálních konfliktních linií lze porozumět převážné logice politických střetů na lokální úrovni. Každý z nich má za určitých lokálních podmínek schopnost trvale ovlivňovat strukturu politické obce.

Chceme-li tedy rozumět výsledkům voleb a následnému povolebnímu dění, které nás v příštích týdnech čeká, nesmíme opomenout vzít v potaz i výše zmíněné poznámky.

Stanislav Balík působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a v CDK; věnuje se moderní české politice, jejím dějinám a komunální politice.

„Vládnutí“: machiavelismus bez *virtù*

PIERRE MANENT

Pierre Manent přednesl svoji přednášku na kolokviu *Machiavelli jako problém. Věda o člověku, svědomí Evropy*, které proběhlo ve dnech 4. a 5. října 2013 a uspořádal je Italský kulturní institut v Paříži ve spolupráci s Giuliem de Ligiem a Centrem politických studií Raymonda Arona při Vysoké škole politických věd (EHESS). Machiavelli podle Manenta odděluje způsob, jakým žijeme, od způsobu, jakým bychom měli žít, a stejně tak od sebe odděluje to, co říkáme, od toho, co děláme. To je také důvod, proč je třeba Machiavelliho pozorně zkoumat, a dokonce jej znovu vyslechnout pět století poté, co napsal svého *Vladaře*.

Činí-li nám potíže pojmenovat, čím přesně se moderní autoři odlišují od těch starověkých, a názory na dané téma mohou být každopádně velice početné a různorodé, poznáme ty novodobé bez obtíží. Vyznačují se jasností, ostrostí, řízností, a to naopak způsobuje, že se nám staří jeví jako nevýrazní, neurčití a bázlivi. Bez ohledu na obdiv, který chováme ke starším, a bez ohledu na kritiky, které rádi vyslovujeme na adresu novodobých autorů, naše faktická preference patří moderním, a to ne v první řadě proto, že jsou vědecktější nebo demokratičtější, ale z důvodů v podstatě stylistických: poskytují *jasný pohled* na to, o čem hovoří. Budeme-li upřímní, tak na druhé straně u starověkých často nevíme, z kterého konce je uchopit, protože nám ani oni sami neprozrazují, z kterého konce chápat věci. Zatímco staří se přibližují a vzdalují nebo váhají, moderní směřují přímo k podstatě. Je-li řeč o tomto kontrastu, je na místě uvést alespoň jeden příklad. Stačí si přečíst úvahy, které Cicero rozvíjí o užitečnosti a o cti ve třetí knize svého díla *O povinnostech*, a hned po nich patnáctou kapitolu Machiavelliho *Vladaře*. V protikladu k řečníkovu hromadění příkladů a k jeho vehementní výřečnosti tu máme, abychom tak řekli, Florentánovu *římskou* stručnost. A poté, když jsme přečetli Cicera plamenně ospravedlňujícího Regula, jenž dodržel slib daný kartaginskému nepříteli, i když za to zaplatil vlastní smrtí v mukách, čteme s úlevou Machiavelliho slova: „Mnoho kronikářů napsalo o různých re-

publikách a říších věci, které ve skutečnosti nikdo nikdy nezažil a neviděl. Je velký rozdíl v tom, jaký život je a jaký by měl být, a kdo nevidí, jak lidé jednají, ale jen to, jak by jednat měli, učí se spíš své zkáze než zachraně.“ [Niccolò Machiavelli, *Vladař*, přel. Adolf Felix, Praha 1969, s. 69–70, pozn. překl.] Jistě, Regulus prohrál, prodělal, a Cicero si přeje, abychom my prohráli s ním. Naproti tomu Machiavelli slibuje *zároveň* bezpečí našemu tělu a jasnost našemu duchu. *Nice package*. [Pěkný balíček.]

Machiavelliho jasnost, dovolil bych si říci jasnost moderní ražby, spočívá v *separaci*, odlučování. Machiavelli zde absolutně odlučuje způsob, jakým žijeme, od způsobu, jakým bychom měli žít. Neponechává čas ani místo na další rozlišování, pro nuance nebo zmírňování. Nemáme dost času na to ohlížet se zpátky, neboť separace, o kterou tu jde, je odlučování odehrávající se na hraně mezi *preservazione* (chránění) a *ruina* (troska, ničení), mezi životem a smrtí. A my chceme žít.

Slova a činy

Jestliže jsme už zaangažováni právě tímto způsobem a trochu uvažujeme o tom, co čteme, chápeme rovněž, že Machiavelli od sebe radikálně odlučuje to, co děláme, od toho, co říkáme, tj. skutky od slov. Slova nás svádějí z cesty, činy nás zachraňují. Ale o jaká slova přesně jde? Otázka byla hojně diskutována,

ale můžeme si důvodně myslet, že ony „imaginární republiky“ se týkají Platonovy *Ústavy*, zatímco „imaginární knížectví“ označují více méně přesně Augustinovu *Boží obec*, „Boží království“ nebo „nebeský Jeruzalém“, který slibuje křesťanské náboženství, „naše náboženství“, jak říká Machiavelli. Máme-li věřit *Rozpravě o florentských záležitostech* (*Discursus florentinarum rerum*), pohanští filosofové vytvořili imaginární republiky pouze z vlastní nemohoucnosti reformovat republiky reálné: „A tato sláva [reformovat republiky] byla natolik ceněna lidmi, kteří k ničemu nelnu tak jako ke slávě, že když nebyli schopni vytvořit republiku v praxi [*in atto*], realizovali ji písemnou formou [*in iscritto*], jak tomu bylo u Aristotela, Platona a u mnoha dalších. Chtěli ukázat světu, že když nejsou schopni vytvořit občanské společenství jako Solón nebo Lykurgos, neplyne jejich neúspěšnost z jejich nevědomosti, ale z jejich bezmocnosti.“ A na otázku, proč národy byly většími milovníky svobody ve starověku, odpovídá Machiavelli na několika místech, ale především v *Rozpravách* II., 2, že je tomu tak vzhledem k rozdílnosti náboženství, neboť naše náboženství „učinilo svět slabým“. Zkrátka, ať už byla plodem bezmoci jako stará politická filosofie, nebo příčinou bezmoci jako novodobé náboženství, Machiavelli o slovech, která byla považována za nejvznešenější, prohlašuje, že k činu nemají žádný pozitivní vztah. Jsou následkem nebo příčinou jeho nedostatečnosti. Nejsou ani zdaleka schopna čin prospěšně usměrňovat a vést, proto také toho, kdo jedná a vezme je vážně, přivedou k prohře.

Jakkoli je Machiavelliho tvrzení drsné, není arbitrární, alespoň co se týče „našeho náboženství“. Jestliže může odhalit u nás takový velký rozdíl – *tanto discosto* – mezi slovy a činy, je tomu tak proto, že tento rozdíl skutečně existuje v důsledku mezních požadavků, jež křesťanství lidem ukládá. „Milovat své nepřátele“ nebo „se učinit eunuchem pro království nebeské“, takto lidé přece nežijí. Montaigne na konci století prohlásí, že vždy u nás pozoroval „zvláštní souzvuk“ mezi „přehnaně nadzemským smýšlením a suterénními mravy“. Křesťanství v mnohem větší míře než kterákoli jiná filosofická či náboženská věrouka odlučuje slova od činu. Je si toho pochopitelně vědomo, neboť se snaží ono odloučení posléze odstranit koneč-

ným souladem mezi lidským konáním a Božím Slovem. Křesťanství, přesněji řečeno církve, je tu proto, aby onu propast, kterou nám živě staví před oči, nakonec překonala a vyplnila. Církve je tu pouze a jen proto, aby byla prostřednicí mezi lidskými skutky a Božím Slovem. To je nám dobře známo, neboť jde o prostřednictví, jímž se při svých snahách chtělo vykázat Machiavelliho, Lutherovo a Montaigneovo století. Křesťanské prostřednictví se skutečně jevilo jako silně poznamenané vnitřním rozparem svého druhu, což můžeme shrnout následovně: Církve příliš obviňuje a příliš odpouští. Tím, že lidi příliš obviňuje, uvádí je i sebe do „nemožného postavení“, jež napravuje nebo vyrovnává v nejvyšší možné míře tím, že lidem jejich přestupky odpouští. Sama si tak uděluje pravomoc obviňovat a odpouštět podle vlastního uvážení. Namísto toho, aby vyplňovala *discosto*, tak je sama ustavuje, a také je, abychom tak řekli, posvěcuje. Podle Machiavelliho tedy půjde o to zbavit slovo, které obviňuje, i slovo, které odpouští, jeho oprávnění a za tímto účelem z kořene vymýt nároky lidského slova jako takového. [...]

Obecné umění činu

V čem spočívá čin bez odůvodňujícího slova, v každém případě čin, u něhož netvoří slovo podstatnou součást, který chce Machiavelli vysvobodit a povzbudit? Má svůj prototyp v činu osoby, jež se z *privato* stává *principe*. Jde o čin vzácný a náročný, neboť zvládá a překonává překážky nebo odlišnosti, které do lidského světa vnášejí své pnutí. Je beze slova, neboť slovem ve vlastním smyslu politickým je slovo zákona a zvažování zákona. Tento čin se však nevyhnutelně staví mimo zákon a prakticky vždy se uskutečňuje pod pláštíkem utajení nebo konspirace. Namísto ovládnutí státu prostřednictvím vědy o zákonech jde o dobytí státu válečným uměním (*Vladař*, 14). Tento čin mistrovského, virtuózního činitele poskytuje paradigma – *maximum* – nového typu činu, který Machiavelli chce sumárně zevšeobecnit. Válečné umění se jeví jako obecné umění lidského činu, aniž je toto umění upraveno zákonem. Machiavelliho umění je obecné umění činu (umění těch, kdo konají), jež tvoří pro-

tiklad architektonické vědy (o) zákonodárství (věda těch, kdo mluví).

Činy, jimiž se zabývá klasická politická věda, jsou normálně stanoveny zákonem. Předpokládají proto ctnosti, které zákon zformuloval. Čin, k němuž povzbuzuje válečné umění, stojí mimo zákon nebo je na zákoně nezávislý, postrádá vnitřní pravidlo. Je vůbec obtížné o něm hovořit. Pro obecné umění činu je obtížné říci o činu, který doporučuje, cokoli jasného a přesného. Snad až na to, že tento čin musí být velký a spektakulární, což jsou kvality, které k tomu, aby se staly zřejmými, slova nepotřebují. Jak to zdůraznil Harvey Mansfield, činy vladaře – virtuózního mistra – musejí „vytvářet dojem“ a být účinné. Jestliže má obecné umění činu málo co k povědění o činu samotném, jeho pozornost se pochopitelně soustřeďuje na to, co mu předchází, a na to, co následuje po něm, na jeho podmínky a na jeho pokračování, na jeho okolnosti a na jeho účinky. Činy, které zkoumá Machiavelli, jsou nepředvídatelně determinovány svými okolnostmi označovanými slovy jako *štěstěna* nebo *nutnost*, a jsou oceňovány rovněž novým způsobem podle svých *výsledků*. Politická věda nezanedbává okolnosti ani následky činu, ale ty v sobě nezahrnují to zásadní, *logos* činu. Čin podle Machiavelliho získává svoji povahu podle způsobu, jakým se chápe okolností za účelem dosažení svého výsledku. Čin, jak by řekl autor *Vladaře*, skáče před sebe, předbíhá sám sebe.

Tento čin postrádající *logos*, který by mu byl vlastní, je v pokušení udělit si konkrétní obsah, a to ve funkci a ve světle historických okolností. Je to ostatně něco, co se jevílo jako příhodné i samotnému Machiavelli-mu v poslední kapitole *Vladaře*. Nebudu se zde snažit zřetelně rozlišit přesný cíl výzvy zmocnit se Itálie a osvobodit ji od barbarů, ale je třeba upozornit na to, v čem nás může mást. Národní výstavba, ať už ji chápeme jakýmkoli způsobem, předpokládá, že se bude klást důraz na oddělování – na ustanovení hranice – mezi tím, co je vnitřní, a tím, co je vnější. A to by nemohlo být hlavním cílem někoho, kdo vytváří obecné umění lidského činu, které od rozdílu mezi vnitřním a vnějším odhlíží, neboť přemáhá rozdíl mezi soukromou osobou a vladařem. Je proto obtížné postihnout a shrnout všechny účinky, ohlasy a politická využití inova-

cí, které přináší Machiavelli. Ještě jednou zdůrazňuji, že jde o obecné umění činu, které může přijít ke slovu pouze tak, že čin zbaví jeho vlastního *logu*.

Nemám v žádném případě v úmyslu spojovat celý další moderní rozvoj s Machiavelliho způsobem myšlení, vzdor argumentaci, již s takovou vehemencí předkládá Leo Strauss a již tak brilantně a přesvědčivě rozvíjí Harvey Mansfield. Mám dokonce pocit, že v tomto ohledu vnese do věci více světla, budeme-li trochu skromnější a spíš restriktivní. Po Machiavellim byl velký čin, jehož teorii vytvořil, totiž *acquistare lo stato*, stále méně a méně představitelný. *Lo stato* byl stále méně a méně ke koupi a bylo i stále obtížnější se ho zmocnit. Rozdíl mezi *privato* a *principe* byl pevně zasazen do nepohnutelných základů suverénního státu. Hobbes je naším svědkem, který nelže: „A co se týče případu, jak dosáhnout suverenity rebelií, je zřejmé, že pokoušet se o to se přičí rozumu, protože dokonce poté, jestliže se dostaví úspěch, nelze to rozumně očekávat, nýbrž spíše jeho opak. A i když se toho takto dosáhne, pak se jiní lidé naučí, aby totéž získali stejným způsobem. Takový pokus se tedy přičí rozumu.“ (*Leviathan*, 15. kapitola). Krom toho nám Machiavelli trochu osvětluje velkou politickou transformaci, jakou se v rámci suverénního státu stane vytvoření zastupitelského vládnutí, tj. v nejvlastnějším smyslu moderní způsob, jak slova a činy spojit v jednom politickém organismu. Zastupitelský systém vrátil slovo dovnitř politického mechanismu.

Podnikatel

Když se dobovatelská touha po konsolidaci monarchického řádu už nemůže týkat státu, začíná se nicméně rozvíjet, ve vlastním smyslu spouštět, pod jeho ochranou. Výsledek bude mimořádně překvapivý. Srozumitelnost kolektivního života bude ve stále menší míře vyplývat z úhrnu záměrných činů členů společenství, ať už půjde o osoby soukromé, nebo dokonce o osoby vládnoucí, ale stále víc a víc ze systému utvářeného úhrnem okolností a úhrnem důsledků. Okolností a důsledků čeho? Něčeho, co se blíží činu, k jakému vyzýval Machiavelli, činu beze slova, činu, který nemá vlastní cíl, nebo který nemá jiný cíl kromě

dosažení nejpřesvědčivějších výsledků z látky, kterou mu poskytuje štěstěna nebo nutnost. Pokaždé jde koneckonců o příkazy, ale nyní půjde o pohánění k práci. *Podnikatel* zavede onu rozdílnost a inovaci, která dosáhne širšího, přesvědčivějšího a uspokojivějšího účinku než ta nejpamětihodnější poprava. Čin, o kterém je nyní řeč, bude mít své protivníky a kritiky uvnitř každého podniku mezi výrobci, ale bude vítězoslavně potvrzován lidem chápaným jako celek, jako seskupení, shluk spotřebitelů. Pod ochranou a s podporou suverénního státu se společnost, jež se stane komerční a industriální, bude jevit jako systém činu, který produkuje účinky, jejichž prospěšnost a dobro je bez zpochybnění stvrzováno uspokojením spotřebitelů. Rozdílné parametry moderního rozvoje se dají rovnoměrně vyvažovat jen s velkými obtížemi, ale můžeme říci, že systém činu beze slova v moderní ekonomice v posledním období stále víc a víc přiváděl tuto ekonomiku k reprezentativnímu mechanismu s jeho schopností spojovat v jedno úctyhodně velké činy s dostatečně signifikantními slovy.

[...]

Jestliže Machiavelli, jak jsem právě řekl, nijak nepřispěl k osvětlení dvou velkých novodobých politických novinek, jakými jsou suverénní stát a zastupitelské vládnutí, získal jistou paradoxní relevanci v souvislosti s poslední metamorfózou našeho zřízení, při níž má být vláda neboli správa věcí (*gouvernement*) nahrazena něčím, co připomíná koloniální správu (*gouvernance*). Jde o skutečně paradoxní relevanci, neboť jakým způsobem by kolektivní organizace, která den ode dne stále víc utužuje a znásobuje pravidla určená k tomu, aby zabránila jakémukoli špatnému jednání, mohla přijímat smysl a osvícení od teoretika dokonalého vladaře, virtuózního mistra, který je připraven „chopit se zla, je-li to nutné“?

Princip konkurence

Uvažujme jednoduše o principu konkurence svobodné, ne té překroucené, která se stala posvátnou hodnotou v institucích Evropské unie a obecněji u evropské politické elity, a míněním, jež se samo považuje za kompetentní. Ponechávám teď stranou ekonomický

komentář k tomuto pojmu, neboť nespadá do mého oboru. A jsem zcela ochoten například spolu s Guizotem připustit, že pokud máme hledat obecný princip, je tento lepší než jiný. To, co mne zajímá a překvapuje, je skutečnost, že princip až doposud vzhledem ke svým ekonomickým výsledkům přijímaný v důležité, ale podřazené roli, dnes dosáhl uplatnění v jistém smyslu nad-ústavního, takže mu všechny vlády výslovně přiznávají absolutní hodnotu a také legitimitu, jež je nadřazena legitimitě zastupitelské, která vychází přece z toho, co jim (vládám) zůstává z moci. Mnozí členové na tuto situaci důrazně upozorňují. Nevole je silnější než podiv. Avšak, ještě jednou, je se čemu divit. Evropská politická elita a převládající veřejné mínění, aniž musí bezprostředně čelit vojenské porážce nebo přírodní katastrofě, na něž by se mohly odvolávat, a za stále záviděníhodných podmínek svobody a prosperity, oficiálně podřídily diskusi typickou pro zastupitelské zřízení takovému jednacímu řádu, jehož platnost nemusí být nijak odůvodněna ani zkoumána a jenž nelze uvádět v pochybnost. Je jasné, že něco takového vede k opuštění demokracie v tom smyslu, v jakém byla vždycky chápána, ale ještě důležitější je přesně popsát, jak k tomu opuštění došlo.

Princip konkurence patří k obecnému umění činu, které nám přislíbil Machiavelli. Argumentuje také zcela stejně jako on. Posloucháme-li obě argumentace, jejich hlasy skutečně splývají v jeden. Tvrdí nám, že máme přirozený sklon považovat za výhodnější poklidný život v zemi uměřeného stříhu a využívat soběstačnost a neměnnost, jež jsou s ní spjaty, ale že není možné se natrvalo vyhnout nepředvídaným událostem nebo pohybům, které nutně přicházejí zvenčí, od „světa“. Takže namísto lpění na vlastní neměnnosti, jak to dělaly Benátky a Sparta, nebo jak se toho dnes dožadují protekcionisté a populisté ve Francii i jinde, je mnohem rozumnější přijmout a následovat římský řád, tj. napojit se na světový pohyb a rozpínavost, která jde se světovým pohybem ruku v ruce. Konkurence je něco, čemu se otvíráme podobným způsobem jako štěstěně nebo nutnosti. Bušením (*battitude*) na brány, jež město přinutí otevřít a podřídít se římskému řádu, může být galský nájezd na Řím nebo čínská továrna, která vstoupí na trh a přinutí francouzskou továrnu

zavřít. Blahodárný princip je vždy týž, a lze jej nejspíš vyjádřit tímto způsobem: pravidlo činu není uvnitř činu, a není ani niterně vlastní politickému organismu; je třeba je hledat v nahodilostech a nutnostech, které k politickému tělesu přicházejí zvnějšku. Debaty o směřodatném činu je tak radikálně zjednodušena. Buď odmítneme vidět nutnost a skončíme jako oběť nějaké *battitude*, jíž se nedokážeme postavit na odpor, anebo nutnost uznáme, otevřeme jí brány a staneme se účastníky světového systému činu, který bude vždy silnější a ve kterém politická tělesa, jež následovala římský řád, v tomto případě řád globalizace, budou vždy silnější.

Čin bez pravidla

Machiavelliho argumentace nebo argumentace ve prospěch globalizace je velice silná. Navíc snadno svádí k přesvědčení, že se sama představuje přímo jako vtělená nutnost. Kdo se zdravým rozumem by se vzpíral světovému pohybu? Tomuto pohybu se vyčítá, že je jen variantou zákona nejsilnějšího s lidskou tváří. Jakákoli kritika není příliš rozumná, neboť poslouchat silnějšího je nepříteli slavné, ale platné pravidlo lidské obezřelosti. To, co se po nás žádá, je mnohem problematičtější než poslušnost právu silnějšího. Princip konkurence nereguluje čin, ale podmínky činu. Reguluje podmínky činu a jeho obsah ponechává na pospas naprosté neurčitosti, ale na druhé straně vyžaduje, aby výsledky činů uskutečněných za těchto podmínek byly v posledku šťastné pro všechny, kdo se budou chovat v souladu s touto regulací. Nedostatečnost principu konkurence spočívá v tom, že se soustřeďuje pouze na podmínky činu a že ponechává pravidlo činu samotného zcela nevymezené, neboť své výsledky svěruje do rukou jen dobré vůli víry. Toto bylo více méně zjevné už dlouhou dobu, neboť ve společnosti, včetně ekonomického aparátu, se to jen hemžilo celou pestrou řadou principů, hledisek, perspektiv, programů a slov, které se snažily regulovat, řídit a usměrňovat individuální a společenské činy. Mnoho z těchto slov však bylo postupně vypuzeno z veřejného prostoru, byla zesměšňována a bylo otupováno jejich ostří se zdůvodněním, že tak či tak sloužila jen k odůvodnění

překážek kladených do cesty konkurenci. Na základě nastoleného principu může být každé slovo, jež chce jednoduše vyslovit to, co by bylo dobré učinit, obráceno proti vám. Stačí tu uvést jeden příklad za všechny, abychom si představili rozkladnou a sterilizující sílu tohoto principu: zaveďme konkurenci mezi univerzity, říká se nám, a budeme mít to nejlepší, každopádně to nejlepší mezi univerzitami. Argumentace vychází z předpokladu, že můžeme docílit toho, že budeme mít dobré nebo dokonce nejlepší univerzity, aniž bychom si vůbec museli klást otázku, jaká je *idea*, základní myšlenka té či oné univerzity, nebo jaký *prospěch*, dobro, ta či ona univerzita sleduje. Ale klást si podobné otázky by údajně mělo znamenat, že si jen budeme vymýšlet imaginární „vzdušné“ univerzity.

Zastupitelské vládnutí se už dlouhou dobu jeví jako *télos* evropských dějin. Díky jemu se činnost státu a vlády spojovaly se svobodným vyjádřením společnosti do velice těsného svazku, který však nepůsobil násilí. Není zde místo pro soupis různých faktorů, které přispěly k rozvolnění tohoto svazku. Pokusil jsem se ve světle nejznámějších Machiavelliho návrhů sledovat vývoj systému, který postupně zcela oddělil čin od slova, ponechávaje veškerou autoritu na činu bez odůvodňujícího slova, na činu zaručujícím pravidla správného vládnutí. Systém se odůvodňuje sám od sebe evidentností pravidel a prospěšností výsledků stvrzených spokojeností spotřebitelů. Evidentnost pravidel je přirozeným výsledkem jejich nade vším stojící neutrality. Ona pravidla nemají potřebu být podložena nebo doplněna jakýmkoli odůvodňujícím slovem. Právě v tomto bodu navazují na Machiavelliho základní gesto a v určitém smyslu s ním splývají. Každé vnitřní pravidlo činu označující jej jako dobro, jež je třeba sledovat, v sobě zahrnuje *slovo*, které si nárokuje vědění o způsobu, jakým by lidé měli žít. Jestliže naopak ustanovíme se stále přesvědčivější silou obecné podmínky jejich činů, zjistíme způsob, jakým žijí, aniž cokoli řekneme nebo se dozvíme o způsobu, jakým by měli žít. Čtenář patnácté kapitoly *Vladaře* si klade otázku, jak mohl Machiavelli chtít získat imperativ z indikativu, tj. příkaz k činnosti z pouhého popisu způsobu, jakým lidé jednají. Naše správa (*gouvernance*) směřuje k naplnění této operace ve velice širokém rozsahu, na jaký

by byly i ruce takového Caesara Borgii opravdu krátké. Tato správa, zasahující výlučně do podmínek pro činy, je oproštěna od jakékoli kontaminace filosofickým nebo náboženským slovem, *logem*. Rozšiřuje svoje panování nad celou řadou činů a aspektů činnosti, jejichž počet se den ode dne rozrůstá, a umožňuje stále kompletněji potvrzovat a schvalovat způsob, jakým se lidé chovají. Nejde o správné jednání, o jednání v souladu s ideou dobra, ale o jednání, které je v souladu s podmínkami činu. Takovýto druh činu nezná chválu ani kárání. Není schvalován ani zamítán, ale je ještě jednou prostě stvrzen návratem k sobě samému v indikativu, jak nám to vysvětluje Machiavelli.

Tento mechanismus ponechává mínění a slova, která by chtěla soudit, ve velice mlhavém, neurčitém stavu. Jsme náchylní si myslet, že jsou obzvlášť různorodá a volná, protože řada aspektů společenského života je na nich stále méně a méně závislá, a systém činnosti, abychom to ještě zopakovali, je vytvořen tak, aby byl na nich nezávislý. Ale to, co vidíme, je pravý opak. Mínění a slova jsou citelně méně volná v režimu správy (*gouvernance*) než v režimu zastupitelském. Nemá příliš smysl znovu sestavovat seznam jevů zahrnovaných pod pojmem „politicky korektní“. Ale jak tento výraz chápat? A jak si vysvětlit, že ve chvíli, kdy je hodnotící názor učiněn bezmocným, je na něj zároveň dohlíženo s bdělostí, jakou za vlády zastupitelské republiky nikdy nezažil?

Politicky korektní

Všimněme si, že po tom všem tu existují dva vzájemně se nevylučující způsoby, jak chápat oba podezřelé elementy, jakými jsou hodnotící názory a slova, jež vyslovují soud. Správný dozor nad pravidly skutečně umožňuje žít na základě umělého oddělování, které v té po-

době, jakou mu vtiskl Machiavelli, předpokládalo násilí. Slovo je přirozeně povoláno k tomu, aby se pojilo s činem, a mechanismus, který je od sebe odděluje, se pochopitelně jejich sjednocení obává, a to jej také činí velice podezřavým vůči míněním i vůči jejich vyjadřování. A čím více je stlačuje a omezuje, tím víc se jich obává. Běžný přehled zpráv v médiích tak může být vnímán jako předzvěst Bartolomějské noci.

Někdo může říci, že „politické korektnosti“ je cizí jakákoli ambice mínění všeobecně neutralizovat, ale že naopak chce jedna mínění podpořit a druhá omezit. Skutečně tomu tak je, ale nemám v úmyslu se zde zabývat zrovna tímto fenoménem. Nicméně si myslím, že velice viditelné stranění politické korektnosti určitým názorům nevyplývá ani tak z vášnivého a upřímného zaujetí pro ně, ale ze systému, který má v úmyslu vytvořit pravidla společenského života naprosto nezávislá na jakémkoli mínění. Proklamovaná neutralita není pokrytecká. Je přísně neutrálním pojmem, neboť vyjadřuje stále hmatatelnější strach z hodnotících názorů a ze slov, která vyslovují soud, do něhož nás zasažuje a každým dnem stále uzavírá systém správy (*gouvernance*). Separace, kterou Machiavelli narýsoval velice vyhroceným a pronikavým způsobem, zanechává na konci náš soud zatemněný a otupený. Jeho vztah k lidským věcem je patrně méně jistý a méně jasný, neboť jej nepřivádí k myšlení. Pokud jde o lidské věci, není patrně dobrý nápad začínat jasností.

Francouzský text z časopisu *Commentaire*, 146, léto 2014, s. 309–314, přeložil Josef Mlejnek.

Pierre Manent (1949), působí jako profesor politické filosofie ve Výzkumném politologickém centru Raymonda Arona v Paříži. Je autorem řady knih věnovaných dějinám moderního politického myšlení. V CDK loni vyšla jeho kniha *Lidská obec*.

Politická ekonomie sítí a hierarchií státu

NIALL FERGUSON

Historik NIALL FERGUSON pocházející ze Skotska a pracující v současné době v USA oslavuje letos významné životní výročí. Při své bilanční padesátce se má čím pochlubit: na svém vědeckém kontě má desítku knih přeložených do mnoha světových (i nesvětových) jazyků; v mnoha svých tématech (první světová válka, dějiny finančnictví a evropských finančních domů, konec západní civilizace) se trefil do černého a vyvolal diskusi nejen v Británii, ale všude, kam dnes dosahuje módní lingua franca jeho domoviny; jeho schopnosti popularizovat výsledky svého bádání jsou neobvyklé – ve dvacátém století s ním mohl soupeřit v dovednostech ovládnout mediální prostor snad jen nedávno zesnulý Jacques Le Goff. Ostatně i český čtenář je již zvyklý na pravidelný přísun překladů knih z Fergusonovy dílny, přičemž některé z nich jsou již vyprodány a čekají na druhé vydání. Jako by to nebylo málo, Niall Ferguson se nebojí přesvědčivě vstupovat do politické arény, i když s notnou dávkou akademické opatrnosti. Jeho názory na přítomný stav americké společnosti, na vztahy USA a Číny, a na základní problémy demokracie a liberalismu určují do značné míry ráz mnoha veřejných debat. Životní jubileum tohoto historika si chceme připomenout dvěma texty – jednak záznamem jeho přednášky o tom, jaký je poměr mezi standardní státní politikou a novou „politikou“ mediálních sítí, a posléze kritickým ohlasem na jeho letos znovu aktuální knihu *Nešťastná válka*. (red.)

Nachází politická hierarchie v dnešním, sítěmi propojeném světě srovnatelný protějšek?

Klasické dílo z němé éry filmu, *Metropolis* režiséra Fritze Langa z roku 1927, líčí pád hierarchického velkoměsta. *Metropolis* je město mrakodrapů. V horních patrech, ve svých luxusních apartmánech, žije bohatá elita, v jejímž čele stojí autokrat Joh Fredersen. Dole, v podzemních továrnách, těžce pracuje proletariát. Když se Fredersenův syn, povaleč a hýřil, stane svědkem nehody v továrně, uvědomí si špinavost a nebezpečnost života dělnické třídy. Výsledkem je násilná revoluce a nechtěná katastrofa zasahující její strůjce: dělníci rozbijí elektrické generátory, čerpadla spodní vody přestanou pracovat a dělnické čtvrti jsou zaplaveny. Dnes se z filmu *Metropolis* snad nejčastěji připomíná ikonický ženský robot, který se stává dvojníkem hrdinky Marie. Přesto lze tento film nejlépe pochopit jako metaforu historicky základní dialektiky mezi hierarchiemi a sítěmi.

Lang řekl, že k tomuto filmu ho inspirovala jeho první návštěva New Yorku. V jeho očích byly mrako-

drapy na Manhattanu dokonalým architektonickým výrazem hierarchické a nerovné společnosti. Současníci, zejména pravicový mediální magnát Alfred Hugenberg, ve filmu objevovali komunistický podtext, přestože Langova žena, která se podílela na scénáři, byla radikální německou nacionalistkou a později vstoupila do nacistické strany. Z dnešního pohledu tento film přesahuje politické ideologie poloviny dvacátého století. Se svými mnohočetnými náboženskými narážkami, které kulminují v aktu spásy, je *Metropolis* mytologizovaným obrazem modernity. Ústřední otázka, kterou klade, je dnes stejně relevantní jako tehdy: Jak se může urbanizovaná, technologicky vyspělá společnost vyhnout katastrofě, když jsou její sociální důsledky hluboce antiegalitářské?

V podtextu Langova filmu snad zaznívá ještě hlubší otázka: Kdo zvítězil, hierarchie, nebo síť? Největší hrozbu hierarchickému sociálnímu řádu *Metropolis* představuje nikoli záplava, ale tajné spiknutí dělníků. Nic nerozruší Fredersena víc než vědomí, že toto

spiknutí bylo zosnováno v katakombách pod městem, aniž by o tom věděl.

V dnešních podmínkách není hierarchie městem, je to sám stát, vertikálně strukturovaná superobec, která se vyvinula z republik a monarchií raně moderní Evropy. Přestože Spojené státy nejsou nejlidnatějším národem, nepochybně jsou navzdory omezením, která jim vnutil systém brzd a rovnováh, nejmočnějším státem světa. Jejich nejbližší soupeř, Čínská lidová republika, se obvykle pokládá za hluboce odlišný typ státu, protože Spojené státy mají dvě hlavní strany a spoustu dalších malých, kdežto lidová republika má jednu a pouze jednu. Americká vláda je založena na oddělení moci, v nemalé míře na nezávislosti svého soudnictví; ČLR podřizuje právo, jak se vyvinulo v Číně během staletí, diktátu komunistické strany.

Přesto jsou oba státy republikami se zhruba srovnatelnou vertikální strukturou administrativy a nikoli zcela nepodobnou koncentrací moci v rukou ústřední vlády. Ekonomicky se tyto dva systémy nepochybně sbližují, neboť Čína stále více sleduje tržní signály a pobídky, kdežto Spojené státy si udržují stále větší zákonnou a regulační moc vlády nad producenty i spotřebiteli. A vláda USA vykonává kontrolu a praktikuje dohled nad svými občany v takové míře, že to zneklidňuje libertariány na levici i na pravici, a způsobem, který je funkčně bližší současné Číně než Americe Otců zakladatelů.

Pro všechny státy světa, demokratické stejně jako nedemokratické, představují informační, komerční a sociální sítě internetového věku hlubokou výzvu, jejíž rozsah vychází najevo jen postupně. Nejprve dokázal dramaticky zvýšit schopnost běžných občanů spolu navzájem komunikovat e-mail. Ještě větší dopad měl pak na schopnost občanů získávat informace internet. Objev vyhledávacích prostředků znamenal v tomto procesu kvantitativní skok. Nástup laptopů, chytrých telefonů a dalších kapesních prostředků pak emancipoval elektronickou komunikaci od psacího stolu. S explozivním růstem sociálních sítí dochází k dalšímu velkému skoku, tentokrát ve schopnosti občanů sdílet informace a ideje.

Nebylo však ihned zřejmé, jak velkou výzvu toto vše představuje pro zavedené státy. Vedlo se hodně po-

vzbudivých řečí o způsobech, jimiž informační technologická revoluce prosadí „chytrou“ či „zapojenou“ vládu, protože zvýší schopnost státu interagovat s občany. Úsilí hnutí Anonymous, společnosti WikiLeaks nebo Edwarda Snowdena narušit systém oficiálního utajení, namířené hlavně proti vládě USA, vše změnilo. Například Snowdenova odhalení ukázala rozsah snahy Washingtonu navázat parazitický vztah s klíčovými firmami, které provozují různé elektronické sítě, a získávat nejen metadata, ale někdy také aktuální obsah obrovského počtu telefonních hovorů a esemesek. Techniky dolování velkých objemů dat, rozvíjené původně pro komerční účely, byly přizpůsobeny potřebám Národního bezpečnostního úřadu.

Nejnovější a snad nejdůležitější síť zpochybňující hierarchii přichází s nástupem virtuálních měn a systémů plateb, jako je Bitcoin. Od starověku sklízely státy významné zisky z monopolizace či alespoň regulace peněz vytvářených uvnitř svých hranic. Ještě uvidíme, jak velkou výzvu představuje Bitcoin pro systémy národních měn, které se vyvíjely od sedmdesátých let, a zejména jak velkou výzvu představuje pro „nehorázné privilegium“, jemuž se těší Spojené státy jako vydavatel světově dominantní rezervní (a transakční) měny. Nebylo by však moudré předpokládat, jak to dělají někteří lidé, že žádnou výzvu nepředstavuje.

Stržety mezi hierarchiemi a sítěmi nejsou v historii ničím novým; naopak, v určitém smyslu historii *tvorí*. Ve skutečnosti lze historický vývoj pokládat za síť vyplývající z lidských interakcí, které se odehrávají podél čtyř os.

První z těchto os je *čas*. Šíp času se může pohybovat jen jedním směrem, jakkoli stále sofistikovaněji a složitěji konceptualizujeme a měříme jeho let. Druhou je *příroda*. Příroda v tomto kontextu znamená materiální či environmentální omezení, nad nimiž máme stále jen malou kontrolu – zejména fyzikální zákony, geografii a geologii planety, její klima a počasí, výskyt nemocí, naši vlastní evoluci jakožto druhu, naši plodnost a Gaussovy křivky našich schopností jakožto jednotlivců v řadách normálního rozložení. Třetí jsou *sítě*. Sítě jsou spontánně se organizující, horizontální struktury, které vytváříme, počínaje poznáním a různými „memy“ a reprezentacemi, které užíváme, abychom si

ho navzájem sdělovali. Sítě dále zahrnují vzorce migrace a míšení ras, které rozšířily náš druh a jeho DNA po povrchu světa; trhy, na nichž směňujeme zboží a služby; kluby, v nichž se scházíme, stejně jako nescetné kultury, hnutí a mánie, které periodicky produkujeme, aniž je předem příliš promýšlíme a aniž nás k tomu někdo vede. Čtvrtou osu tvoří *hierarchie*, vertikální organizace charakterizované centralizovanými a shora dolů předávanými příkazy a shora dolů prováděnou kontrolou a komunikací. Hierarchie začínají u klanů a kmenů založených na rodině, z nichž nebo proti nimž se vyvinuly složitější hierarchické instituce. Ty zahrnují rovněž pevně regulované městské obce odkázané na obchod, nebo větší, převážně monarchické státy založené na zemědělství; centrálně provozované kultury, často označované jako církve; armády a byrokracie v rámci států; autonomní korporace, které se od raně moderního období snažily využít rozsáhlé ekonomiky osvojením určitých tržních transakcí; akademické korporace, například univerzity; politické strany a obrovské nadnárodní státy, pro něž se vžilo označení říše.

Všimněme si, že životní prostředí není zcela dané; lidstvo ho může utvářet, stejně jako je jím utvářeno. Je docela dobře možné, že se v dohledné budoucnosti dopady činnosti našeho druhu na zemské klima stanou hybnou silou historie, ale zatím tomu tak není. Nyní jsou mnohem důležitější interakce sítí a hierarchií. Sítě nejsou výsledkem plánu nějaké jediné autority; jsou hlavním zdrojem inovací, ale jsou poměrně křehké. Hierarchie existují v první řadě kvůli ekonomikám velkého rozsahu, počínaje nutností jejich obrany. K tomuto účelu, nebo také z jiných důvodů, se hierarchie snaží využít pozitivní externality sítí. Státy potřebují sítě, protože žádná politická hierarchie, bez ohledu na to, jak je mocná, nemůže vymyslet všechny ty chytré věci, které sítě vytvářejí spontánně. Ale jestliže hierarchie začnou kontrolovat sítě natolik, že to ohrozí jejich užitečnou schopnost sebeorganizace, inovace musí mizet.

Uvažme některé příklady z historie, které se týkají těchto os. Populaci celé euroasijské pevniny devastovala ve čtrnáctém století černá smrt, katastrofa, která se přenášela podél obchodních sítí. Ale v Evropě byl její dopad ve srovnání s Asií velmi odlišný. Hlavní rozdíl

mezi západem a východem Euroasie po roce 1500 byl v tom, že sítě na západě byly na hierarchické dominanci mnohem nezávislejší než na východě. Na západě nevznikla žádná monolitická říše; převažovaly zde četná a často slabá knížectví. Tisk existoval v Číně už dlouho před patnáctým stoletím, ale k jeho explozivnímu rozšíření došlo až s jeho nástupem v Německu v důsledku působení sítí, které vznikaly rychlým přejímáním Gutenbergovy snadno osvojitelné technologie. Reformace, která se šířila tiskem stejně jako kazatelskou činností, spustila vlnu náboženské revolty proti hierarchii římskokatolické církve. Monarchie byly schopné novým protestantským sektám znovu vnutit svou hierarchickou kontrolu až po protažovaném a krvavém konfliktu.

Evropská historie sedmnáctého, osmnáctého a devatenáctého století se vyznačovala postupnými vlnami inovací, které uváděly do pohybu sítě: vědeckou revolucí, osvícenstvím a průmyslovou revolucí. V každém z těchto případů sdílení nových idejí v rámci sítě učenců a myslitelů vytvářelo mocné a převážně pozitivní externality, vrcholící v radikálním zvýšení ekonomické účinnosti a pak v prodlužování průměrné délky života, k čemuž od konce osmnáctého století docházelo na Britských ostrovech, v západní Evropě a v Severní Americe. Zvláště mocné byly sítě zajišťující obchod a migraci – evropští obchodníci a osadníci využívali klesající dopravní náklady k exportu svých idejí, technik a zboží do zbytku světa. Díky těmto idejím nastala rovněž éra politických revolucí. Ideje svobody, rovnosti a bratrství křižovaly Atlantik stejně rychle jako ukořisťené technologie z přádelen v Lancashire. Králové byli sesazováni, aristokracie zbavována výsad a církve rozpouštěny nebo se musely obejít bez podpory státu.

Přesto bylo devatenácté století svědkem triumfu hierarchií nad sítěmi. Ten byl částečně důsledkem skutečnosti, že hierarchické korporace – které vznikaly jako státem podporované monopoly, například Východoindická společnost – hrály tak důležitou roli v šíření průmyslového kapitalismu jakožto horizontálně strukturovaných trhů. Firmy mohly redukovat transakční náklady trhu a využívat velký rozsah ekonomik. Železnice, parníky a telegrafní kabely, které umožnily první věk globalizace, měly *vlastníky*.

Klíčové však bylo vítězství hierarchie v oblasti politiky. Otázka, proč revoluční ideologie, jako bylo jakobínství nebo marxismus-leninismus, tak rychle vyprodukovaly vysoce centralizované hierarchické politické struktury, je jednou z ústředních hádanek moderní éry, i když velká část klasické politické teorie takový výsledek více méně přesně předpovídala. Ať už byly demokratické aspirace revolucionářů jakékoli, jejich ideologie končily jako zdroj legitimacy autokratů, kteří byli výrazně chtivější moci než monarchové *ancien régime*.

Pravda, energie uvolněné svržením Bourbonů byly (i když jen taktak) nedostatečné k překonání těch, které vyprodukovala britská syntéza monarchismu a sledování mamonu a jež obnovily nebo oživily kontinentální monarchie včetně, i když dočasně, samotných Bourbonů. Ale starý řád byl restaurován jen zčásti. Jak to pochopil Clausewitz, Napoleon udělil i svým nejzavilejším nepřítelům nezapomenutelnou lekci, jak může imperiální vůdce získat moc tím, že ovládne ozbrojený lid.

Na čas se zdálo, že mezi novými sítěmi vědy a průmyslu a starými hierarchiemi dědičné vlády bylo dosaženo *modu vivendi*. Polovina světa spadala pod přímou nadvládu tuctu západních říší a větší část zbytku pod jejich nadvládu ekonomickou. Optimisté od Normana Angella po Andrewa Carnegieho si byli jisti, že tyto říše nebudou tak pošetilé, aby ohrozily své zisky z mezinárodních směny. Tyto říše mohly koneckonců financovat své ohromné armády, námořní flotily a byrokracie jen díky zdanění ovoce, které přinesla první éra globalizace. To se ukázalo jako omyl. Imperiální systém příkazů, kontroly a komunikace byl tak dokonalý, že když se říše rozhodly jít proti sobě navzájem do války kvůli tak nejasným problémům, jako byl status Bosny a Hercegoviny nebo neutralita Belgie, byly schopny mobilizovat více než sedmdesát miliónů mužů jako vojáky a námořníky. Ve Francii a v Německu skončila v uniformě a se zbraní v ruce asi pětina předválečné populace.

Triumf hierarchií nad sítěmi symbolizovala naprostá neschopnost Druhé internacionály socialistických stran zabránit světové válce. Když se vůdci evropského socialismu na konci července 1914 setkali v Bruselu, nemohli udělat o mnoho více než přiznat svou neschopnost. „Aliance trůnů a telefonů“, jak to nazval

vídeňský satirik Karl Kraus, nechala pochodovat mladé muže Evropy do Armagedonu. Ti, kdo hlásali, že válka dlouho nepotrvá, podcenili schopnost hierarchického státu udržovat v chodu průmyslové zabíjení.

V polovině dvacátého století byla hierarchie v zenitu. Ačkoli první světová válka skončila zánikem nejméně čtyř velkých dynastických říší – romanovské, habsburské, hohenzollernské a osmanské –, s udivující rychlostí byly nahrazeny novými a silnějšími státy, založenými na normativním paradigmatu národního státu, etnolingvisticky definovaného antiimperia.

Nejenže v období po roce 1918 vznikaly nejcentralizovanější státy všech dob (Stalinův Sovětský svaz, Hitlerova Třetí říše, Maova Lidová republika); byla to také doba, kdy hierarchie kvetly i v ekonomické, sociální a kulturní sféře. Vládli ústřední plánovači, ať už pracovali pro vlády, armády, nebo velké korporace. V románu Aldouse Huxleyho *Krásný nový svět* (1932) fordistický světový stát kontroluje vše od eugeniky přes narkotika až k euthanasii; údělem nonkonformisty Bernarda Marxe je vyhnanství. V Orwellově románu *1984* (1949) neexistuje nejmenší šance, že Winston Smith bude schopen zpochybnit vládu Velkého bratra nad Územní oblastí Jedna v Oceánii; je odsouzen k mučení a vymytí mozku. Na vrcholu studené války byl tím či oním systémem rozdrčen pozoruhodný počet literárních hrdinů: od Hellerova Johna Yossariana přes Aleca Leamase le Carrého po Solženicynova Ivana Děnísoviče.

Kraus měl pravdu: informační technologie z poloviny století ve zdrcující míře favorizovaly hierarchie. Přestože telegraf a telefon vytvořily rozsáhlé nové sítě, byly relativně snadno přerušitelné, daly se uzavřít a kontrolovat. Tisk, rozhlas, film a televize nebyly skutečnými síťovými technologiemi, protože zpravidla znamenaly jen jednosměrnou komunikaci od poskytovatele obsahu ke čtenáři, posluchači či divákovi. Během studené války byly supervelmoci většinou schopny kontrolovat informační toky vytvářením nebo podporou propagandy a utajením nebo cenzurou čehokoli, co se pokládalo za škodlivé. Každý špionážní skandál nebo zběhnutí provázela senzace; přesto vše, k čemu ve většině případů došlo, bylo to, že utajené informace přešly od bezpečnostní služby jednoho státu k jiné.

Počítače používal jen vyškolený personál ve vládních, akademických nebo firemních výzkumných centrech a jednalo se o přístroje, jež byly čímkoli jiným než osobními počítači. Sebedůvěru technokratů v té době pěkně ilustruje příklad počítače MONIAC (Monetary National Income Analogue Computer – Analogový počítač národního peněžního příjmu), hydraulického zařízení navrženého Billem Phillipsem (jehož proslavila Phillipsova křivka), které mělo simulovat účinky keynesiánské ekonomické politiky na hospodářství Spojeného království.

Nastávaly okamžiky pravdy, zejména v sedmdesátých letech, kdy se utajené informace dostávaly na veřejnost prostřednictvím svobodného tisku na Západě nebo samizdatové literatury v sovětském bloku. Udivujícím rysem pozdního období studené války však bylo to, jak dobře ustály bezpečnostní služby odhalení, jaká vyšla najevo ve zprávě Církevní komise (Church Committee) nebo při vydání knihy *Souostroví Gulag*. George H. W. Bush, jmenovaný do čela Ústřední zpravodajské služby v roce 1976 – uprostřed práce Církevní komise – pokračoval ve funkci viceprezidenta a pak prezidenta. V desetiletí od zhroucení Sovětského svazu měla Ruská federace za svého prezidenta bývalého operativce KGB. Pentagon se ukázal mocnější než články o něm.

Dnes se naopak zdá, že se hierarchie nacházejí v mnohem obtížnější situaci. Nejviditelnější výzvu zavedeným hierarchiím představuje tok informací uvolněný nástupem osobních počítačů, emailu a internetu, které dovolily obyčejným občanům, aby se organizovali do mnohem širších a mnohem více rozptýlených sítí, než vůbec kdy bylo možné. Osobní počítač posílil jednotlivce podobným způsobem jako kniha, když se po patnáctém století rozšířil knihtisk. Trajektorie výroby a cen osobních počítačů ve Spojených státech v letech 1977 až 2004 jsou ve skutečnosti pozoruhodně podobné trajektoriím výroby a cen tištěných knih v Anglii v letech 1490 až 1630. Rozdíl je jen v tom, že naše revoluce v sítích je mnohem rychlejší a je globální.

Pozoruhodně velká část lidstva získala přístup k internetu v mnohem kratším čase, než zabralo to, aby se 84 procent dospělých z celého světa stalo gramotnými. Ačkoli počátek internetu lze vystopovat už ke kon-

ci šedesátých let, jako systém vzájemně propojených počítačových sítí začal skutečně existovat až po přijetí řady standardních protokolů (TCP/IP) na univerzitách v osmdesátých letech. Ještě v roce 1998 užívala internet jen 2 procenta světové populace. Dnes činí tento podíl 39 procent a ve vyspělém světě je to 77 procent.

Google byl začleněn v roce 1998. Jeho první provozovnou byla garáž v Menlo Park. Dnes má kapacitu zpracovávat každý den více než miliardu žádostí o vyhledání a 24 petabytů uživatelsky generovaných dat. Facebook byl založen na Harvardu před deseti lety. Dnes má 1,23 miliardy pravidelných uživatelů měsíčně. Twitter byl vytvořen před osmi lety. Nyní má 200 milionů uživatelů, kteří posílají denně více než 400 milionů zpráv.

Výzvy, které tyto nové sítě představují pro zavedené hierarchie, jsou trojího druhu. Za prvé, ohromně zvýšily objem informací, k nimž mohou mít občané přístup, stejně jako rychlost, s níž se k nim mohou dostat. Za druhé, umožňují jednotlivým občanům zveřejňovat věci, které by jinak mohly zůstat utajeny nebo by byly známy jen nemnohým. Edward Snowden a Daniel Ellsberg udělali stejnou věc, když zveřejnili tajné dokumenty, ale Snowden už odhalil mnohem více než Ellsberg a to pro mnohem více lidí, a Julian Assange, zakladatel WikiLeaks, dalece přesáhl to, co udělali Carl Bernstein a Bob Woodward (i když ještě nepomohl sesadit amerického prezidenta). A za třetí, což je snad nejdůležitější, sítě odhalují už samotným svým fungováním neúčinnost hierarchické vlády.

Politici a voliči zůstávají zajatci slovníku poválečných kampaní, v němž první slibují druhým, že nejen poskytnou další veřejné statky, ale rovněž „vytvoří pracovní místa“, aniž by pro většinu voličů výrazně zvýšili ceny z hlediska daní. O historii administrativy prezidenta Baracka Obamy lze hovořit jako o řadě slibů o zvýšení zaměstnanosti („pobídek“), snížení rizika finančních krizí a poskytnutí všeobecného zdravotního pojištění. Prezidentova popularita upadala nejrychleji, když se u zákona o ochraně pacientů a dostupné péči nejzřetelněji projevila neschopnost federální vlády tyto sliby splnit. Nedostatky webové stránky Healthcare.gov v mnoha ohledech ztělesňují základní problém: ve věku internetového obchodu Amazon

očekávají konzumenti od webových stránek základní funkčnost. Host televizního pořadu *Daily Show* Jon Steward hovořil za stovky tisíc zklamaných uživatelů, když se vysmíval někdejší vedoucí odboru Zdravotních a humánních služeb Kathleen Sebeliusové: „Pokusím se stáhnout všechny filmy, které byly kdy natočeny, a vy se snažte získat podpisy pro Obamovu péči, a uvidíme, komu se to podaří dřív.“

Přesto jsou potíže a strasti s „obamapéčí“ pouhým mikrokosmem mnohem hlubšího problému. Moderní stát, přinejmenším ve své demokratické variantě, vyvinul známé řešení problému, jak poskytovat stále více veřejných statků, aniž by úměrně tomu zvyšoval daně; tímto řešením je financovat průběžnou vládní spotřebu pomocí půjček a zároveň povzbuzovat různými finančními pobídkami, jako je odepsatelnost úroků z hypoték, občany, aby zvyšovali své vlastní spekulativní investice. Obrovský růst soukromého dluhu, který předcházela finanční krizi z roku 2008, následoval srovnatelně obrovský nárůst veřejného dluhu. Centrální banky zároveň podnikaly stále neortodoxnější kroky, aby podpořily potácející se banky, a vrhly se na trhy cenných papírů, kde nakupovaly obligace a akcie výměnou za přebytečné rezervy. „Kvantitativní výhodnost“ s krátkodobými úrokovými mírami na nule byla určena k tomu, aby i dlouhodobé úrokové míry udržela na nízké úrovni. Finanční svět sledoval se zatajeným dechem, jak lze tuto kvantitativní výhodnost „zúžit“ a kdy krátkodobé míry porostou. Většina ekonomů nicméně pokládala za samozřejmé, že vláda USA si může tisknout vlastní měnu bez omezení. Mnozí předpokládají, že to nabízí relativně snadný způsob, jak vybědnout z potíží, kdyby zvyšující se úrokové míry hrozily, že z obsluhy dluhu učiní neúnosné břemeno. Ale tento předpoklad může být mylný.

Od starověkých časů státy využívaly svou schopnost vydávat měnu, ať už šlo o ražené mince s podobiznou krále, nebo o elektronické dolary na obrazovce. Ale pokud se nové sítě nacházejí v procesu tvorby alternativní formy peněz, jakou chce být bitcoin, pak je asi starobylé privilegium státu znehodnocovat měnu ohroženo. Bitcoin nabízí ve srovnání s nařízenou měnou, jako je americký dolar, mnoho výhod. Jako platební prostředek – zejména pro online transakce – je

rychlejší, levnější a mnohem bezpečnější než kreditní karta. Jako akumulace hodnoty má mnoho klíčových vlastností zlata, zejména omezenou nabídku. Jako účetní jednotka má ještě dětské nemoci, ale jen proto, že se stal atraktivním spekulativním předmětem. Je ještě příliš brzy na to předpovídat, zda bitcoin uspěje jako paralelní měna, ale je také příliš brzy předpovídat jeho neúspěch. V každém případě neúspěšné mohou být také vlády.

Tam, kde vlády selhávají nejnápadněji, mohou nové sítě zvýšit pravděpodobnost úspěšné revoluce. Revoluční události, které zachvátily Střední východ a severní Afriku počínaje Tuniskem v prosinci 2010 – takzvané Arabské jaro –, byly nepochybně urychleny různými druhy informačních technologií, i když pro většinu Arabů šířil zprávy o revoluci spíše televizní kanál Al-Džazíra než Facebook. Nedávno efektivně využili sociální sítě k organizaci svých protestů na Majdanu a k šíření kritiky Viktora Janukoviče a jeho starých kamarádů revolucionářů v Kyjevě, kteří nakonec ukrajinského prezidenta svrhli.

Přesto by bylo naivní předpokládat, že jsme svědky úsvitu nové éry svobodných a rovných sítoobčanů, vesměs posílených technologií k tomu, aby sdělovali moci (a o moci) pravdu, právě tak, jako by bylo naivní se domnívat, že hierarchický stát je odsouzen k zániku, ne-li v revolučním pádu, tedy alespoň v neustálém snižování jeho schopnosti sociální kontroly.

Moderní sítě paradoxně prosperují v hluboce neegalitářských podmínkách. Je to důsledek vysoké koncentrace vlastnictví informační infrastruktury a výnosů, které z ní plynou. V době, kdy píšu tento text, má tržní kapitalizace Googlu hodnotu 359 miliard dolarů. Okolo 16 procent jeho akcií v ceně 58 miliard dolarů vlastní jeho zakladatelé Larry Page a Sergey Brin. Tržní kapitalizace Facebooku je 161 miliard dolarů; 28 procent akcií v ceně 45 miliard dolarů vlastní jeho zakladatel Mark Zuckerberg. Jestliže Thomas Piketty potřebuje další důkaz své teorie, že svět se vrací k nerovnosti, která existovala před sto lety, protože při absenci světových válek a revolucí míra kapitálové návratnosti (a míra růstu vládních kompenzací) má tendenci přesahovat míru růstu agregátního příjmu, najde jich hojnost v Silicon Valley. Samozřejmě, mladí a velmi

bohatí lidé, kteří doslova vlastní moderní síť, mají sklon zastávat spíše liberální politické názory. Málo z nich je libertariánů. Ale rovněž jen málo z nich by uvítalo galské míry zdanění a ještě méně egalitářskou revoluci francouzského stylu.

Hierarchický stát zároveň nijak nemeškal, aby ocenil příležitosti, které nové sociální sítě nabízejí. Nejvíce zarážející z odhalení Edwarda Snowdena byla spolupráce společností jako Google, Apple, Yahoo a Facebook na programech globálního dohledu Národní bezpečnostní agentury, zejména na programu PRISM. Mark Zuckerberg si mohl snadno stěžovat, že byl „tak zmaten a znechucen chováním vlády USA“, a licoměrně prohlásil: „Když naši inženýři neúnavně pracují na zvýšení bezpečnosti, myslíme si, že před zločinci chráníme vás, nikoli naši vládu.“ Ale musel si být plně vědom, že přinejmenším od roku 2009 Facebook odpovídal na desítky tisíc žádostí vlády USA o informace o uživateli Facebooku. Kdyby nebylo Snowdenových prozrazení, nevěděli bychom, jak volně si NSA vykládá ustanovení Zákona o dohledu nad cizími zpravodajskými službami.

Vlastníci sítí si rovněž dobře uvědomují, že jejich technologie v zásadě nebude využívat spiklenecký džihád, tím méně tajně organizovaná revoluce. Za svou bezpečnost vděčí mnohem více apatii těch, kdo surfují po sítích, než NSA. Většina lidí se nepřipojuje online, aby se účastnila akcí nějakého zločineckého gangu. Většina žen dává přednost nakupování a společenským klepům; většina mužů nejraději vyhledává sport a pornografii. Všechny ty neurální návyky vytvořené evolucí z nás učinily notorické nasávače pípnutí, internetových zpráv a facebookových příspěvků od členů naší spřízněné skupiny. Síť vyhovují našemu solipsismu (sebestřednosti), našemu krátkému rozpětí pozornosti (140 znaků) a našemu zdánlivě neukojitelnému hladu po „zprávách“ o „celebritách“.

V sítích propojeném světě není nebezpečím lidové povstání, ale lhostejnost; politickým problémem není to, jak ustát lidový hněv, ale jak v tom šumu přenést nějaký signál. Co by mohlo, alespoň nakrátko, zaměřit naši pozornost na únavné záležitosti týkající se toho, jak se nám vládne, či alespoň kdo nám vládne? Když dnes hovoříme o „populismu“, míníme tím prostě po-

litiku, která je slyšitelná a srozumitelná člověku z ulice. Ne že by se člověk z ulice skutečně nacházel *na* ulici. Mnohem pravděpodobněji to bude člověk povalující se na pohovce, jehož pozornost trhavě přeskakuje z televize k laptopu, k tabletu, k chytrému telefonu a zpět k televizi. A co opravdu jeho pozornost upoutá? Konec historie? Střet civilizací? Odpovědí se zdá být tedy opět známý narcisismus.

Liberálové s udivujícím spíláním odsuzují konzervativce; republikáni prudce napadají demokraty. Ale pro zbytek světa jsou podivuhodné ty prazvláštní věci, na nichž se téměř všichni Američané shodují (například, že děti by v létě měly být vypraveny do táborů). Mnoho Angličanů se rozčiluje nad rumunskými přistěhovalci. Ale pro východoasijské oči jsou Angličané od Rumunů sotva rozlišitelní. (Ve skutečnosti v mnoha vrstvách někdejší anglické dělnické třídy žili lidé podobně jako údajně žili v zlořečeném Římě: ve špíně.)

Není náhodou, že většina konfliktů v dnešním světě probíhá nikoli mezi civilizacemi, jak předvídal Samuel Huntigton, ale mezi sousedy. Právě to se děje v Sýrii, Iráku, Středoafričské republice, nemluvě o Ukrajině. Mohl by někdo jiný než Rus nebo Ukrajinec hovořit zvlášť o Rusovi a zvlášť o Ukrajinci? A přesto jsou ochotni se stavět proti sobě, a jak odhodlaně.

Někdy se může zdát, že jsme odsouzeni k tomu, abychom se snažili pochopit naši dobu pomocí konceptuálních rámců starých více než půl století. Od finanční krize, která začala v roce 2007, bylo mnoho ekonomů donuceno recyklovat ideje Johna Maynarda Keynesa, který zemřel v roce 1946. Analytici mezinárodních vztahů zároveň zřejmě ulpívají na terminologii, která pochází zhruba ze stejné doby: „realismus“ či „idealismus“, zadržování či politika ústupků. („Dlouhý telegram“ George Kennana byl odeslán jen dva měsíce před Keynesovou smrtí.)

Přesto je naše doba od poloviny dvacátého století hluboce odlišná. Téměř autarkní, příkazové a kontrolující státy, které se vynořily z hospodářské krize, druhé světové války a z počátků studené války existují jen jako vybledlé stíny jejich dřívějších podob. Kombinace technologických inovací a mezinárodní ekonomické integrace dnes vytvořila zcela nové formy organizace – ohromné, soukromě vlastněné sítě –, o nichž by

se Keynesovi ani Kennanovi ani nesnilo. Musíme se sami sebe ptát: Skutečně nás tyto sítě osvobodily od tyranie hierarchických říší a států? Nebo tyto hierarchie nakonec nové sítě převzmou, jak se to stalo před stoletím, v roce 1914, a úspěšně je podřídí prioritám bezpečnosti národního státu?

Libertariánská utopie svobodných a rovných síťoobčanů – vesměs navzájem propojených sítěmi, sdílejících všechna dostupná data s maximální transparentností a minimálním soukromým prostředím – má zejména pro mladé určitou přitažlivost. Je romantické líčit tyto síťoobčany, podobně jako dělníky v Langově filmu *Metropolis*, jako spontánně povstávající proti světovým korumpujícím hierarchiím.

Nicméně se nelze zbavit podezření, že navzdory všem figlům informačního věku a zmatkům kolem pánů Snowdena a Assange jsou staré hierarchie a nové sítě v procesu dosahování tichého vzájemného přizpůsobení, podobně jako před stoletím trůny a telefony. Ještě všichni poznáme, co to znamená, pokud (jak už se to stává představitelným) Sheryl Sanbergová půjde do Bílého domu. Bude to znamenat, že *Metropolis* i nadále žije.

Political Economy & The State Networks and Hierarchies. Has political hierarchy in the form of the state met its match in today's networked world? *The American Interest*, June 9, 2014, přeložil Jiří Ogrocký.

Institut Václava Klause nabízí sborník **„Záměrně plochá diskuse o ukrajinské krizi“** (2014). Těžiště publikace tvoří základní text **Václava Klause** a **Jiřího Weigla** „Zabraňme zplošťování debaty o Ukrajině“. V dalších částech najde čtenář politické komentáře IVK k ukrajinské krizi a další články **Jiřího Weigla**, **Petra Hájka**, **Václava Vlká staršího** a **Tomáše Haase**. Publikaci doprovází krátké shrnutí.

70 stran, 50 Kč

objednávky na: www.cepin.cz

**institut
VÁCLAVA
KLAUSE**

Nakladatelství **Fragment** nabízí knihu deseti novoročních projevů, které na Pražském hradě pronesl **Václav Klaus** ve funkci prezidenta ČR v letech 2004–2013. Jejich soubor představuje zajímavou ilustraci uplynulé doby zachycenou slovy a myšlenkami prezidenta republiky. Knihu doplňují fotografie, které připomínají nejzajímavější architektonické a restaurátorské počiny, k nimž na Pražském hradě došlo v období prezidentství Václava Klause.

65 stran

objednávky na: www.fragment.cz

Byla Velká válka nutná?

BENJAMIN SCHWARZ

V roce 2003 vyšla v českém překladu publikace Nialla Fergusona *Pity of War*, přeložená jako *Nešťastná válka* (Dokořán, Praha 2003). V Británii se nad tímto textem strhl poprask, protože historik v něm obrazoborecky tvrdil, že vstup Británie do první světové války v roce 1914 byl „největší *chybou* v moderních dějinách“, která se zrodila z neurotických obav projektovaných do Německa. V českém prostředí kniha nezaznamenala u odborníků větší zájem, skutečnost, že je vyprodaná, však svědčí v její prospěch. Vracíme se k jejím základním tezím uveřejněním jedné zahraniční recenze, neboť se nám zdá, že u výročí Velké války jsou značně aktuální.

Američané Den příměří 11. listopadu sotva zaznamenají. Ale jejich někdejší spolubojovníci Britové a Francouzi stojí se sklíčenými tvářemi před památníkem padlých na ulici Whitehall v Londýně a na vojenském hřbitově ve Verdunu, vyzvánějí zvony v zasmušilých vesnicích v Lancashiru i v Pas-de-Calais a truchlí, jako by právě utrpěli ztrátu. Pro ně se Velká válka ještě nestala pouhou minulostí.

Mimo jiné i v tomto smyslu je práce britského historika Nialla Fergusona *The Pity of War* velmi britskou knihou. Přestože je Ferguson chytrý a ironický, v jeho názoru na válku není nic chladného a nevzrušeného. Základní a podněcující emocí jeho knihy je hluboká lítost. „První světová válka,“ prohlašuje hned na začátku, „zůstává tou nejhorší věcí, kterou kdy musel snášet lid mé země.“ Ačkoli jeho bohatá a provokativní kniha argumentuje mnoha – příliš mnoha – nesusoudnými věcmi, v zásadě dokazuje, že a) pro Británii byla tato válka mimořádně hroznou událostí, a proto b) v ní Británie nikdy neměla bojovat, neboť c) sázky, o něž v ní šlo, nebyly pro Británii příliš vysoké. První tvrzení je téměř neoddiskutovatelné. Druhé je do velké míry obhajitelné. Ale třetí obchází těžké a tragické aspekty zkušenosti Británie ve Velké válce.

V roce 1929 Virginia Woolfová popsala jednu oxbridžskou sešlost při slavnostním obědě, v níž ji navzdory vynikajícímu jídlu a jiskrné konverzaci přepa-

dl pocit, že něco chybí. „Ale co chybí, co je jiné, ptala jsem se sama sebe, poslouchajíc hovor. A abych odpověděla na tuto otázku, musela jsem odmyslet tento pokoj, vrátit se do minulosti, vlastně až před válku, a představit si model jiného večírku, který se odehrával v místnostech nepříliš vzdálených od těchto; ale jiných. Všechno bylo jiné.“

Název „Velká válka“, jež se užívá vzájemně zaměnitelně s výrazem „první světová válka“ (kterou tak pojmenoval jeden cynický anglický novinář, který věděl, že nemusí být posledním takovým konfliktem), vyvolával v Británii pocit ztráty, který trvá dodnes; a stále hluboce rozděluje Brity, pokud jde o vnímání jejich historie. Spolu s bitvami o Mons, Loos, na Sommě, u Ypres a v Passchendaele, a se spisy Wilfreda Owena, Siegfrieda Sassoon, Roberta Gravesa a Edmunda Blundena jsou každému ve Spojeném království pravděpodobně známy i statistiky: 60procentní míra ztrát na životech, která rozbila Britský expediční sbor (asi nejlepší armádu Británie, která byla kdy vytvořena) v prvních třech měsících války, 60 000 mrtvých v prvním dnu bitvy na Sommě, 723 000 mrtvých Britů do konce války (dvakrát více než v druhé světové válce).

Jakkoli je tato litanie evokativní a srdcervoucí, nevypráví celý příběh. Například ani perspektiva válečných básníků nebyla příliš reprezentativní. (Jak poznamenal historik Correlli Barnett, jejich odpor k válce z velké části vyvolávaly odpudivé stránky

každodenního života ve stanech, podmínky, které by běžný britský voják ze slumů v Leedsu, Liverpoolu a Londýna neshledával nijak zvlášť pozoruhodnými.) Ani úmrtí a zranění nebyly rozloženy rovnoměrně po celé britské společnosti. I když většina padlých pocházela z dělnické třídy, disproporčně vysokou cenu zaplatili důstojníci, rekrutovaní většinou z vyšších tříd: celková míra úmrtí mobilizovaných mužů činila něco kolem 12 procent, ale u absolventů Oxfordu a členů aristokracie to bylo 19 procent a u absolventů padesáti tří elitních soukromých internátních škol, pro něž jsou k dispozici statistiky, to bylo 20 procent. Od doby Války růží neutrpěla aristokracie takové ztráty. Malý, důvěrný svět britské elity – z jejíž členů se skládal sociální a intelektuální kruh kolem Woolfové a která do velké míry určovala, jak budou budoucí čtenáři smýšlet o válce – ve skutečnosti ztratil generaci a nijak nepřekvapuje, že se předpokládalo, že podobným způsobem byla devastována země jako celek.

Hrozné ztráty Británie nebyly zase tak mimořádné. Německo, Rusko, Rakousko-Uhersko, Francie i Turecko ztratily mnohem více životů. A navíc, jakkoli byla britská zkušenost strašlivá, „zneklidňující paradox“ Velké války spočíval podle historika J. M. Wintera v tom, že byla „událostí nesrovnatelného krveprolití a utrpení a zároveň příležitostí k výraznému zlepšení životních vyhlídek civilní populace, zejména těch nejhůře situovaných částí britské společnosti“. Díky bezprecedentním vládním zásahům do válečné ekonomiky v Británii významně vzrostly mzdy nejchudších skupin a bohatství bylo efektivně redistribuováno. A v důsledku ekonomických, sociálních a politických sil, které uvedla válka do pohybu, se endemická chudoba předválečné Británie – která dávala britským mužům stejné životní vyhlídky, jaké měli Ekvádorci na počátku šedesátých let – už nikdy nevrátila.

Ale i když byla britská zkušenost ve Velké válce mnohem složitější, než má za to lidová mytologie, byla to nicméně zkušenost právě tak ochromující, jak tvrdí Ferguson – ačkoli stejně tak ze subjektivních a psychologických důvodů, jako z důvodů objektivních. Tato válka je britským národním traumatem a historikové z Británie a Commonwealthu názory na ni neustále nutkavě revidují, stejně tak jako američtí historikové

revidují pohled na válku občanskou. Výsledky byly obdivuhodné. Jen málo jiných oblastí britské historické vědy inspirovalo díla takového rozsahu a kvality. Ferguson, stejně jako jeho kolegové, píše s vervou a nadáním, s vyostřeným smyslem pro detail, ale je slepý vůči úzké specializaci.

Řada vojenských historiků jen suše osvětlila strašné podmínky a početní výsledky boje. Jiní badatelé novátorsky propojili ekonomickou, vojenskou a diplomatickou historii. A ještě jiní – například Winter, Barnett, Modris Eksteins a Trevor Wilson – syntetizovali takové zdánlivě nesouvisející oblasti, jako jsou vzdělání, průmysl a literatura, nebo demografie a vojenská taktika, nebo ekonomika a umění, nebo sociologie a politika, a vytvořili úchvatná, široce pojatá historická pojednání. Snad nejúspěšnější z nich, Wilsonova příhodně nazvaná práce *The Myriad Faces of War* (1986) [*Nesčíslné tváře války*], obsahuje na svých hutně pospaných stránkách téměř totalitu zkušenosti britského státu a národa během Velké války a ze všeho, co kdy bylo o nějaké válce napsáno, se dostala snad nejbliže k úplné historické syntéze. Ferguson si rovněž zvolil široký přístup a jeho kniha – která v Británii vyvolávala od svého vydání ohromné spory – mi připadá jako implicitní reakce na Wilsonovu práci, neboť jejich argumenty se diametrálně rozcházejí. Aby mohl nějaký Američan zhodnotit povahu těchto rozdílů, musí něco vědět o tom, co v zásadě rozděluje britské historiky i britské čtenáře ohledně toho, jak přemýšlejí o této válce.

Slovo, které nejlépe charakterizuje soud o první světové válce předkládaný britské veřejnosti, je „zbytečná“. Od válečných pamětí z dvacátých a třicátých let přes ilustrovanou historii této války od A. J. P. Taylora (téměř jistě nejpobláznější kroniku tohoto konfliktu) až po nedávné romány Pata Barkera a Sebastiana Faulkse (a od hry *Journey's End* [*Konec cesty*] z roku 1929 přes *Oh! What a Lovely War* [*Ach! Jaká báječná válka*] z roku 1963 až po film *Gallipoli* z roku 1981) byla Velká válka líčena jako nesmyslná a zbytečná jatka, vedená stupidními generály a neschopnými politiky. V recenzi jedné z válečných pamětí z roku 1920 se jistý kritik marně snažil najít nějaký skrytý účel tohoto konfliktu: „Nikde nenajdete pasáž nebo větu, o nichž

by se dalo říci „*Ano! To je to, zač jsme bojovali!*“ Příčina nenachází žádné vyjádření.“ Ale ve skutečnosti od konce šedesátých let (kdy, nikoli náhodou, byly badatelům poprvé zpřístupněny oficiální záznamy týkající se této války) většina historiků v návaznosti na vysvětlení a ospravedlnění britských vojenských i civilních vůdců v době konfliktu „Příčinu“ objevila. Británie bojovala, aby zabránila německému pokusu ovládnout Evropu – aby předešla základní hrozbě britské národní bezpečnosti a politické nezávislosti. Tento názor však nedokázal proniknout do veřejného mínění, pravděpodobně proto, že v britské psyché se tak hluboce zakořenilo rozčarování vyjadřované v protiválečných pamětech a protože britská veřejnost zůstávala zdrcena cenou, kterou si válka vyžádala. (Tak například, když už v roce 1964 BBC vysílala dlouhý dokument, který v podstatě dokazoval, že Velká válka byla sice hrozná, ale byla to „válka nutná“, Britové v reakci na dvacet šest epizod z bitevních scén užívali v charakterizaci této války právě ty výrazy – „zbytečné zabíjení“, „hrozné pustošení“ –, které se dokument snažil odmítnout.) Je tedy zajímavé, že Ferguson záměrně napsal obrazoboreckou knihu, která se snaží vyvrátit převládající vědecký názor, ale pokud jde o mínění veřejnosti, vlamuje se do dveří, které jsou už otevřeny.

Wilson svůj postoj jasně vymezuje už na začátku své knihy: „Vstup Británie do Velké války nebyl jen nějakým politováníhodným nedopatřením. Nebyl ani zlovolným činem tajně provedeným domácími plutokraty a diplomaty.“ „Konflikt“, vysvětloval, „se týkal zachování Británie jako velké, a dokonce jako nezávislé mocnosti.“ Oproti tomu Ferguson začíná svou knihu *Pity of War* konstatováním: „Základní otázkou, na niž se tato kniha snaží odpovědět... je..., zda všichni ti mrtví opravdu *stáli za to*?... Přesněji: Opravdu čelila Británie v roce 1914 takové hrozbě své bezpečnosti, že bylo nutné poslat miliony čerstvých rekrutů přes Kanál...? Čeho přesně chtěla německá vláda dosáhnout?“

Pro Fergusona je odpověď nasnadě: Britská intervence v roce 1914 nebyla „nic jiného než největší chybou v moderních dějinách“, protože Německo ve skutečnosti nepředstavovalo vážnou hrozbu britským zájmům. Ferguson tak obviňuje Londýn, protože „to

byla britská vláda, která se nakonec rozhodla změnit kontinentální válku ve válku světovou, konflikt, který trval dvakrát tak dlouho a stál mnohem více životů“, než by tomu bylo, kdyby se Británie k tomuto kroku neodhodlala.

V jedné rovině je těžké proti tomu něco namítat. Konsensus mezi historiky je vzácný, zejména pokud jde o příčiny první světové války, jejichž hledání se rozrostlo do jednoho z největších výzkumů jakéhokoli historického tématu. Nicméně historikové se nyní obecně shodují, že Německo, jak uznává i Ferguson, si „v roce 1914 vynutilo kontinentální válku na neochotné Francii (a ne až tak neochotném Rusku)“. Představa, prosazovaná německým historikem Fritzem Fischerelem a některými jeho žáky, že válečné cíle vilémovského a nacistického Německa se příliš nelišily, zůstává sporná. Je však jasné, že přinejmenším po vypuknutí války německé plány ve skutečnosti zahrnovaly (vedle podmanění si velké části východní Evropy a Ruska) trvalé podrobení Francie, proměnu Belgie ve „vazalský stát“ a zabránění francouzských a belgických přístavů na pobřeží Kanálu německým loďstvem a jejich využití jako námořních základen – a tyto akce by zcela jistě ohrozily námořní bezpečnost Británie, jak ochotně připouští i Ferguson.

Historikové nyní diskutují o otázkách, proč si Německo v roce 1914 v podstatě válku vynutilo a proč si stanovilo tak ambiciózní válečné cíle. Někteří, včetně Fergusona, poukazují na hluboce usazenou obavu Berlína z rychlé industrializace Ruska a z jeho rostoucí vojenské síly, a proto vidí v německých akcích snahu předejít zhoršování německého strategického postavení vzhledem k Rusku. Další zdůrazňují víru sdílenou mnoha Němci, že rovnováha mezi evropskými velmocemi – jádro diplomacie minulých dvou století – se vychýlila ve prospěch jedné ze „světových mocností“. V tomto vznikajícím vzorci měly jen Britská říše, Rusko a Spojené státy přírodní zdroje, populaci a průmyslovou kapacitu, aby si zajistily postavení v první řadě. Z tohoto důvodu, pokračuje tato argumentace, Německo usilovalo o podobnou koncentraci moci prostřednictvím zničení nezávislosti svých evropských soupeřů a takového uspořádání, které by zajistilo německému průmyslu kontinentální trh a surovinovou

základnu. Krátce řečeno slovy historika Imanuela Geisse, jehož Ferguson souhlasně cituje, cílem bylo „německé vůdcovství ve sjednocené Evropě, aby mohlo vzdorovat vznikajícím mocenským blokům“.

Na tomto obhajitelném, i když sporném tvrzení o německých ambicích staví Ferguson svůj důkaz, že britská politika byla hrozivě a tragicky scestná. Fergusonova interpretace této politiky je však obvykle zjednodušující a často těžkopádná. Ústřední pro jeho argumentaci je tvrzení, že příčiny, jimž ostatní historikové připisovali anglo-německý antagonismus v letech vedoucích k válce – imperiální a ekonomické soupeření a budování námořních sil Německa –, Brity nijak neohrožovaly. Ale tím polemizuje s názorem, který historikové nikdy nezastávali. Britové se ve skutečnosti německou imperiální expanzí často vůbec neznepokojovali, neboť, jak tvrdil v roce 1912 Winston Churchill, „raději bychom viděli, jak se to, co se nyní koncentruje [ve střední Evropě], rozpadá [v zámoří]“. Obava Londýna z německé imperiální politiky nevyplývala ani tak z toho, že tato politika představovala přímou a jednoznačnou hrozbu britským koloniálním zájmům, jako z ostrého a agresivního tónu, jímž byla vyjadřována. Neznamenala-li německá zahraniční politika určitou hrozbu, připomínala něčím stále silnějšího, někdy trucovitého, někdy chvástavého teenagera; dokonce i německý kancléř Theobald von Bethmann Hollweg charakterizoval mezinárodní chování své země jako „křiklavé, drzé, dravé, arogantní“. Tato netrpělivost musela Brity znervózňovat a popuzovalo je zejména to, že nebylo jasné, co přesně by mohlo stále nedůtklivější Berlín usmířit.

Německou námořní expanzi však žádné podobné tajemství neobklopovalo. Německé námořní soupeření s Británií dokazovalo základní neslučitelnost zájmů a cílů těchto dvou zemí. V roce 1910 mělo Německo po Británii největší loďstvo na světě a při jeho budování v podobě útočné síly mělo na mysli jako svého konkurenta výlučně Británii. Jako rostoucí světová mocnost Německo pochopitelně nemohlo souhlasit s tím, aby jeho rostoucí zámořský obchod závisel na dobré vůli Británie, která díky náhodné geografické poloze ovládala námořní přístupy k Německu. Pokud jde o Británii, její zahraniční politika už dlouho za-

hrnovala axiom, že její národní bezpečnost závisí na ovládnutí Anglického kanálu a Severního moře. Jinými slovy, co chtěla jedna mocnost, to by druhá nikdy dobrovolně nepřipustila. A tak ačkoli si Britové byli jisti, že – alespoň v krátkodobém horizontu – námořní závody vyhráli, dospívali, jak to vyjádřil diplomat Sir Eyre Crowe, k přesvědčení, že „budování německé flotily je pouze jedním ze symptomů nemoci. Zdrojem nepříjemností jsou politické ambice německé vlády a německého národa.“

Tento závěr nelze z pohledu Londýna vůbec pokládat za nerozumný. Ačkoli Británie nejprve vnímala německou „hrozbu“ zúženou optikou námořního soupeření, toto soupeření podnítilo britské státníky a vojenské plánovače, aby věnovali bližší pozornost geopolitickým důsledkům rychle rostoucí populace a průmyslu Německa a jeho vojenské síly. Londýn se obával, že Německo ovládne Francii buď politickým zastrašováním, nebo přímo vojenským zábořem, což by vyústilo v další růst jeho ekonomické síly, který by mu umožnil předejít Británii při budování loďstva. A takto značně zvětšené německé loďstvo, s přístupem jak do severomořských, tak do francouzských přístavů, by mohlo Británii zardousit.

Když Ferguson píše o tempu ruské industrializace a výstavby strategických železnic a o velikosti ruské armády (zatímco opomíjí zdůraznit, jak špatně vycvičená byla tato masa rolnických odvedenců), vyvozuje (přičemž opakuje stížnosti německých předválečných státníků) z toho, že ačkoli Británie s obavami sledovala císaře, v němž viděla současného Napoleona, předválečné Německo se ve skutečnosti cítilo ohroženo carským kolosem a domnívalo se, že v Evropě ztrácí vlastní relativní výhodu. Kdyby Británie netrpěla „napoleonskou neurózou“, a místo toho se snažila pochopit opravdovou rovnováhu moci na Kontinentu, uvědomila by si, že německé ambice byly v roce 1914 spíše preventivní než ofenzivní a nevyžadovaly nějakou britskou reakci. Tento názor si zaslouží určitou pozornost. Británie se začala zaměřovat na problém rovnováhy moci, když se Francie a Rusko nacházely v největším oslabení a Londýn si jen pomalu uvědomoval, že Rusko se vzpamatovává z katastrofy rusko-japonské války překvapivě rychle. Berlín byl vnímavější a jistě existují závažné doklady,

že německé pochyby a pesimismus ohledně budoucnosti povzbudily německou chuť k expanzi a dobývání. Historikové dodnes diskutují o tom, zda – jak tento problém vymezil Crowe – byl Berlín „rozhodně zaměřen na obecnou politiku hegemonie..., ohrožující nezávislost jeho sousedů a nakonec i existenci Anglie“, nebo zda plány Berlína „nebyly ničím víc než výrazem vágního, zmateného a nepraktického státnictví, neuvědomujícího si svůj vlastní smysl“.

Ale pro Británii, tvrdí Crowe, byla otázka německých záměrů mnohem méně důležitá než realita německých schopností. Na rozdíl od Fergusona, který naivně využívá celkové počty vojáků jako ukazatele vojenské rovnováhy, britští státníci oprávněně pokládali německou armádu za technologicky nejpokročilejší a takticky nejvyspělejší v Evropě (a tento úsudek se během války ukázal jako správný). Jakkoli legitimní byla obava Berlína z dlouhodobého vzestupu ruské moci, Londýn nemohl ignorovat skutečnost, že Francie jako ruský spojenec by byla v případě kontinentální války téměř jistě přemožena. Z dobrých geopolitických důvodů se Británie obávala spíše německé hrozby Francii a Belgii než potenciální ruské hrozby východnímu Prusku. Přestože Německo bylo konec konců jen jednou ze tří nových velmocí, které v pozdním devatenáctém a na začátku dvacátého století prováděly expanzionistickou politiku, pro britské kalkulace zde existoval zřejmý rozdíl v tom, že ostatní dvě – Japonsko a Spojené státy – se nacházely v bezpečné vzdálenosti. V tomto ohledu skutečnou „historickou katastrofou“, která válku z roku 1914 změnila na válku světovou, nebyla, jak tvrdí Ferguson, britská intervence, ale německé válečné plány, jejichž cílem bylo prostě rozdrtit Francii. Kdyby Němci v roce 1914, místo aby vtrhli do Belgie a pokusili se zničit Francii, prostě jen bránili svou neproniknutelnou hranici s Francií a obrátili se na východ proti Rusku, byli by se vypořádali se svou ruskou Nemesis, aniž by vyvolali válku s Británií. Žádná britská vláda by si nepřála jít – a vzhledem k veřejnému mínění by ani jít nemohla – do války s Ústředními mocnostmi, aby udržela nějaké vzdálené a nejasné hranice kdesi ve východní Evropě.

A konečně, jakkoli mohlo Německo v roce 1914 „jednat z pocitu slabosti“, britský strach z německé

moci na Kontinentu a z toho, co znamenala pro britskou bezpečnost, se ze zpětného pohledu zdá oprávněný vzhledem k tomu – jak opět Ferguson uznává –, že bez britské intervence by Francie padla už v roce 1914 a že dokonce s britskou pomocí Rusku, jež představovala nejvíce vyčerpávající vojenské úsilí v historii Británie, dokázalo Německo v letech 1916–1917 Rusko rozhodně porazit a vnutit mu drakonický mír.

Na několika místech Ferguson důrazně prohlašuje, že britské rozhodnutí intervenovat nebylo jen scestné, ale ve skutečnosti iracionální a poněkud podivné. Tvrdí, že nejhroznějšími imperiálními soupeři Británie byly Francie a Rusko (nikoli Německo), a Londýn proto usiloval o „appeasement“ (Ferguson zlomyslně užívá právě tento konotacemi zatížený výraz) s těmito mocnostmi. Výsledné smlouvy s Francií a s Rusy se však vyvíjely po svém. Dokazuje, že Britové „[německou] hrozbu přeháněli – ne-li uměle konstruovali – aby ospravedlnili vojenské svazky s Francií, které dávali přednost... Právě *protože* si přáli spojit Británii s Francií a s Ruskem, bylo nutné podsunout Němcům grandiózní plány na ovládnutí Evropy.“ Ale přestože je pravda, že dohoda s Paříží byla uzavřena, aby se vyřešily imperiální spory těchto mocností, díky antagónistickému chování Německa se během roku změnila a prohloubila do obranného partnerství založeného na sdíleném strachu z německých ambicí. A pokud jde o dohodu s Ruskem, v protikladu k Fergusonově tvrzení při jejím vytváření hrála nepochybně ústřední roli obava Londýna, která pomohla ustavit Rusko jako protiváhu Německa a vytvořit „trojdohodu“ s Paříží a St. Petersburgem, která měla Berlín omezovat. Britské priority dokonale shrnul první lord admirality Sir John Fisher, když prohlásil, že Německo je mnohem větším nebezpečím pro Británii než její tradiční imperiální soupeř Rusko, protože Německo „ohrožuje nikoli vzdálené državy, ale naše životně důležité orgány“. Protože Ferguson pokládá za samozřejmé, že bez britské vojenské intervence na Kontinentu by Německo porazilo Francii a Rusko, jeho argumentace nutně spočívá na přesvědčení, že mír, který by Německo vnutilo Evropě, by byl mírem, s nímž „by Británie, se svým nedotčeným námořním impériem, mohla... žít“. Na podporu tohoto tvrzení Ferguson uvádí, že Evropa,

kteřá by se vynořila z německého míru, by byla naprosto neškodná, „nikoli zcela nepodobná Evropské unii, kterou známe dnes“ – v níž konec konců, jak nám připomíná, je Německo dominantní ekonomikou. V takto postavené argumentaci Ferguson dospívá k závěru, že by „bylo nekonečně lepší, kdyby Německo mohlo dosáhnout svého hegemonického postavení na Kontinentu bez dvou světových válek“.

Takovéto argumenty, jež se nevztahují k faktům, už z definice nelze ani potvrdit, ani vyvrátit, ale Ferguson staví na několika pochybných předpokladech a srovnáních. První potíž spočívá v tom, že německým cílem, když válka začala, bylo kontrolovat belgické pobřeží a snad také francouzské přístavy v Kanálu, a to bylo něco, co, jak připouští sám Ferguson, „by nemohla tolerovat žádná britská vláda“. Ferguson se však domnívá, že kdyby Británie neintervenovala, oplátkou za britskou neutralitu by Německo poskytlo Londýnu čestnou záruku – kterou nabízelo v předvečer války, kdy Britové váhali, zda do ní vstoupí – francouzské a belgické územní integrity.

Tato argumentace závisí na pravdivosti Fergusonova tvrzení, že „by bylo [od Německa] pošetilé, kdyby porušilo takovéto ujednání“. Ale proč by to bylo pošetilé? Ferguson uznává, že to, co nazývá „omezenou“ cenou, kterou by bylo nutno Německu zaplatit, by i za těchto okolností zahrnovalo ochromení francouzské vojenské síly a přeměnu Francie na stát „ekonomicky závislý“ na Německu; vytvoření hospodářského bloku v severní a střední Evropě pod „německou ekonomikou nadvládou“; a efektivní eliminaci Ruska jako protiváhy Německa. Jinými slovy, vojensky a ekonomicky mnohem silnější Německo by bylo v budoucnosti vždy v takovém postavení, aby od takového ujednání odstoupilo, zejména proto, že poškozená strana – Británie – by už neměla spojence, kteří by jí pomohli podložit své protesty silou. Nečinnost Británie by umožnila Německu ohromně zvýšit jeho schopnosti, a Londýnu by tak nezbyvalo než hrát obrovskou hazardní hru, v níž by neměla podstatnější trumfy než německou dobrou vůli. Krátce řečeno, i kdyby evropské uspořádání vynucené Německem bylo toho druhu, s nímž by (podle Fergusonova soudu) Británie mohla „žít“, Britové by už od té doby neměli sílu

zabránit tomu, aby se změnilo v takové, které by nemohli „tolerovat“.

Ferguson navíc nadhodnocuje sílu, kterou Británie čerpala ze své zámořské říše. Ledabytle tvrdí, že německá hegemonie na kontinentu by pro Británii vzhledem k její „zámořské síle“ nic neznamenala, ale není schopen určit rozsah této síly a co by přesně Británii umožnila. I kdyby se ukázalo, že Británie těžila ze svého imperiálního postavení i poté, co by se od zisků plynoucích z její říše odečetly náklady na její udržování, Britové téměř určitě těžili ještě více z ekonomických vztahů s Kontinentem. To platí zejména pro dynamický britský finanční a komerční sektor, tvořící ústřední prvky britské ekonomické moci. Tyto vztahy by samozřejmě byly německou dominancí v Evropě ohroženy, zejména proto, že jedním z primárních motivů Německa k ustavení své kontinentální převahy bylo ekonomické oslabení Británie. Navíc i ti britští státníci, kteří se nejvíce upínali k říši, jako byli ultraimperialisté Sir Alfred Milner a Leo Amery, důrazně obhajovali přesvědčení, že německou hegemonii nelze připustit, protože jakmile by se Německo stalo na Kontinentu dominantní silou, obnovilo by svou námořní expanzi s větším úsilím a s většími zdroji než dříve, a otrásl tak britským námořním panstvím, jež bylo sine qua non britského imperiálního systému.

A konečně, když Ferguson dokazuje, že při prevenci německé hegemonie na Kontinentu v roce 1914 nebyly v sázce žádné životní zájmy Británie, neboť konec konců německá hegemonie neznamená žádnou hrozbu pro Británii ani nyní, v zásadě nechápe, která mocnost má v dnešní Evropě rozhodující převahu. Přestože je Německo nejsilnější evropskou ekonomikou, nesporným vojenským a politickým vůdcem Evropy jsou Spojené státy – které v mnoha ohledech snížily německou vojenskou a politickou moc. Spojené státy omezily svého někdejšího nepřítele tím, že zaručily německou bezpečnost a svázaly jeho vojenskou a zahraniční politiku s aliancí ovládanou USA, a tím umožnily západoevropskou spolupráci. Otázka, zda německá hegemonie v Evropě bude snad ve skutečnosti nepřátelská k Británii (nebo nějak více nepřátelská než hegemonie USA), může zůstat otevřena, ale Ferguson chybně klade rovnítko mezi postavení

vítězného Německa ve Velké válce a postavení Německa dnešního.

Fergusonova argumentace je tedy v mnoha směrech slabě podložena. Ačkoli je talentovaným autorem a všestranným badatelem, konstruuje své myšlenky nikoli na základě dokladů, ale přání, aby Británie zůstala stranou ohromného zabíjení Velké války, a odvrátila tak důsledky tohoto konfliktu – od ruské občanské války, která si snad vyžádala téměř tolik životů jako Velká válka, která ji zplodila, přes Hitlerův a Stalinův režim, až k snížení Británie, a dokonce Evropy na úroveň druhohradých sil ve světových záležitostech –, z nichž žádný nemohli britští státníci v roce 1914 předvídat. Kdyby jen „menšina generálů, diplomatů a politiků špatně nepochopila německé záměry a britské zájmy, dalo by se této „katastrofě“ vyhnout. Fergusonova vášnivá a zkreslující argumentace zrozená z jeho hlubokého pocitu lítosti nad utrpením Británie, je živým svědectvím o přetrvávající bolesti z Velké války v britském národě. V tomto smyslu je jeho často nepřesvědčivá kniha důležitým kulturním dokumentem. Ale když tak pevně obhajuje tak jednoduché řešení, opomíjí Ferguson těžké a bolestné otázky, které jeho téma vyvolává. Přestože většina jeho argumentů je vysoce sporná, jeho „základní otázka“ – Stálo to za to? – vyvstává znovu a znovu. Pro Fergusona je odpověď zatraceně jednoduchá – protože ve skutečnosti o nic nešlo, samozřejmě že ne. Ale tento postoj (podobný tomu, který zaujaly takové osobnosti jako Bertrand Russell, Ramsay MacDonald a John Morley, kteří v roce 1914 oponovali vstupu Británie do války) de facto tyto otázky spíše obchází, než by se s nimi vyrovnával.

Ve skutečnosti šlo Británii ve Velké válce o mnoho. I za předpokladu určitého benevolentního německého pořádku na Kontinentu by se v důsledku německé-

ho vítězství nezávislost Británie jako velmoci značně zmenšila. To může vypadat jako nějaká abstrakce. Ale ti britští generálové, diplomaté a politici, kteří v roce 1914 po střízlivé úvaze poslali svou zemi do války, stěží oplývali optimismem – jak to dosvědčuje často citovaná lamentace Sira Edwarda Greye přednesená v předvečer války: „Lampy po celé Evropě zhasínají; za našeho života je už znovu svítit neuvídíme.“ Věděli však, že jen málo odpovědných státníků by dobrovolně ponechalo osud své země na vůli jiné ve světě, v němž vždy vládnul Thukydidův tvrdý zákon: „Silní dělají, co mohou, a slabí strpějí, co musí.“

Ale prohlášením, že Británie bojovala ve válce, aby nebyla závislá na milosti a nemilosti Německa, se věc neřeší, protože cena, kterou byla Británie nucena zaplatit za zachování své národní nezávislosti, byla skutečně hrozná. Zda byla tato cena opravdu příliš vysoká, je otázka mnohem složitější, a proto mnohem naléhavější, než připouští Ferguson, a neodbytně se vracela v britské mysli minulých osmdesát let. Ale otázka, zda dát přednost podrobení před vedením války, by prostě muže, kteří vládli v roce 1914 Británii (nebo Francii, nebo Německu, nebo Rusku), ani nenapadla. Jak praví postřeh, z něhož se už stalo klišé, Velká válka byla úvodem do moderního světa. A v tomto světě, který začal čtyřmi roky zabíjení na západní frontě a pokračoval drastickým bombardováním ve druhé světové válce a vyhlídkou na nukleární vyhlazení, nelze nikdy tuto otázku opětovně nepoložit.

The Atlantic Monthly, May 1999, č. 5, s. 118–128, přeložil Jiří Ogrocký.

Benjamin Schwarz je korespondentem časopisu *The Atlantic* a knižním kritikem *Los Angeles Times*.

Výpověď o osudu Anatolije Marčenka

IVANA RYČLOVÁ

Vztyčili jsme bílý borový kříž – doufám, že jej dělali vězni. Na kříž jsem napsala kulíčkovým perem: Anatolij Marčenko. 23.1. 1938 – 8. 12. 1986.

Larisa Bogorazová, žena A. Marčenka, prosinec 1986

Se jménem Antolij Marčenko jsem se setkala poprvé na sklonku roku 1989. Držela jsem v rukou knihu básničky Ratušinské *Šedá je barva naděje*, popisující čerstvě prožité hrůzy jednoho ze sovětských politických lágrů, a byla jsem v šoku. V době, kdy se celý západní svět nacházel v radostné euforii, že vláda Michaila Gorbačova učinila konec existenci tohoto strašidelného nástroje totalitní moci, jsem v epilogu datovaném zářím 1987 četla: „...Nedočkal se svobody a umřel ve vězení Anatolij Marčenko, a každý den někdo umírá – i dnes umřou a zítra taky...“ V následujících letech mi tato věta vyvstávala velkými písmeny před očima po každé, když byl Michail Gorbačov mediálně veleben jako ten, co propustil „tisíce politických vězňů a disidentů...“ Ačkoliv se Marčenkův osud příliš neliší od osudu milionů nespravedlivě odsouzených sovětských občanů, jejichž životy rozbila léta gulagu, jeden znamenáníhodný rozdíl zde je. Marčenko jako první popsal realitu poststalinického politického lágru. Jeho próza *Moje výpovědi* (1967) – lakonická, nekompromisní a velmi výstižná – byla prvním literárním dokumentem vypovídajícím o tom, že sovětské lágry pro politické vězně jsou stejně strašné, jako byly za Stalina. I když se autorovo přání, aby toto svědectví doputovalo k „humanistům a pokrokovým lidem jiných zemí“, splnilo – kniha byla okamžitě na Západě přeložena – světové pokrokové síly zůstaly k autorovu překvapení netečné. A jak bývá dobrým zvykem světových pokrokových sil, jež zpravidla pečlivě váží, kam uprou svoji šlechetnou energii, zůstaly netečné i tenkrát, když se

v létě 1968 stahovala mračna nad naší zemí. Poté, co v druhé polovině července roku 1968 sovětská média a tisk socialistických zemí zveřejnily, že státy Varšavské smlouvy v čele se SSSR považují reformy probíhající v Československu za nepřijatelné, jediný, kdo veřejně vystoupil na obranu svobody našeho státu, byl Anatolij Marčenko. V otevřeném dopise adresovaném redakci rozhlasové stanice BBC, západním deníkům *L'Humanité*, *L'Unitá*, *Morning Star*, tiskovému orgánu sovětské moci, deníku *Izvestija*, a redakcím *Rudého práva*, *Literárních listů* a *Práce* 22. července 1968 mj. napsal:

„...Styděl bych se za svůj národ, kdybych věřil, že opravdu jednomyslně podporuje politiku ÚV KSSS a vlády vůči Československu. Jsem přesvědčen, že tomu tak ve skutečnosti není, že můj dopis není jediný, že se jenom takové dopisy u nás nezveřejňují. Jednomyslnost našich občanů je i v tomto případě fikcí, uměle vytvářenou porušováním té svobody slova, která se uskutečňuje v ČSSR. I kdybych byl s tímto názorem osamocen, nevzdal bych se ho. Protože mi jej napovědělo svědomí...“¹

Většinu z osmačtyřiceti let svého života strávil Marčenko v lágru, mimo jiné i kvůli svému postoji k okupaci Československa. Andrej Sacharov nazval Marčenka „jedním z pozoruhodných lidí naší doby“. Pojďme tedy po letech osud tohoto mimořádného člověka, o němž málokdo z českých čtenářů tuší, že byl provázán s historií naší země, připomenout.

Otec stěží přečetl novinové titulky

Anatolij Marčenko se narodil roku 1938 v sibiřském Barabinsku v rodině železničáře. Matka byla negra-

motná, otec, jak později Marčenko napsal, uměl přečíst novinové titulky. Po osmi třídách základní školy nabytí dojmu, že už je dost zralý pro samostatný život, a na komsomolský poukaz odjel na stavbu novosibiřské vodní elektrárny. Tady získal kvalifikaci experta na hloubkové vrty a jako směnový mistr měl práci všude tam, kde na veletocích sibiřských řek vznikala vodní díla. Jeho poslední služební cesta na stavbu vodní elektrárny v Karagandinsku skončila roku 1958 soudem. Ptáte se, čím se dvacetiletý mladík provinil? Ničím. Byl jen umístěn společně s ostatní mládeží na ubytovnu ve vesničce obývané Čechenci, které sem, na Sibiř, Stalin vysídlil z Kavkazu. Mezi čechenskou a sovětskou mládeží vznikaly neustálé konflikty, při nichž se v rukou Čechenců, pociťujících vysídlení jako křivdu, nezdálo se, že by někdy neskončily. Jednou se na ubytovně strhla obrovská rvačka, na jejímž konci zůstali mrtví. Když se objevila milice, sebrala všechny, které na ubytovně našla. Nikdo nepátral, kdo je vinen a kdo ne. Soudili všechny ve stejný den. Tak se dvacetiletý Marčenko ocitl v jednom z největších a krutostí pověstných lágrů – v Karlagu...² V tomto pracovním táboře, do nějž mnozí přijížděli již mrtví – nepřezili několikadenní transport v přeplněných vagonech –, měl Marčenko strávit dva roky.

Další události se odvíjely od toho, že se mladý muž nehodlal smířit s nespravedlností. Věděl, že jediná cesta ke svobodě, jíž byl neoprávněně zbaven, je utéct. Utect za každou cenu – nejen z lágru, ale za hranice nespravedlivé vlasti. To, že byl mezitím rozhodnutím prezidia Nejvyššího soudu SSSR „zproštěn dalšího výkonu trestu a uznán nevinným“, netušil. Když rozhodnutí o propuštění doputovalo do lágru, Marčenko už tam nebyl: zadrželi ho společně s dalším mladým spoluvězněm Anatolijem Budrovským čtyřicet metrů před íránskou hranicí. To se odehrálo 29. října 1960. Kdyby dokumenty o zproštění trestu přišly o den dříve, Marčenkův život by byl jiný. Ale právě podobné náhody mění biografii v osud.

Po pěti měsících vyšetřovací samovazby v cele KGB byl Marčenko bez důkazů obviněn z vlastizrady a podle příslušného paragrafu na počátku března 1961 souzen. Proces byl neveřejný: v obrovské soudní síni nebyl nikdo kromě senátu zastupujícího nejvyš-

ší soud Turkmenké SSR, samopalníků za zády obou obviněných a velitele eskorty u dveří. Dva dny kladli Marčenkovi stejné otázky jako ve vyšetřovací vazbě a on na ně odpovídal stejně: obvinění z vlastizrady odmítal.³ Jeho společník při útěku bohužel stejně pevný nebyl – aby zachránil sebe, svědčil proti Marčenkovi. 3. března 1961 byl vynesena rozsudek. Pro Marčenko znamenal šest let lágru na základě paragrafu o vlastizradě. Bylo to mnohem méně než původní maximální výše trestu – smrt zastřelením. Marčenkovi bylo 23 let. Později napsal:

„...Čestné slovo, že výše trestu mne zanechala chladným. Až potom se každý rok trestu roztažený na dny, hodiny vlekl a zdálo se, že šest let nikdy neskončí. Mnohem později jsem zjistil, že slovy zrádce vlasti mi nezmrzali šest let, ale celý život...“⁴

Na protest proti nespravedlivému trestu vyhlásil Marčenko hladovku. Byla to první z dlouhé řady Marčenkových hladovek, jediný způsob boje proti zvůli mocenského aparátu, který mohl jako vězeň použít. V souvislosti s protestními hladovkami v sovětských vězeních je důležité vědět následující: jestliže vězeň odmítal přes výzvy vedení tábora hladovku ukončit, po několika dnech následovala procedura zvaná

Anatolij Marčenko.

„nedobrovolné umělé krmení“. Cílem nebylo nic jiného než způsobit fyzické utrpení a přinutit vězně, aby hladovku ukončil. Kromě nesnesitelné bolesti břicha, způsobené vpravováním „výživné směsi do věžňova žaludku pomocí gumové hadice zaváděné ústy“, docházelo k různým „nešťastným náhodám“: k opaření věžňových útrob směsí, jejíž teplotu lékař zapomněl překontrolovat, vyrazení zubů při otvírání věžňových úst, ke zlomeninám rukou, aby při krmení nepřekážely atd. Záleželo na vynalézavosti dozorců a lékaře, pod jehož dohledem se mučení odehrávalo.

Jako odsouzený podle politického paragrafu byl Marčenko odvezen tam, kde si odpýkala trest většina odpůrců režimu: do mordvinského Dubrovlagu. Tady, a to je pro další vývoj Marčenkova postoje vůči režimu klíčové, se seznámil s významnými osobnostmi sovětského disentu, majícími za sebou reálnou opoziční činnost. Mezi spoluvězni byl mj. spisovatel Julij Daniel, odsouzený podle paragrafu „antisovětská agitace a propaganda“ za povídky publikované pod pseudonymem na Západě.⁵

Nic nesmí zůstat skryto

Když v listopadu roku 1966 Marčenska propouštěli, stěží bychom v tomto kultivovaném a sečtělém odpůrci režimu hledali nedovzdělaného dělníka zdrčeného pocitem nespravedlnosti, jakým byl, když ho před šesti lety přivezli do Dubrovlagu. Díky spisovateli Danielovi získal přístup rovnou do epicentra opozičního hnutí, jímž byla kuchyně Danielova moskevského bytu. A té vládla sympatická, půvabná hostitelka Larisa Bogorazová, Danielova žena. Tady se scházela nepočetná skupinka moskevské inteligence, jejíž aktivita se později nazývala „hnutím za lidská práva“.

Z Dubrovlagu si Marčenko kromě rozhodnutí, že to, co viděl a zažil, nesmí zůstat skryto před světem, přivezl – ostatně jako všichni, co prošli sovětskými nápravně-pracovními tábory a nezemřeli v nich –, podlomené zdraví.⁶ Po propuštění se Marčenko nechystal usadit nikde natrvalo. „Počítal jsem,“ jak později napsal v autobiografii *Žij jako všichni*, „že mám jen krátkou dovolenou, která má sloužit přípravě na přechod hranic.“⁷ A pakliže všechno dobře dopadne, chtěl tam,

„na druhé straně“, uskutečnit projekt, který si předsevzal: „předložit systém politických lágrů k veřejnému nahlédnutí“.⁸ Do Moskvy přijel původně jenom na den dva vyřídit několik vzkazů příbuzným spoluvězňům. Ale návštěva hlavního města se protáhla a rozhodla o Marčenkově dalším osudu. Nezřekl se toho, pro co se rozhodl v lágru, změnil jenom plán provedení. Od prvního setkání v Moskvě, od prvního dne, kdy se tam objevil, pocítoval Marčenko péči a laskavost vůči sobě jako člověku „odtamtud“, tomu, co vyšel z politického lágru. Empatie, upřímná snaha a ochota něčím pomoci těm, co seděli v lágrech, dosahovaly mimořádných rozměrů.

Pro úplnost dodejme, že ani po odpýkání trestu nemohl bývalý vězeň začít žít jako běžný občan sovětské společnosti. Ještě za stalinských dob, ve třicátých letech, byl zákon o trvalém pobytu občanů doplněn o nepublikované nařízení. To omezovalo osobní svobodu osob trestaných podle proslulého politického paragrafu 58 trestního zákoníku RSFSR a bývalých vězňů odsouzených za těžké kriminální činy. Občané patřící do uvedených dvou kategorií se nesměli usadit k trvalému pobytu blíže než 100 km od Moskvy a velkých měst.⁹ Marčenkův pobyt v Moskvě byl tedy nelegální a pro narušení režimu o trvalém pobytu mohl být znovu zatčen.

Do Marčenkova potáborového osudu se nakonec vložili jeho noví moskevští přátelé, a mezitím co se na počátku roku 1967 v nemocnici zotavoval po operaci ucha (sluch zůstal trvale poškozen po neléčeném zápalu mozkových blan prodělaném v lágru), mu našli bydlení vzdálené 114 km od Moskvy v malé vesničce v Kalužské oblasti. Hned po propuštění z nemocnice se tam vypravil přihlásit se k trvalému pobytu. Vrátil se však s nepořízenou. Žádost o trvalý pobyt byla úřady zamítnuta. Ústně se mu dostalo strohého vysvětlení, že jemu podobných mají sami dost! Marčenko později situaci výstižně glosoval slovy: „Od té doby jsem byl přesvědčen, že naše utrpení začíná propuštěním z lágru.“¹⁰ A měl pravdu. Provedl ještě pár neúspěšných pokusů usadit se co nejbližší stého kilometru od Moskvy a rezignoval. Na jaře 1967 odjíždí k rodičům na Sibiř.

Moje výpovědi

I když přihlášení u rodičů v Barabinsku proběhlo bez obtíží, při hledání zaměstnání byl Marčenko výrazně omezen hluchotou. Mohl počítat jenom s nekvalifikovanou prací. Ale měl štěstí – v pekárně potřebovali nakládače. Přijali ho okamžitě. V partě byli tři a jejich úkolem bylo přepravovat pytle s moukou ze skladiště do závodu. Za směnu složil Marčenko s vykládkou a nakládkou více než dvacet tun.

Život provinčního městečka Marčenko tížil: nenacházel náplň pro volný čas. Z nudy chodil do kina a každý večer se trápil vědomím, že ztrácí drahocenný čas. Při takovém životě bude brzy stejný jako ti, co vyšli na svobodu před ním. Zapadne do obyčejných všedních problémů a na hlavní věc už čas nenajde. A zase jako dřív nebude nikdo na světě vědět nic o mordvinských lágrech – a teď už i jeho vinou. Začal tedy po večerech sedat k sešitku. Nevěděl, jak se píše kniha, ale věděl jedno: musí začít psát, jinak všechno zapomene. A měl na sebe vztek: topil se v detailech, nedokázal prosévat události, nevěděl, jak prožité uchopit. Neměl žádné zkušenosti a neměl se s kým poradit. Pochopil, jak jsou pro něho důležití jeho noví přátelé, jak potřebuje Moskvu. Odjet dřív, než mu v Moskvě najdou ubytování, však bylo riskantní. Rozhodl se, že vydrží. Protože potřeboval navýšit úspory, chodil na nádraží vykládat vagony s pískem, uhlím, cementem, vápnem – platili hotově a hned.

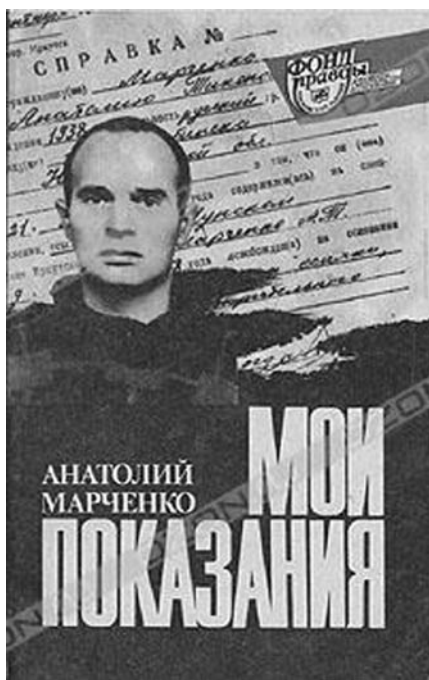
Abys se mu čekání na dopis z Moskvy – dny jeden jako druhý plynuly za sebou – nezdálo tak nekonečné, navštěvuje kamarády z dětství. Ty, co neměli žádné životní ambice a zůstali v Barabinsku. Tak se dozvídá, co všechno se událo za těch deset let, která trávil po lágrech. Nebo vlastně ani neudálo, jen tak plynul obyčejný sibiřský život. Ten, o němž žádné noviny palcovými titulky nepíší: otec zastřelil dospělého syna z lovecké pušky a matka zavražděného svědčila u soudu ve prospěch vraha; v další rodině zastřelil dospívající syn dospělého otce; žena podřezala manžela za spoluúčasti jeho bratra a umírajícího dotáhla k plotu, kde zmrzl; osamělá žena otrávila své novorozené dítě dimedrolem a mrtvolku spálila v kamnech; voják ženista znásilnil a zavraždil stařenu, jiný voják znásilnil šestiletou holčičku...

Marčenko byl „novým člověkem“, vychovaným socialistickým zřízením, o němž tak často slýchal na školních politické uvědomělosti, vyděšen. Marčenko netušil, že o tom všem jednou vydá, stejně jako o lágrech, svědectví a že tato výpověď, neméně otřesná, vyjde pod názvem *Žij jako všichni* (1978) a bude přeložena do světových jazyků. Nyní byl vyděšen. Později napsal:

„...Když se všechny takové události nashromážděné za několik let nahnou na člověka najednou – je to děsivé, dělá to dojem nějaké epidemie cynismu a zvrátnosti. [...] Co je to za nového člověka, vychovaného socialistickým zřízením? Dnes si ke mně přijde soused vypůjčit pětku a zítra okrade mrtvé, nechá zmrznout dítě!...“¹¹

Začátkem léta 1967 konečně přichází zpráva od moskevských přátel, že našli bydlení blízko Moskvy. V té době Marčenko usilovně píše, snaží se co nejvíce z toho, co prožil v lágru, přenést na papír. Narážel však na limity dané nezkušeností. Dílo se nedařilo. Už v Barabinsku napsal několik epizod a poslal je do Moskvy. Když přijel, začal za asistence Larisy Bogorazové, jež byla jako žena spisovatele v této oblasti zběhlá, znovu opracovávat to, co napsal v Barabinsku. Během redigování prvních stránek pochopil, že být intelektuálem je sice čistá, zdaleka však nejednoduchá práce: „...Dřív jsem si myslel, že práce spisovatele je lehoučká. Vymyslet si něco a znát gramatiku. Vymýšlet si dokonce ani nepotřebuju...“¹² Zjistil, že ze tří tlustých dopisů, které čítaly dohromady nejméně třicet sešitových listů, je použitelných sotva pět. Doufal však, že z množství neumělých vět vytvoří jeho dobrovolná redaktorka slušný text. Tato naděje se naplnila poněkud jinak, než si představoval: Larisa za něj nic nepsala, donutila jej, aby předělával a přepisoval. Sama jen vyškrtávala kusy vět, odstavce a někdy i celé epizody.

Rukopis narůstal, i když velmi pomalu. Dalším problémem bylo, že podmínky k psaní měl Marčenko velmi ztížené. V Moskvě, kde by mu šlo sepisování vzpomínek na lágr pod Lařiným dohledem snáz, bydlet nemohl. V Alexandrovu, dvě hodiny jízdy elektrickou drahou od Moskvy, vykonával fyzicky náročnou práci nakládače v lihovaru a nadto bydlel v jedné

Obálka ruského vydání knihy *Moje výpovědi*.

místnosti s bytnou. Soukromí měl vymezeno koutem pokoje, přehrazeným skříní. Když svítil dlouho do noci, bytná, teta Nura, se samozřejmě zajímala, proč je vzhůru. Ze začátku zachraňovala Marčenko letní veranda – řekl, že spí rád na čerstvém vzduchu – a o volných dnech chodil psát do lesa. Když přišly podzimní deště, bytná se začala vyptávat znovu. Měl obavy, že dříve než knihu stačí dokončit, vypátrá jeho literární činnost KGB – jezdila za ním Larisa a další Moskvaní a on zase za nimi. Obtížné podmínky, a sovětské zejména, však nutí člověka být vynalézavým. Jedna Marčenkova známá dostala na září a říjen poukaz do zotavovny pro tvůrčí pracovníky a bylo vyhráno – celodenní psaní nikoho neudivovalo. Když přijela Larisa, seděli společně nad rukopisem, který již potřeboval definitivní podobu, od rána do večera. „Žádná tělesná dřina mě nikdy tak nevyčerpala,“¹³ napsal později Marčenko.

Po dvou týdnech usilovné práce byl rukopis hotov: kolem dvou set dvojitých sešitových stránek popsaných drobným písmem. Od propuštění z lágru uplynul téměř rok a byla to poslední šance, jak knihu dokončit. Po návratu čekala Marčenko znovu těžká práce v lihovaru a kout pokoje sdíleného se zvědavou byt-

nou. V Moskvě prodebatoval s Larisou a přáteli několik variant názvu. Schválili *Moje výpovědi*.

Nyní zbývala poslední fáze – přepsat rukopis na stroji. Když se podaří uschovat jeden exemplář, mnil Marčenko, jeho práce nepřijde nazmar. Zajel do Alexandrova a dal v pivovaru výpověď. Víc než cokoli jiného nyní potřeboval čas – musí vše stihnout dříve, než ho zase zavrou.

Znovu mu přišli na pomoc moskevští přátelé. Jedni dali k dispozici samostatný byt, další sehnali psací stroje. Pracovalo se nepřetržitě: čtyři lidé se střídali u psacích strojů. Ti, kteří psát neuměli, diktovali, skládali kopie a opravovali překlady... Za svítání třetího dne byla kniha dokončena. Dvě kopie dal Marčenko přátelům do úschovy, tři šly do samizdatu, jednu poslal na Západ. Jeden exemplář si ponechal, aby ho odnesl do redakce některého z moskevských časopisů. Věděl, že povinností každé redakce je přijatý rukopis zaregistrovat a vyjádřit se k němu. To znamená – jeho výpověď si budou muset přečíst! Neuplynul ani týden a vzkázali mu, aby se co nejdříve dostavil do redakce a rukopis si převzal. Ukázalo se, že si ho přečetlo několik redaktorů. Vysoce hodnotili knihu a taky „autorovu odvahu“ obětovat se pro pravdu. Ale proč s sebou strhává ostatní? Proč by to měl odnést právě jejich časopis? Vysvětlili mu, že mají povinnost štvavé rukopisy postoupit KGB. Jako slušní redakční pracovníci ho nechtěli udat, ale taky se báli rukopis si ponechat; ani mu nedali registrační číslo. Marčenko se tedy vydal přímo do časopisu *Moskva*, jenž před pár měsíci opublikoval dosud zakázaný Bulgakovův román *Mistr a Markétka*. Tady mu sdělili, že u nich se nikdo s udáváním neunavuje, a tudíž nikoho do problémů nepřivede. Sekretářka, aniž si přečetla jedinou řádku, přidělila rukopisu číslo, zařadila ho k ostatním a sdělila autorovi, že do měsíce dostane vyrozumění.

Když Marčenkovi přátelé zjistili, že místo toho, aby vydal knihu pod pseudonymem na Západě, obchází s ní moskevské redakce, byli zděšeni. Dodejme, že Marčenko nesouhlasil s pseudonymem po zralé úvaze. „Ne snad z šílené odvahy,“ jak později napsal, „ale v knize se hovoří o konkrétních místech, lidech, faktech, o určité době, podle toho všeho příslušné orgány autora snadno vypátrají. Navíc, co by to bylo za

výpovědi pod pseudonymem!¹⁴ Ani fyzicky skrývat se Marčenko nehodlal, byť mu to všichni v obavách o jeho život doporučovali. Vždyť KGB bylo expertem na nešťastné „náhody“ končící smrtí! Nehodlal se vrátit ani zpátky do kouta k bytně do Alexandrova. Zůstal v Moskvě. Našel si práci, špatně placenou, ale nenáročnou na čas, a začal znovu přepisovat celou knihu na psacím stroji. Marčenko věděl, že hledáček KGB je na něj už dávno zacílen a je pouze otázkou času, kdy si pro něj přijdou. Beze spěchu přepisoval *Moje výpovědi* – rychle to stejně nešlo, na stroji psát neuměl – a připravoval se na budoucí vazbu a soud. Sepsal si závěrečnou řeč, naučil se ji nazpaměť a text dal známým do úschovy. Pokud k soudu nikoho nepustí, bude se vědět, co tam řekl. Další starost byla pořídit si „příbuzného“, který by měl právo být v kontaktu s odsouzeným, konzultovat s advokátem, požadovat setkání s odsouzeným. K roli snoubenky se nabídla Ira Bělogorodskaja, milá neprovdaná kamarádka. Společně zašli na matriční úřad a podali žádost o sňatek, čímž byl jejich poměr úředně stvrzen.

Do začátku prosince 1967 si Marčenko žil klidně. První atak KGB přišel mezi desátým a patnáctým prosincem. Když jako obvykle tůkal v prázdném bytě Larisy Bogorazové a Julie Daniela do psacího stroje, zdálo se mu, že někdo škrábe na okno. Za závěsem uviděl mladíka, který se ho červenou legitimací se zlatými písmeny *Komitēt gosudarstvennoj bezopasnosti pri Sověť ministrov SSSR* snažil přimět, aby otevřel okno a pustil jej dovnitř. Mezitím co drnčel zvonek u dveří, Marčenko se snažil roztrhat a spláchnout do záchodu listy přešpaného rukopisu. Když pochopil, že dříve než stačí zlikvidovat „věčné důkazy“, KGB vyrazí dveře, spěšně se oblékl a vyskočil oknem do dvora. Následovala zběsilá jízda vlakem do Mordovie. Věděl, že je sledován, ale chtěl ještě před zatčením vidět Larisu, jež jela se synem do lágru na setkání za svým mužem. V Poťmě na nádraží, kde chtěl na Larisu počkat, s ním vystoupilo šest „průvodčích“ a za obrovského povyku ho doslova nacpali do dalšího vlaku, který jel zpátky do Moskvy. Marčenko křičel na celé nádraží, ať se všichni podívají, jak vypadá KGB, ale cestující dál nastupovali a vystupovali z vlaků, hledali svá nástupiště. Nikdo nereagoval. A šest „průvodčích“ uklidňovalo pevným sevřením

svých paží rozrušeného občana, který, jak všichni vidí, se zjevně zbláznil.

Když se vrátil do Moskvy, znovu byl překvapen, kolik lidí, kteří ho znali jen málo, mu nabízelo pomoc, přestože je upozorňoval, že je sledován. „Lidé zřejmě považovali za povinnost mě podržet. Můj čin (napsání knihy o polit. lágrech, pozn. IR) považovali za hrdinství a vlastní hrdinství si ani neuvědomovali,“¹⁵ čteme v Marčenkových vzpomínkách na toto období. Marčenko později s nevolí komentoval literární paměti Alexandra Solženicyna *Bodalo se tele s dubem*, kde spisovatelova pasáž o tom,¹⁶ jak po jeho odsouzení v polovině sedmdesátých let lidé pomáhali jeho ženě a dětem, vyzněla, jako kdyby šlo o vzácný společenský jev. Přitom podpora odpůrců režimu mezi veřejností trvala od poloviny šedesátých let. Copak to Alexandr Isajevič nevěděl? Mohla mu ujít reakce veřejnosti na proces se Siňavským a Danielem? Vždyť přece jejich literární činnost a monstrózní soudní proces, který se na počátku roku 1966 odehrál a vstoupil do povědomí celého kulturního světa, znamenal celou novou epochu společenského vývoje. Vlna disentu a solidarity se všemi, kdo projeví odpor vůči režimu, se vzedmula mohutnou silou. Je překvapivé, že pro tak zásadní celospolečenský jev ve svých pamětech nenašel Alexandr Solženicyn místo. Tam, kde by literární historik hledal korektní fráze, Marčenko je velmi přímočarý: „...Jako by žil na poušti, kde byl jenom Dub – sovětská moc – a on sám, osamělé a odvážné Tele...“¹⁷

Vraťme se ale zpátky k autorovi *Mých výpovědí*. Píše se konec roku 1967 a za měsíc mu bude třicet let. I když je mu KGB stále v patách – ať už ho v nejruznějších přestrojeních doprovází na cestách vlakem, honí se za ním po moskevských ulicích – zůstává překvapivě na svobodě. Jedno je Marčenkovi zřejmé: věřit se jim nedá, vymysleli nějaký úskok. I když je to riskantní, čím dál víc se zdržuje v Moskvě. Ukrývá se po známých. Ale jak dlouho může člověk takový způsob života vydržet? A jak dlouho smí své dobrodince vystavovat nebezpečí? Když se rozhodne přestat skrývat, je zadržen na ulici. Tvář člověka, který jej čekal na milici, znal – tentokrát již svoji identitu netajil. Sdělil Marčenkovi, že je pracovníkem Státní bezpečnosti, kde o něm vědí všechno: vědí o knize *Moje výpovědi*,

o tom, že ji předal za hranice a rozšiřuje po Moskvě. Marčenko s velkým překvapením vyslechl, že ho nikdo nehodlá pronásledovat, pokud odjede zpátky do Alexandrova a bude žít a pracovat jako „všichni sovětské lidi“. Že by byla Státní bezpečnost tak humánní? Nikoliv. Hlas Marčenkova spolčovníka ztvrdl, když nekompromisně dodal, že pokud neodjede z Moskvy, nebude souzen za knihu, ale za neplnění přihlašovacích povinností. A také to, že nepřestane-li špinit vlast a sovětské zřízení, bude vypovězen ze země.

Proti okupaci Československa

V Marčenkově dalším osudu se pak obě výhrůžky zkombovaly. Poté, co napsal 22. července 1968 otevřený dopis sovětským i světovým médiím, v němž vyjádřil svůj názor na události v Československu, byl zatčen za „neplnění nařízení o přihlašovacích povinnostech“. Několikastránkový dopis měl mezinárodní publicitu a zatčení občana za vlastní názor by v západním světě nepůsobilo dobře. Jeho plné znění si lze přečíst v českém překladu Marčenkovy knihy *Žij jako všichni*. Kromě otevřené kritiky sovětského režimu, držícího se u moci jen díky mučírnam KGB, nazývajících miliony zavražděných „přehmaty minulosti“, byl plný reálných obav o osud naší vlasti. Mimo jiné v něm čteme:

„...Na právě skončeném zasedání Nejvyššího sovětu RSFSR se všichni poslanci zabývali jedinou otázkou: událostmi v Československu. [...] Ještě si ani všichni obyvatelé nestihli přečíst Izvestije se zprávami z jednání, a už začala v dalších číslech kampaň na podporu závěrů, které zasedání přijalo, vyjadřovanou ‚veškerým obyvatelstvem‘, ‚všemi pracujícími‘. Mám na to vlastní názor a chtěl bych využít práva zaručeného mi ústavou a vyslovit své mínění a vztah k této otázce. [...] Ve varšavském dopise pěti stran se ultimativně navrhuje použít pro boj s ‚antisocialistickými silami‘ všech prostředků, které mají socialistické státy ve svém arzenálu. Škoda jen, že bratrské strany neupřesnily, nekonkretizovaly tyto prostředky: Kolyma? Norilsk? Rudé gardy? ‚Veřejné soudy? Politické koncentráky a věznice? Nebo jenom obyčejná cenzura, mimosoudní odstraňování odpůrců, jako je vyhazov ze zaměstnání? [...] Kampaň v tisku za

poslední týden ve mně vyvolává obavy, není-li přípravou k intervenci pod jakoukoli záminkou, která se naskytne nebo která bude uměle vyvolána...“¹⁸

Týž den, kdy v brzkých ranních hodinách překročily tanky armád států Varšavské smlouvy naši hranici a na letištích obsazených okupanty začala přistávat sovětská letadla s další vojenskou technikou, odváží Marčenko z butyrské vazební věznice k soudu. Jednání o tak bezvýznamné záležitosti, jakou je „neplnění přihlašovacích povinností“, trvalo neuvěřitelných osm hodin. V sále bylo cítit napětí. Všiml si, že několik lidí drží v rukou nápadně noviny. V šest hodin večer přečetli rozsudek: rok nepodmíněně v kolonii se ztřeštěným režimem. Maximální trestní sazba za trestný čin, ze kterého byl obviněn. Když ho eskorta odváděla ze sálu, zaregistroval, že na něho z publika něco volají, ale protože byl téměř hluchý, nerozuměl. Teprve když se zavřený anton začal rozjíždět, uslyšel, jak někdo usilovně buší zezadu do dveří, a zachytil silný ženský hlas: „Toljo, přečti si dnešní Pravdu!“ To chtěl také ihned po příjezdu do Butyrek udělat. Ale kriminální mají svoje zákony: noviny roztrhali na kousky. Brzy ráno, dříve než začnou spolunocležníci hlučet, poslal co nejbliž k reproduktoru vězeňského rozhlasu: „...Bratrská pomoc... Věrní zásadám.... Jménem všeho pracujícího lidu... Schvalují...!“ O pár dní později se dozvěděl o demonstraci sedmi, respektive osmi statečných, vesměs jeho přátel, na Rudém náměstí. (Účastníci demonstrace proti okupaci Československa, která se konala 25. srpna 1968, přesvědčili nejmladší z nich, 21letou Tatjanu Bajevovou, aby prohlásila, že na místě byla náhodou a s celou akcí nemá nic společného. Krátce nato byla propuštěna. Proto většina pramenů uvádí, že demonstrantů bylo sedm.)¹⁹

Z Moskvy odvezli Marčenko na přestupní etapu, aniž se dozvěděl, jak to s demonstranty – byla mezi nimi i Larisa Bogorazová – dopadlo. Marčenko netušil, který lágr mu byl předurčen. Trvalo dva a půl měsíce, než zdolal s mnoha přestupy společně se spoluvězni v přečpaných špinavých vězeňských vagonech, kde na záchod vyvádějí dvakrát denně, dva a půl tisíce kilometrů²⁰ a v polovině listopadu 1968 se ocitl v Solikamsku. Tam čekal další dva a půl měsíce, až

zamrznou uralské řeky a bude přístupný lesní tábor Nyrob. Podle posudku z lékařské prohlídky ve věznici („schopen práce, zákaz práce ve výškách a kácení stromů“)²¹ by se svými zdravotními omezeními lesní práce sice vykonávat neměl, ale to nikoho nezajímalo. Čas v Solikamsku se vlekl. Marčenko nehrál karty ani nesppekuloval s proviantem jako ostatní vězňové. Neměl nic ke čtení, papír ani tužku. Tento artikl se ani nedal získat výměnou od spoluvězňů. Kriminální podobné věci nevlastnili.

Najednou dostává po dvou týdnech souběžně několik dopisů a balíčků. Kromě knížek, papíru, propisovaček a nedovolené čokolády, kterou mu cenzor blahosklonně ponechal, je v jednom z balíčků mýdlo zabalené do staré *Večerní Moskvy*. Hned pochopil. A skutečně – na jedné straně zmačkaných novin byla zpráva o soudu s demonstranty na Rudém náměstí. Nejvíce se obával o Larisu. Byla jedinou ženou mezi odsouzenými. Ulevilo se mu, když zjistil, že dostala „jen“ vyhnanství.²²

Nyrobský lágr

V Solikamsku napadá Marčenko poprvé myšlenka, že by na sobě mohl dál pracovat jako spisovatel. I když sebevzdělávání bylo v lágru nerealizovatelné, měl k dispozici to, čeho se mu nedostávalo na svobodě: spoustu času. A tak začal promýšlet a rozvíjet osnovu povídky, potom druhé, třetí... Při přepadové prohlídce mu byly samozřejmě sešitky s poznámkami zabaveny. Nezbylo než se spoléhat na paměť. Každý den si povídky postupně promítal před očima jako film. Tak se přiblížila půlka prosince 1968. Řeky zamrzly a vězně shromáždili na převoz nákladáky – obrovskými třínápravovými uraly – tajgou do Nyrobu. Do konce trestu zbývalo sedm měsíců. Při přijímacím pohovoru byl náčelník lágru překvapen, proč do zóny pro těžké zločince, kde se v padesátistupňových mrazech kácejí stromy, posílají člověka se zdravotním omezením, jenž se dopustil jen toho, že porušil přihlašovací povinnost.

Když náčelník podle dokumentace zjistil, že Marčenko není z kategorie „standardních vězňů“, sdělil mu, že v jeho případě žádná cesta na svobodu nevede.

Jedině snad, kdyby, dokud je čas, popřemýšlel. Spolu to pak sepíší... Marčenkovi tedy bylo od počátku jasné, v jaké situaci se nachází. Tušil, že přijde úder, jen nevěděl odkud. V lágru se stává všelicos. Semele se rvačka a člověk dostane kudlou do zad. Nebo mu spadne na hlavu cihla, zavalí ho strom. Ani se nestáčil zabydlet a byl převelen do jiné brigády – mezi odsouzené za zvlášť nebezpečné zločiny, kterým nakonec změnili smrt zastřelením na lágr. Zpravidla šlo o vraždy a znásilnění s přitěžujícími okolnostmi. Tuto brigádu nevodili do lesa, protože odsouzení k dlouhým trestům mají sklon k útěkům. Byla pro ně zbudována pracovní zóna se zesílenou ostrahou, obehnaná dvoumetrovou ohradou se dvěma řadami ostnatého drátu, se strážními věžemi a ostřelovači. K těmto těžkým zločincům přiřadili Marčenko. Tou dobou mu do konce trestu zbývalo šest měsíců.

Zima 1969 byla studená, teplota klesala k šedesáti stupňům. I když se v takových mrazech pracovalo málo, vězňové se vraceli zablácení a mokří. Marčenko, kterému nevydali další oblečení, pracoval v tom, v čem přijel. Neměl se do čeho převléknout. Po několika dnech, promrzlý a špinavý, odmítl pracovat, dokud neobdrží, na co měl právo – pracovní mundúr. Dostal sedm dní korekce. Byl převeden na práci ve výškách, byť ji měl kvůli závratím zakázanou. Když poprvé spadl a jen šťastnou náhodou zůstal nezmrzačen, odmítl pracovat. Dostal patnáct dnů korekce. Do zóny už ho zpátky nepustili. Oznámili mu, že ho převezou do jiného tábora. Dva měsíce před vypršením trestu. Věci mu balili pracovníci KGB, pochopitelně přišel o všechny sešitky s literárními poznámkami.

Po příjezdu do nového tábora předvolali Marčenko do štábu a prokurátor z Permu mu předložil dva úřední dokumenty: podle hlášení náčelníka nyrobského tábora Antonova (toho, co Marčenko po příjezdu vyzýval k „přemýšlení“) je proti němu zahájeno trestní řízení podle paragrafu 190-1 (šíření pomluv hanobících sovětské zřízení). Marčenko reagoval ústním i písemným prohlášením, že Antonov žalobu vykonstruoval. Takové závažné obvinění si žádalo adekvátní reakci. Marčenko byl odvezen do Permu na psychiatrickou expertizu. V červenci 1969, když byl seznámen se spisem, si přečetl znalecký posudek: „psychopatická

Anatolij Marčenko s Larisou Bogorazovou a synem Pavlem v Irkutsku, 1978.

osobnost, zcela příčetný“.²³ Jinými slovy: schopen výkonu dalšího trestu. Poté byl převezen zpět do Nyrobu ke konfrontaci a dokončení dalších formalit. Začalo fantazmagorické divadlo. „Svědkové“ z řad vězňů odsouzených za těžké zločiny vypovídali proti Marčenkovi. Není snad nutno zdůrazňovat, že jejich svědectví byla koupena lágrovou správou za nějakou tu „výhodičku“ – kuřivo, balíček s jídlem navíc. Kdo by si nechtěl zpříjemnit nekonečná léta v lágru? Tento postup byl poměrně častý.

Nejsnáze se takoví svědci získávali z řad narkomanů. Aby se předešlo trapným lapsům, jejich svědectví byla správou tábora čtena z protokolu. Přesto však k trapným situacím docházelo. Třeba když měl mezi třemi vězni jeden ze svědků označit Marčenka. Ten věděl, že jediný, podle čeho ho svědek pozná, je místo, na kterém sedí. To ví předem. Těsně předtím, než svědka přivedli, si přesedl. A skutečně – jako Marčenko byl označen vězeň, s nímž si vyměnil místo. Jindy vyšetřovatel využíval Marčenkovy hluchoty a šeptem svědky usměrňoval. Jednu z takových konfrontací Marčenko nevydržel, zvedl se a vyšel na chodbu s komentářem, že podobných konfrontací se účastnit nebude. Byl surově zbit. Ani po letech nedokázal vzpomínat na situaci bez emocí. Mláčením udýchaný náčelník tábora na něj řval, že bude poslouchat jako beránek, zatímco druhý pracovník správy mu s úsměvem doporučoval:

„...Marčenko, vemte na vědomí, že se vás nikdo nedotkl, nikdo vás neškrtil...“²⁴

V tomto duchu se budou odehrávat i další Marčenkova léta v lágrech. Vyčerpán bitím a hladovkami nakonec zemře. Čeká ho však ještě 15 let života, lze-li existenci v sovětských lágrech s krátkými přestávkami na svobodě tímto slovem vůbec označit. Co bylo vlastně podstatou Marčenkova obvinění, třetího v pořadí? Těžko říci. Absurdní divadlo se svědky se zopakovalo ještě několikrát. Někteří neměli za svá svědectví, že Marčenkovy názory jsou v rozporu s „linií KSSS“ (hodně byly používány fráze z Marčenkova otevřeného dopisu sovětským a světovým médiím, který napsal před vstupem sovětských vojsk do ČSSR), ani výhody. Kriminální je jednoduše zbili a táborová správa je odměnila za to, že získali dalšího svědka. Marčenko se hájil vlažně, sám. Obtěžovat právníka považoval za zbytečné. Věděl, že proces je dopředu rozhodnut. 22. srpna 1969 byl vynesena rozsudek – dva roky tábora se ztřeštěným režimem. Mírnější, než čekal – maximální sazba byly tři roky. I když ho soudce několikrát přerušil, Marčenko pronesl závěrečnou řeč, kterou začal i skončil stejnými slovy: Případ je vykonstruovaný. Pozoruhodný byl pak prokurátorův proslov ke svéráznému publiku, jenž by se dal shrnout takto: I když jste zločinci, vztahem k Marčenkovi jste prokázali, že na vás sovětská vlast může být hrdá!

Po skončení soudu Marčenko pochopil bezvýchodnost svého postavení, že jeho osud je zcela závislý na „neviditelném pánovi“.

„Zachce se mu – pustí mě za dva roky, jestli ne – dají mi znovu stejný ‚pomlouvačný paragraf‘, 190-1 nebo 70, stejným způsobem. [...] Chvilími mě napadalo, že už odsud nevyjdu, že mi budou ničit nervy tím, že mi budou přidávat dva roky, pak zas tři, v naději, že se přece jen zřeknu, že odvolám knihu, svůj názor...“²⁵

Těmito slovy končí o pár let později Marčenkova autobiografie *Žij jako všichni* (1978). Nakonec vždyť stačilo tak málo: žít jako všichni. Ale to Marčenko neuměl.

Navzdory přesvědčení, že bude těsně před vypršením trestu znovu podobným způsobem obviněn, je Marčenko po dvou letech, v roce 1971, z lágru

propuštěn. Jedna z prvních věcí, kterou udělá, je, že se vydává do Čuny (Irkutská oblast), kde si odpykává trest vyhnanství Larisa Bogorazová, a bere si ji za ženu.²⁶ Když Bogorazové vyprší trest, usazují se v Taruse (Kalužská oblast). Jelikož ani po propuštění z lágru se Marčenko nevzdal záškodnické činnosti – dál myslel jinak než všichni, dál publikoval v samizdatu své názory odlišné od názorů „všeho lidu“ formou otevřených dopisů – vykonavatelé sovětské moci se jej snažili přimět k tomu, aby opustil vlast. Protože odmítl odchod do Izraele a trval na tom, aby mu byla umožněna přímá cesta do USA, emigrace se nekonala. Místo ní přišla další zatčení a soudy.

Když se před lety rozhodl psát o realitě sovětského politického lágru, dobře věděl, co ho čeká, a od svého počátku byl připraven na vše. V krátkých mezidobích na svobodě – byť neustále pod bdělým okem KGB – se ale snažil žít navzdory okolnostem normálně. V roce 1973 se narodil syn Pavel. Radost z rodinného štěstí s Larisou Bogorazovou netrvala dlouho – pouhé čtyři roky. Protože se Marčenko odmítal podvolit tlaku a vycestovat z vlasti tam, kam nechtěl, koncem února 1975 je v Taruse zatčen. Následuje obvyklý kolotoč: vyhlášení hladovky, bití, vyšetřování, bolestivá a ponižující procedura zvaná „krmení s dopomocí“. Měsíc nato – koncem března 1975 – je popáté odsouzen. Tentokrát podle paragrafu 198-2 trestního zákoníku za „nedodržování režimu ochranného dohledu“ ke čtyřem letům vyhnanství na Sibiři. Pokračuje v hladovce a 12. dubna 1975 je bez doprovodu dokumentace odeslán přes novosibirskou a irkutskou etapovou věznici společně s ostatními odsouzenými do místa vyhnanství, jímž má být jemu dobře známá Čuna. 21. dubna 1975 končí hladovku. Strastiplnou cestu, kdy byl eskortou bit a ponižován, bezprostředně poté zachytil v črtě *Z Tarusy do Čuny* (napsáno v říjnu 1975). Během vyhnanství pracoval Marčenko v závodě na zpracování dřeva. Celou dobu mu stála po boku Larisa se synem, kterému byly, když přicestovali, sotva dva roky.

Když 12. května 1976 uspořádal Andrej Sacharov ve svém bytě tiskovou konferenci pro západní novináře, na které ostřílení veteráni sovětského disentu ohlásili vznik Pomocné skupiny pro zavádění helsinských

dohod v SSSR, Marčenko sice fyzicky přítomen nebyl, ale stal se její součástí. Ve vyhnanství mj. podepsal společně s Larisou výzvu prezidiu Nejvyššího sovětu SSSR požadující vyhlášení všeobecné politické amnestie. Dodejme, že aktivita Moskevské helsinské skupiny spočívala především ve veřejných prohlášeních o stavu lidských práv v Sovětském svazu, v nichž specifikovala závazky Moskvy plynoucí z helsinského Závěrečného aktu a dřívějších mezinárodních úmluv o lidských právech, které byly Závěrečným aktem znovu potvrzeny. Každé prohlášení bylo podepsáno členy skupiny, zasláno jako otevřený dopis reprezentantům sovětské moci, prostřednictvím novinářů a pracovníků velvyslanectví doručeno do zahraničí a v samizdatu kolovalo po Sovětském svazu. Moskevská helsinská skupina vybírala a formulovala své dokumenty tak, aby dosáhla maximálního politického efektu. Nepokoušela se informovat o všech případech, o nichž věděla, ale vybírala si takové, jež nejilustrativněji reprezentovaly selhání sovětského režimu při plnění helsinských dohod.²⁷

Po vyhnanství na Sibiři se Marčenko vrací v plném rozsahu ke svým aktivitám odhalujícím zvěrstva páchaná na oponentech sovětského režimu. V březnu 1981 je v Moskvě zatčen a obviněn z protisovětské agitace a propagandy. Ví, že ať udělá, co udělá, je o jeho osudu stejně předem rozhodnuto. Odmítne se účastnit vyšetřování a učiní prohlášení, že považuje KSSS a KGB za zločinecké organizace. Rozsudek vynese vladimirský oblastní soud: deset let v pracovní kolonii se ztřeštěným režimem plus pět let vyhnanství. První čtyři léta trestu (až do října 1985) stráví Marčenko v permských politických lágrech. Během tohoto období zemře stářím po dvaceti letech vlády Brežněv a budou umírat další generální tajemníci ÚV, kteří na sovětský trůn nastoupí už jako starci s jednou končetinou v hrobě – bývalý šéf KGB Andropov a po něm stoupenec brežněvovského stylu Černěnko s chronicky nemocnými plícemi a selhávajícím srdcem. Potud se na metodách KGB a způsobu zacházení s vězni nic nemění. Brutální bití bez příčiny, samovazby, trýznění hladovkářů násilným krmením zůstávají univerzálními způsoby, jak udržet kázeň politických vězňů. V prosinci 1983 bili dozorcí v permském táboře Marčenkovi hlavou o cementovou podlahu, dokud neztratil vědomí. S pouty na rukou jej

hodili na vlhkou a studenou zem do samovazby. Měl narušené dýchací funkce, ale lékařskou pomoc mu poskytli, teprve když se jí domohli ostatní vězňové, slyšící jeho chroptění. To víme z epilogu k *Žij jako všichni* od jeho ženy.²⁸ Kolikrát bili Marčenkovi hlavou ještě potom, nevíme...

Mýlí se ten, kdo si myslí, že se něco změnilo, když v březnu 1985 převzal vládu nad zemí Michail Gorbačov. Naopak – metody, jimiž KGB nutilo politické vězně, aby se vzdali svého přesvědčení, byly tvrdší a rafinovanější. Podstatou Západem tolik uctívaného gorbačovského liberalismu bylo donutit politické vězně k žádostem o milost, a to rychle, za použití jakýchkoli metod – od brutálního násilí v korekcích po vydírání životy nejbližších. Jedině tak mohl zůstat nový generální tajemník poté, co v rozhovoru pro francouzský deník *L Humanité* prohlásil, že v SSSR neexistují političtí vězňové, v očích Západu bez poskvrny. Proč byla žádost o milost pro politické vězně neakceptovatelná a pro Gorbačova tak důležitá? Mělo to jednoduchý důvod. Žádost o milost se skládala z několika bodů, z nichž nejdůležitějším bylo věžňovo doznání, že spáchal trestný čin – tedy byl spravedlivě odsouzen. Vězňové, kteří Gorbačovovu falešnou milost nepodepsali, věděli, že volí smrt, že KGB se postará o to, aby žádní nepohodlní svědkové z lágrů nevyšli.

Smrt v čistopolské nemocnici

Poslední měsíce Marčenkova života jsou plné úředních nesrovnalostí a lží, jimiž se správa tábora snažila zamlžit okolnosti, které v prosinci 1986 přivodily smrt osmačtyřicetiletého politického vězně Nikolaje Marčenka. Nebo je to proto, že patřil k těm, kteří podle Gorbačova nebyli, neexistovali? Bezpečně víme, že 4. srpna 1986 začal držet hladovku za vyhlášení všeobecné amnestie pro politické vězně. Ihned po zahájení hladovky byl převeden na zprísňený vězeňský režim. Po dvou dnech mu zakázali shledání se ženou a se synem. Dál je v informacích o Marčenkovi neproniknutelná mlha. Jako nejpravděpodobnější se jeví podle Larisy Bogorazové varianta, že byl umístěn do samovazby, tedy zbaven teplého oblečení, prostěradla, matrace. Nedostával dopisy, časopisy, knihy, neměl právo

nikomu psát. Marčenko vyčerpaného několikaměsíční hladovkou zabíjeli...

V listopadu 1986 se začaly mezinárodní organizace a světová veřejnost intenzivně dožadovat na sovětské vládě Marčenkova propuštění. Marčenko nadále drží hladovku a jeho stav začíná být kritický. 13. listopadu je zahájeno jednání mezi Larisou Bogorazovou a zodpovědným stranickým pracovníkem, který byl pověřen – jak říkal – odpovědět na její dopis generálnímu tajemníkovi ÚV KSSS. Dodejme, že dopis, jímž se obracela na Gorbačova, aby byla věnována pozornost případu jejího muže, odeslala v lednu 1986. Čas odpovědi nastal až poté, co celý svět požadoval svobodu pro umírajícího Marčenka. Stranický pracovník Larise poradil, aby napsala žádost o milost. I když Marčenko by s tím zcela jistě nesouhlasil, 20. listopadu ji odeslala. O den později, 21. listopadu, jí v KGB SSSR navrhuji okamžitou emigraci do Izraele spolu s Anatolijem a synem. Pracovníci KGB na ni naléhají, aby se na místě a bez prodlení rozhodla. Larisa požaduje setkání s mužem, neboť o tak stěžejní otázce nelze rozhodovat bez jeho souhlasu.

24. listopadu se dozvídá, že setkání nebude, ale může si o ně požádat. Píše tedy žádost. O tři týdny později, 9. prosince dopoledne, přichází bleskový telegram z Čistopolu: „Váš manžel Marčenko Anatoli Tichonovič zemřel v nemocnici. Možno přijet. Odpovězte obratem...“²⁹ Larisa se právě chystala ven, aby mužovi poslala balíček s potravinami. Několik dní předtím jí totiž poslal dopis, v němž ji o potravinách žádal. Pochopila to jednoznačně – po čtyřech měsících ukončil hladovku. Podle dostupné lágrové dokumentace, v níž pod žádostí o potravinový balíček (je datována 26. listopadem) chybí Marčenkův podpis, lze vyvodit, že dopis psala správa tábora, aby vytvořila dojem, že Marčenko ukončil hladovku. Tou dobou byl jeho zdravotní stav patrně již s životem neslučitelný.

Ještě téhož dne, 9. prosince 1986, odjela Larisa se svými příbuznými, několika přáteli a třináctiletým synem Pavlem vlakem do Čistopolu. Celkem devět lidí. 10. prosince ve čtyři hodiny odpoledne stáli u brány čistopolské věznice. Vpustili je dovnitř. Na otázky týkající se Marčenkovy smrti však nikdo do jejich odjezdu neodpověděl. Jedinou starostí správy tábora

bylo pohřbít co nejdříve zesnulého. Tělo příbuzným nevydali: zemřelé vězně pohřbívá správa za přítomnosti příbuzných. Po nočních telegramech a telefonátech do Moskvy byl nakonec povolen alespoň obřad v pravoslavném kostele v Čistopolu. Po zádušní mši autobus s rakví a smutečními hosty vyjel v doprovodu gazu z města po pusté silnici ke hřbitovu. Rakev nesli k hrobu čtyři muži, Anatolijovi přátelé, a dva chlapi klouzající po zmrzlých hroudách. Rakev s otcovým tělem – z borového dřeva, nenatřenou, špatně ohoblovanou – nesl i Pavlík. Kolem bylo pusto, fičel vítr, kromě nepočetného pohřebního průvodu a Marčenkova konvoje, který sledoval celou „operaci“ zpovzdálí, tam nikdo nebyl.

Marčenkovi přátelé pronesli nad hrobem několik slov na rozloučenou. Navršili vysoký násep, nahoru položili květiny, jablka, nalámali chléb. Vztyčili bílý borový kříž, na který Larisa Bogorazová napsala kulíčkovým perem: *Anatolij Marčenko. 23. 1. 1938 – 8. 12. 1986.*

Poznámka místo epilogu

Moje výpovědi Nikolaje Marčenka, stejně jako paměti Varlama Šalamova, Olgy Adamové-Sliozbergové, Iriiny Ratušinské a mnoha dalších, které nenajdeme ve slovnících spisovatelů, patří v žánru lágrové literatury k nejsilnějším. Místo fabulace v ní vystupuje vlastní prožitek a pravda. Obdobně je tomu i v Marčenkově autobiograficky laděné próze *Žij jako všichni*. Cynismus, k němuž vychovala sovětská doba, otrěsné podmínky, v nichž většina občanů budujících socialismus musela žít, zdeformovaly charakter nejednoho příslušníka tohoto velkého národa krácejícího na rakvích milionů nevinných obětí vstříc světlým zítřkům. Přičteme-li k tomu skutečnost, že Marčenko patřil k malé skupince sovětských občanů, kteří se otevřeně postavili proti okupaci Československa v roce 1968 a strávil za svůj nekompromisní postoj dlouhá léta v gulazích, zasloužil by si tento autor za své odvážné a zároveň beznadějně konání u českých čtenářů nepochybně úctu.

Anatolij Marčenko: Moje výpovědi³⁰

Ričardasovo vyprávění

...Rozhodli jsme se vykopat podzemní chodbu – jiná cesta z lágru není. Rozhodli jsme se, že my tři Anatolijové se vydáme na průzkum, zjistíme, kde je nejlepší kopat, a řekneme to ostatním.

Všichni jsme dobře věděli, do čeho jdeme. Věděli jsme, že chytí-li politické na útěku, naživu mohou zůstat jen zázrakem. Nejčastěji je nejdřív zbijí, zmrazí, uštvou psy – a až potom zastřelí.

Tady, na desítce, seděl Litevec Ričardas K. Pokusil se o útěk a vyprávěl mi, jak je chytali. Byli tři, tři Litevci. Nějak se jim podařilo uniknout z dosahu eskorty do pole. Všimli si jich, až když byli u lesa. Začali po nich střílet, ale bylo pozdě. Potom zavolali samopalníky z dělostřelecké divize, obklíčili les a vojáci se psy začali hledat uprchlíky. Psi rychle chytili stopu a brzy Ričardas a jeho soupoutníci uslyšeli smečku téměř za zády. Věděli, že stejně neuniknou, ale přesto se pokusili schovat: co kdyby je eskorta se psy minula? Dva vylezli na dub a ukryli se ve větších, ale Ričardas se zahrabal do spadlého listí pod keřem (bylo to na podzim). Dál se všechno odehrávalo přímo před jeho očima. Ani se nestačil pořádně přikrýt listím, když se objevili dva samopalníci se psy. Psi začali kroužit kolem dubu, rvali předními tlapami kůru. Přiběhlo ještě šest samopalníků a důstojník s pistolí. Uprchlíky na stromě objevili okamžitě. Důstojník zařval: „Svobody se vám zachtělo, zmrdi?“ Tak polezte dolů! První větev byla si dva metry nad zemí. Ričardas viděl, jak jeden z uprchlíků stoupl nohou na tuto větev, pak dřepnul, spustil nohy, zůstal viset za břicho a ruce a chystal se seskočit. V té chvíli se rozlehlo několik dávek ze samopalů a mladík se jako pytel svalil na zem. Ale byl naživu a kroutil se a svíjel bolestí. Důstojník do něj udeřil ještě jednou a přikázal vypustit psy. Nemohl se nijak bránit. Když psy odvedli, zůstal ležet bez hnutí. Důstojník nařídil, aby ho zvedli a odvedli na stranu. Zvedali ho holíčkami, ale nevstával. Potom důstojník řekl: „Co si o něj špiníte nohy? Na co máte zbraň?“ Vojáci začali bodat do raněného bajonety se slovy: „Vstávej, vstávej, jen se nepřetvařuj!“

Raněný začal s námahou vstávat. Ruce rozstřílené dávkami samopalníků se houpaly jako prázdné rukávy.

Rozervaný oděv se svezl do pasu. Byl celý od krve. Podpírali ho bajonety, když ho vedli k vedlejšímu stromu. Důstojník vydal rozkaz: „Napřímít postoj!“

U stromu první uprchlík spadl. Zůstali ho hlídat dva samopalníci se psy a ostatní se začali zabývat dalším. Druhému taktéž přikázali slézt ze stromu. Rozhodl se je přelstít, a místo aby lezl po větvích dolů, svalil se na zem přímo samopalníkům pod nohy. Nikdo nestačil vystřelit. Zůstal ležet na zemi, důstojník k němu přiskočil a vystřelil několikrát z pistole do jeho nohou. Potom se s ním dělo totéž co s prvním: kopali do něj holíčkami, trhal ho pes, bodali do něj bajonety. Nakonec důstojník přikázal přestat s bitím, přistoupil k mladíkovi a zeptal se: „Tak, svobodná a nezávislá Litvo, řekni, kde je třetí?“ Mladík mlčel. Důstojník do něj kopl holíčkou a opakoval otázku. Ričardas slyšel, jak jeho kamarád zasípal: „Nazval bych tě fašistou, jenom jsi horší.“ Důstojník se urazil: „Sám jsem bojoval na frontě s fašisty! A s takovými jako ty také. Copak našich u vás v Litvě málo postrříleli?“

Na raněného se znovu vrhli a znovu ho začali bít. Potom mu důstojník přikázal, aby se plazil k témuž stromu, kde ležel první: „Nechceš jít, tak se plaz!“ A raněný se s prostřelenými nohama plazil a stejně jako prvního ho pobízeli bodáky.

[...]

Když byli oba uprchlíci vedle sebe, začali je znovu bít a bodat, nyní už k smrti. Nakonec sténání a křik utichly. Důstojník se ujistil, že jsou mrtví, a poslal do vesnice pro koňský povoz. Bylo zjevné, že než přijede povoz, vypořádá se i se třetím. Ale Ričardase hledali dlouho. Buď byli už psi unavení, nebo vůně tlejícího listí přebila jejich smysly, prostě ho nemohli najít. Vojáci běhali po lese, téměř na něj šlápli, důstojník stál dva kroky od jeho keře. Ričardas říkal, že byl několikrát připraven vyskočit a běžet. Teprve když Ričardas slyšel, jak po cestě klapou kola koňského povozu, důstojník přišel k hromadě listí a nečekaně zařval: „Tady je ta kurva! Vstávej!“ Tou dobou přijel povoz s koňmi: „Soudruhu majore, kde jsou uprchlíci?“ Ričardas vstal. Přímou na něj mířila pistole majora. Ričardas instinktivně uhnul přesně v tom okamžiku, kdy zazněl výstřel. Ucítil, jak mu cosi spálilo rameno a hrud', a upadl. Neztratil vědomí, ale ležel nehnutě. Snažil se nehybat a nesténat.

[...]

Ričardase hodili na dno bryčky – ani teď nezasténal – a na něj hodili dvě mrtvá těla. Povoz se vydal k lágru. Ričardas slyšel, jak k vozu přistoupil major a vysvětloval: „Zabití při pronásledování!“ Z tónu bylo zřejmé, že tazatel i major dobře vědí, co to znamená. Potom se povoz zastavil – zřejmě přijeli k vrátnici. Někdo přikázal, aby těla vyložili u vrátnice. Když je začali vytahovat, Ričardas zasténal. Řekli: „Podívejte, ještě žije.“ Otevřel oči. Bylo ještě světlo, ani nesvítily louče v zakázané zóně. Ze skupiny důstojníků vystoupil tentýž major, blížil se k němu, cestou vytahoval pistoli a Ričardas pochopil: teď ho odprásknou. Ale za majorem v mžiku následoval náčelník režimu, uchopil ho za ruku: „Pozdě, nelze! Všichni se dívají!“

[...]

V nemocnici mu amputovali ruku u samého ramene – na léčbu už bylo pozdě.

[...]

Já i ostatní jsme věděli, že pokud nás chytí, jen stěží zůstaneme na živu. Přesto jsme se rozhodli, že to riskneme.

Poznámky:

¹ Marčenko, A.: *Žij jako všichni*. Nezávislé tiskové středisko, Praha 1990, s. 116.

² Karlag (1930–1959) byl jedním z největších nápravně-pracovních táborů GULAGu. Má se za to, že během své bezmála třicetileté existence jím prošel milion vězňů. Archivy Karlagu jsou zatím stále drženy v tajnosti. Není znám ani přibližný počet jeho obětí. Karlag se rozkládal se na území Karagandské oblasti Kazachstánu. Od severu k jihu měřilo území lágru 300 km, ze západu na východ 200 km. Zastřelení vězňové byli evidováni v kategorii „zemřel“, osobní spisy byly likvidovány.

³ Prokázání vlastizrady znamenalo mnohem vyšší trestní sazbu než pokus o nelegální přechod státní hranice. Maximální sazba za nelegální přechod státní hranice činila tři roky lágru, za vlastizrady to bylo zastřelení.

⁴ Marčenko, A.: *Moi pokazanija*. Moskovskij rabočij, Moskva 1991, s. 10. Pro *Kontexty* přeložila I. Ryčlová.

⁵ V únoru 1966 byl Ju. Daniel odsouzen v neveřejném procesu společně se spisovatelem Andrejem Siňavským. Marčenko s ním strávil v Dubrovlagu devět měsíců. Podrobněji o Ju. Danielovi viz Ryčlová, I.: Ničeho nelituju. Osud Julie Daniela. *Kontexty*, 2/2014, s. 29–44.

⁶ Neléčený zápal mozkových blan, jež v lágru prodělal, nenávratně poškodil orgány vnitřního ucha a Marčenkův sluch. Sotva třicetiletý Marčenko trpěl závratěmi a nárazovými atakami úporných bolestí uší.

⁷ Marčenko, A.: *Žij jako všichni*, c. d., s. 11.

⁸ Tamtéž.

⁹ Bývalí vězňové lágrů nerušili, že poslední dvojčíslí občanského průkazu je šifrou. Na základě posledních dvou čísel každý úředník poznal, že jde o bývalého vězně, včetně typu trestného činu (politický, ekonomický delikt, kriminální zločin). Až do sedmdesátých let 20. století byl *pasportnyj režim*, systém kontroly občanů, stále zdokonalován.

¹⁰ Marčenko, A.: *Žij jako všichni*, c. d., s. 22.

¹¹ Tamtéž, s. 46.

¹² Tamtéž, s. 73.

¹³ Tamtéž, s. 77.

¹⁴ Tamtéž, s. 87.

¹⁵ Tamtéž, s. 108.

¹⁶ Na Západě vyšlo v roce 1973 *Souostroví GULAG* a režimu došla trpělivost.

¹⁷ Marčenko, A.: *Žij jako všichni*, c. d., s. 108.

¹⁸ Tamtéž, s. 111.

¹⁹ Protest začal v poledne 25. srpna 1968, sešlo se osm lidí, konkrétně lingvista Konstantin Babickij, básník Vadim Delone, dělník Vladimir Dremljuga, anglista Viktor Fajnberg, básnířka a překladatelka Natalja Gorbaněvská, fyzik Pavel Litvinov, lingvistka Larisa Bogorazová a Tatjana Bajevová. Během několika minut byli demonstranti napadeni, naloženi do aut KGB a převezeni na policejní stanici. Československá vlajka byla zničena a transparenty zabaveny. Vzhledem k tomu, že Natalja Gorbaněvská měla krátce po porodu, nestanula před soudem.

²⁰ V průměru to bylo 30–35 km za den.

²¹ Marčenko, A.: *Žij jako všichni*, c. d., s. 129.

²² Tenkrát nikdo nepředpokládal, že Nataliji Gorbaněvské je souzeno strávit několik let na psychiatrickém oddělení.

²³ Marčenko, A.: *Žij jako všichni*, c. d., s. 160.

²⁴ Tamtéž, s. 164.

²⁵ Tamtéž, s. 184.

²⁶ Dodejme, že již před zatčením bylo manželství Larisy Bogorazové a Julije Daniela mrtvé. Rozvedli se až poté, co Daniela propustili z lágru a oba začali žít s novými partnery. Jak však bývá v podobných případech obvyklé, na vzájemné soudržnosti a podpoře toho, kdo byl momentálně ve vězení, vyhnanství či v lágru, se nic nezměnilo.

²⁷ Po Moskevské helsinské skupině vznikly další ve čtyřech sovětských republikách mimo Rusko – na Ukrajině, v Litvě, Gruzii, Arménii.

²⁸ Marčenko, A.: *Žij jako všichni*, c. d., s. 188.

²⁹ Tamtéž, s. 185.

³⁰ Ukázkou přeložila Ivana Ryčlová.

Ivana Ryčlová, literární historička, překladatelka, zabývá se dějinami ruské literatury a dramatu 20.–21. století a literárněhistorickými aspekty vztahu tvůrčí osobnosti a totalitního systému.

Prostor Zlín, časopis vydávaný od roku 1992
Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, je zaměřen především na moderní a současné umění, architekturu a urbanismus. Obsahuje také další rubriky věnované poezii a designu. Vychází 4x ročně v rozsahu 64 stran.
www.galeriezlín.cz

3 / 2014

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Anežka Bartlová *Sedmý zlínský*

Markéta Stará *Jiří Thýn je...*

Zuzana Duchová *Ten, co nechodí do galérii*

Jan Randáček *Plaveme v umění*

Jana Doudová, Kateřina Lenzová, Lenka Kolářová

GREY GOLD: Známé i neznámé umělkyně 65+

Silvia L. Čúzyová *Obrazy profesora Daniela Fischera v bratislavské Galérii 19*

Ivan Neumann *Oldřich Tichý - Jedním tahem těsně nad zemí*

PŘEDSTAVUJEME

Jiří Valoch *Vladimíra Sedláková - Jedinečná umělkyně v proměnách doby*

Nina Michlovská *Jana Doležalová*

JEDNO DÍLO

David Voda *Michalikův Rozsévač*

ARCHITEKTURA

Ladislava Horňáková *Kabinet architektury a Archikultura v Ostravě*

Z ARCHIVU

Jiří Olič *Andrej Stankovič neboli NIKOLAJ*

připravili Robert Krumphanzl a Pavel Petr

POESIE

Jiří Suchý

Antonín Přidal

připravuje Pavel Petr

DESIGN

Zdeno Kolesár *Priateľ nášho dizajnu*

**PROSTOR
ZLÍN**

1415
BATŮV INSTITUT

**KRAJSKÁ GALERIE
VÝTVARNÉHO UMĚNÍ
VE ZLÍNĚ**

Adresa redakce: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně
Budova 14. továrního areálu, Vavrečkova 7040, 760 01 Zlín

Kazimir Malevič II

Vzestup a pád Černého čtverce

FRANTIŠEK MIKŠ

„Každý detail duchovního světa, jež máme vytvořit, se musí řídit všeobecným celkovým plánem. Umění, náboženství ani měštácký život nemají žádná speciální práva a svobody.“

KAZIMIR MALEVIČ¹

„Rusko se pokrylo ledy. Lenin ho celé obrátil vzhůru nohama, jako to já dělám na svých obrazech. Madam Kšešinská odjela. Lenin řeční ze svého balkonu. Otevírají se obzory. Prostor a prázdnota. Není chléb. Černá písmena na ranních plakátech mi rvou srdce. Státní puč. Lenin se stává předsedou *Sovnarkomu*, Lunačarskij zase prezidentem *Narkomprosu*.“² Takto barvitě popsal své rozporuplné pocity z bolševické revoluce běloruský malíř Marc Chagall, vládou jmenovaný komisař pro umění ve Vitebsku, průmyslovém městě zhruba pět set kilometrů na západ od Moskvy.

„Vzhůru nohama“ však byla nejen tradiční ruská společnost, ale i celý ruský umělecký svět, jehož novou podobu chtěl Chagall jako ředitel vitebské Lidové umělecké školy utvářet, z níž byl však záhy vypuzen agresivním a ideologickým Malevičem. Roztrpčený se vrátil do Moskvy a o tři roky později přesídlil se ženou do Paříže, čímž unikl budoucímu bolševickému teroru. Zemřel v pozhnaném věku 97 let a ještě za svého života se stal vysoce ceněným umělcem, jehož pestrobarevné obrazy s létajícími krávy, přerostlými kohouty či vousatými židy s houslemi, inspirované dětstvím ve Vitebsku, doslova obletěly celý svět. Opačnou cestou se vydal Kazimir Malevič, jenž se jako většina ruských modernistů vrhl do horečné revoluční činnosti, na jejíž oltář položil své umění. A prozření mu na rozdíl od Chagalla trvalo příliš dlouho.

Většinu suprematických maleb Malevič vytvořil mezi roky 1915 a 1918, tedy v období, kdy bylo Rusko v důsledku světové války a později i bolševické revoluce odříznuto od kontaktu se západním světem. Byla to doba hektického hledání a experimentování, kdy neexistovaly žádné pevné hranice. Chronologii vzniku těchto děl nelze přesně určit, nicméně je zřejmé, že Malevič postupoval od jednoduchých kompozic ke složitějším, přičemž černá i barevná plátna vznikala téměř současně. Jeho posedlost dát své malbě srozumitelnou vývojovou linku ho však později vedla k tomu, že rozlišil tři hlavní fáze suprematismu. Tato dodatečná klasifikace je zajímavá, i když svědčí více o tom, jak chtěl malíř vývoj svého suprematického díla prezentovat, než jaký skutečně byl.

První fáze suprematismu byla podle Maleviče černá a odpovídala geometrické *ekonomičnosti*. „Ikonic-kým“ obrazem je zde již zmíněný *Černý čtverec na bílém pozadí*, jenž měl zhušťovat veškeré předchozí umění a být počátkem nového: „Skrze černou plochu se u mě vyjádřilo nové.“³ Druhou, červenou (nebo také barevnou) fází označil za *revoluční* a za její „ikonický“ obraz *Červený čtverec na bílém pozadí*. Malevič se tu zjevně snažil zpětně dát tuto fází do souvislosti s bolševickou revolucí roku 1917, přestože *Červený čtverec* vznikl již roku 1915 a další malby, jako například *Supremus No. 56* (bar. I.) či *Suprematismus* (bar. II.), mezi lety 1915 a 1916. Malevič byl nicméně přesvědčen, podobně jako Tatlin a další ruští modernisté, že bolševická říjnová revoluce roku 1917 byla dávno předurčena revoltou futuristickou. Jak napsal: „Občanská válka trvá v umění již od roku 1913.“ A coby nositel nového estetického poznání se cítil povolán k tomu,

aby stál v čele budování nové očištěné společnosti: „Viděl jsem planout ohně futurismu jako povstání zmáhající všechny překážky a spálené brány vědění pukající za jitra futuristické myšlenky... Tak jsem objevil sám sebe... zahodil rozvalu minulosti do hořícího ohně. Plameny zachvátily celý oltář starého umění... Já jako člen skupiny, která se jmenuje suprematická, prohlašuji, že i my, kdo jsme dnes nastoupili na vyčištěná místa, jsme se také sami vnitřně očistili od všech trosek rozbité staré říše.“⁴

Poslední fáze suprematismu byla podle Maleviče bílá a znamenala *duchovnost*. Zahrnovala plátina většinou s mystickými názvy, např. *Mystické vlny z vnějšího prostoru*, nicméně „ikonickým“ obrazem je zde bílý čtverec na bílém pozadí z roku 1918, oficiálně nazvaný *Suprematická kompozice: Bílá na bílé* (bar. III.), jenž má představovat čistou univerzální formu rozvinuté duchovnosti, „sebepoznání“ a dokonalosti „všečlověka“, krajní bod, za nějž už nejde jít. Poté se Malevič jako malíř na dlouhou dobu odmlčel a veškerou svou energii věnoval revoluci a výuce, ale také teorii a architektuře budoucnosti.⁵

Bolševická revoluce nepochybně naplňovala Maleviče nadějí, že nový a dokonalý světový řád už je nadohled a že se se svou bezpředmětností bude na jeho formování podílet. Jak plný vzrušení napíše o rok později, „intuice světa dnes proměňuje zelený svět masa a kostí. Vzniká hospodářský řád, ve kterém mají být naše tvůrčí síly shrnuty, abychom završili naši cestu do nekonečna. To je cesta, kterou nám ukazuje filosofie současnosti a tuto cestu musí sledovat naše tvůrčí dny.“⁶

UNOVIS aneb Spasitel ve Vitebsku

Malevičovo rozhodnutí opustit prestižní učitelské místo v moskevském SVOMASu a začít vyučovat na provinční vitebské Lidové umělecké škole není tak překvapivé, zvážíme-li otřesné existenční podmínky v Moskvě (zejména nedostatek jídla a paliva během tuhé zimy) způsobené bolševickou revolucí a vleklou občanskou válkou. Pozvání navíc vzešlo přímo od Chagalla, pravděpodobně z popudu Malevičova přítele Ela Lisického, jenž zde byl vedoucím oddělení grafiky a architektury. Malevič nepochybně doufal, že tu

Obr. 1. Členové Malevičova UNOVISu v otevřených dveřích nákladního vagonu směřujícího z Vitebska do Moskvy, kde budou prezentovat své názory a výsledky práce (Malevič je uprostřed), 1921. Repro: <http://www.russianavantgard.com/unovis-c-6.html>

najde lepší materiální podmínky i ideovou podporu pro svou teoretickou a pedagogickou činnost, což se zprvu také naplnilo. Do Vitebska dorazil s těhotnou manželkou v listopadu 1919 a okamžitě se pustil do rozvíjení a šíření svých suprematických teorií. Již v dopise z ledna následujícího roku píše Maťušinovi, že se zabývá teorií a osvětou: „Napsal jsem 55 stran o pohybu a ekonomice a knihu o individualismu, egu a kolektivu. Hodně jsem přednášel, účastnil jsem se diskusí, vzkrísil jsem Nové umění, a dělníci v důsledku toho vystoupili se suprematickými transparenty. Konalo se shromáždění odborových rad továren a závodů, které byly vyzdobeny v suprematickém stylu. Suprematické byly vyzdobeny všechny budovy závodu a nakonec

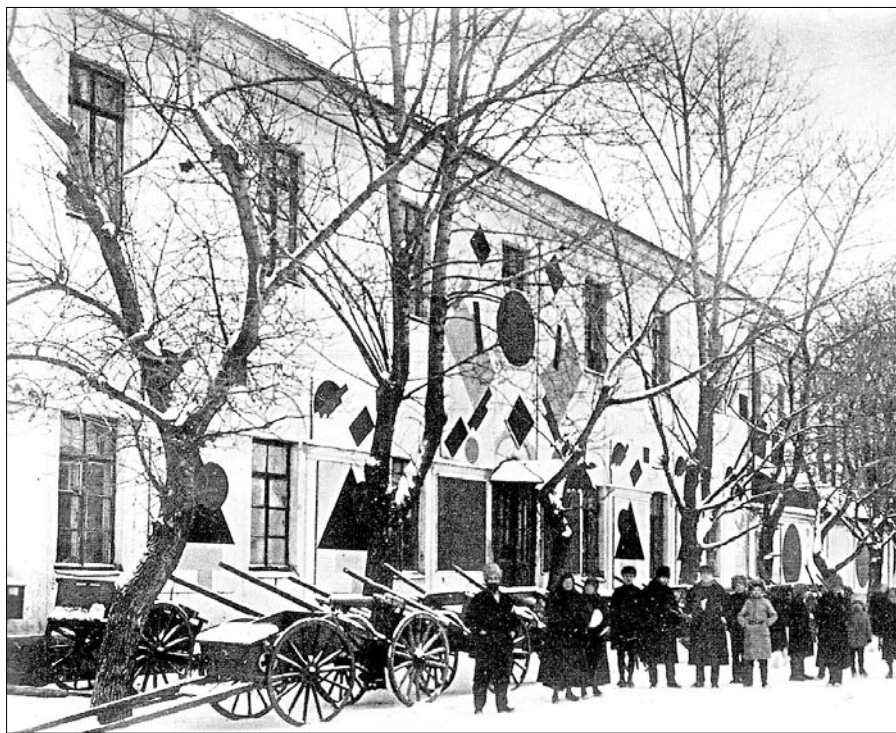
se zapojili také vojáci z Rudé armády, kteří v jejich obrovském divadle zavěsili suprematickou oponu.“⁷

Z jedné z mála dochovaných fotografií, pořízené na sklonku roku 1919, tedy nedlouho po Malevičově příjezdu, si můžeme udělat představu, jak tehdejší výzdoba v suprematickém stylu vypadala. Snímek zachycuje budovu tzv. Bílých kasáren, ve kterých sídlily dílny vitebského Výboru pro boj s nezaměstnaností, na jejíž fasádě jsou rozmístěny velké desky s Malevičovými geometrickými tvary v nejrůznějších barvách (obr. 2).⁸ Výzdoba vznikla při příležitosti oslav druhého výročí založení Výboru a v podobném výtvarném duchu se nesly i další slavnostní události ve městě. Když v následujícím roce navštívil Vitebsko režisér Sergej Ejzenštejn, autor legendárního filmu *Křižník Potěmkin*, utkvěla mu jeho tehdejší pestrobarevná výzdoba v paměti. O mnoho let později ve svých *Pamětech* o proměně tohoto „začouzeného a ponurého“ provinčního města napíše: „Zdi z červených cihel jsou na všech hlavních ulicích natřeny bílou barvou a na tomto bílém pozadí jsou zelené kruhy, rudooranžové čtverce a modré obdélníky. To je Vitebsko roku 1920.

Přes jeho zdi přešel štětec Kazimira Maleviče. Tyto zdi hlásají poselství: „Naší paletou jsou náměstí!“⁹

Ve Vitebsku se brzy kolem charismatického Maleviče seskupují studenti fascinovaní jeho radikální malbou i revolučními teoriemi. Během února 1920 založí výtvarnou skupinu UNOVIS (*Utvěrditelé nového umění*), Upevňovatelé nového umění), jež záhy čítá více než tři desítky oddaných členů (obr. 3). Na rozdíl od nevýrazného Chagalla má Malevič silné vůdčí schopnosti a vizionářské charisma, což bylo v době katastrofálního společenského a hospodářského rozvratu země nezbytné. V deníkovém záznamu z té doby si Lev Judin, jeden z jeho vitebských žáků, mimo jiné poznamenává: „Jak silný je K. M. – zatímco my všichni naříkáme, stěžujeme si na drahotu a zdá se nám, že svět spěje ke svému konci. V tom se objeví K. M. a okamžitě nastane zcela jiná atmosféra. Je to skutečný vůdce.“¹⁰

O Malevičově fanatickém zápalu svědčí i to, že když se mu v dubnu 1920 narodila dcera, dal jí příznačné jméno Una. V té době mu již nejde pouze o umění, ale o vytvoření jakéhosi nového suprematického nábo-

Obr. 2. Výzdoba Bílých kasáren ve Vitebsku, kde sídlil Výbor pro boj s nezaměstnaností, prosinec 1919. Repro: Kazimir Malevich in the Russian Museum, s. 435.

ženství či filosofického systému čisté formy. Jak píše v jednom z dopisů z roku 1920, „již dlouho neuvažuji o suprematismu jako malíř... stojím před ním jako vnější pozorovatel přemýšlející o fenoménu. Řadu let jsem se se svým hnutím soustředil na barvu, nechávaje náboženství ducha stranou... Nyní navštěvuji kostely, dívám se na svaté a na celý ten duchovní svět v pohybu a cítím sám v sobě, a možná ve světě jako celku, že přichází čas na změnu náboženství.“¹¹ Podobně jako se malba posunula od viditelného světa a přírody k čisté formě bezpředmětnosti, musí se podle Maleviče i náboženství posunout k čisté formě duchovnosti, k pocítování čisté bezpředmětnosti, k jakési vyšší formě kosmického bytí založeného na absolutním sebepoznání a dokonalosti. Jak nadšeně téhož roku napíše Malevičův oddaný následovník a propagátor El Lisickij: „Suprematismus osvobodí všechny, kdož jsou zapojeni v tvůrčím procesu a kdož přivedou svět k jeho dokonalosti. To je model, který očekáváme od Kazimira Maleviče. Po Starém zákonu se objevil Nový zákon. Po Novém zákonu přišel zákon Komunistický – a po něm bude *definitivně* následovat zákon Suprematický.“¹²

Nepraktický a mnohem méně ideologický Chagall, jenž nemá rád bezpředmětnou malbu, dlouho neustojí nátlak agresivního konkurenta, ke kterému přeběhne většina jeho židovských žáků, a v květnu 1920 odchází ze školy i z rodného Vitebska. Malevič zaujme funkci ředitele a jeho skupina UNOVIS získá ve vitebských Svobodných státních uměleckých ateliérech dominantní vliv. V následujících dvou letech zde organizuje výstavy a konference, vydává publikace a účastní se aktivně veřejného života. Prostřednictvím poboček se ideje „unovisovců“ rozšiřují do Smolenska, Orenburgu a Permu; jejich práce jsou prezentovány v Moskvě (obr. 1) a později dokonce i na První výstavě ruského umění v Berlíně.

Obr. 3. Členové UNOVISu ve Vitebsku, červen 1922. Malevič druhý zleva, stojící.

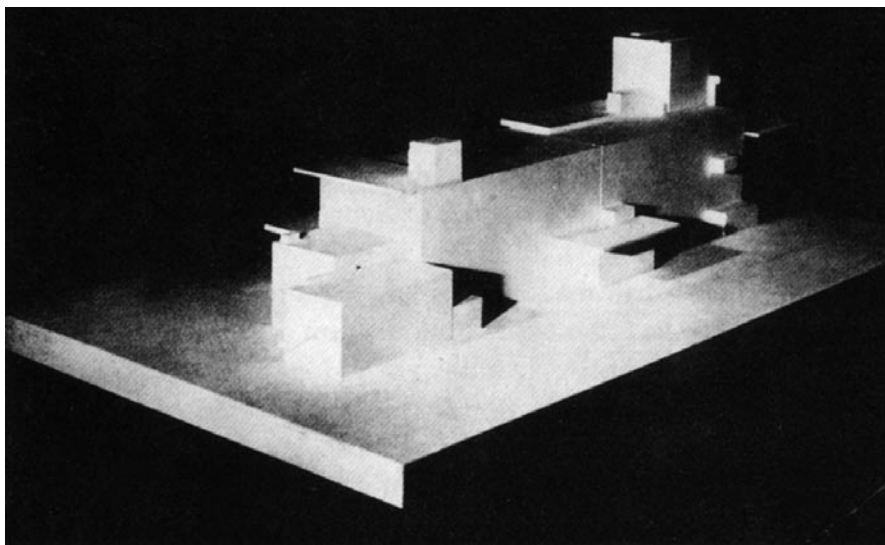
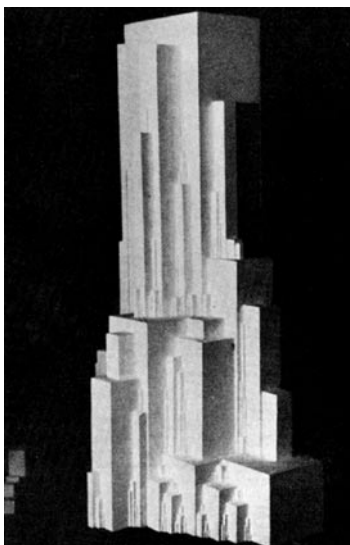
Čtvercová harmonie

„A náhle se mi stalo totéž co ráno v hale, jako bych teprve teď poprvé prohlédl – spatřil jsem vše: neměnné přímky ulic, třpytivé sklo dláždění, úžasné průzračné rovnoběžkostěny obydlí, čtvercovou harmonii šedomodrých šiků. A bylo mi, jako bych já, a nikoli celé generace, právě já zvítězil nad starým Bohem a starým životem...“

A v dalším okamžiku – skok přes několik staletí... náhle jsem si vzpomněl na obraz v muzeu: jejich tehdejší ulice z dvacátého století, omračně pestrý, zmatený příval lidí, kol, zvířat, plakátů, stromů, barev, ptactva... A přece prý to tak opravdu bylo – mohlo to být. Zdálo se mi to tak nepravděpodobné, tak nezapné, že jsem to nevydržel a rozesmál se.“

JEVGENIJ ZAMJATIN: *My*¹³

Malevičovo suprematické experimentování ve Vitebsku nemělo dlouhého trvání. Již od počátku roku 1921 se v akademických kruzích i mezi místní bolševickou „elitou“ objevují sílící známky nespokojenosti s jeho novými výukovými metodami a zejména s výtvarnými projevy jeho stoupenců. Politická a finanční podpora

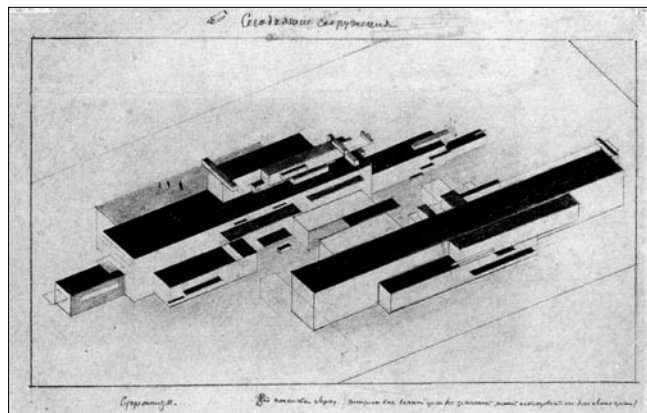
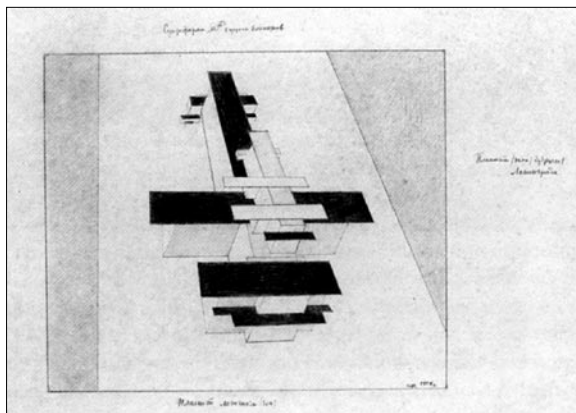

Obr. 4. Kazimir Malevič: Suprematický architekton, kolem roku 1926, ztraceno, dokumentární fotografie. Repro: *Kazimir Malevich and the Art of Geometry*, s. 193.

Obr. 5. Kazimir Malevič: Architekton: Gota, mezi lety 1923–1927, sádra, 82x48x58 cm, Centre Pompidou, Paříž. Repro: *Kazimir Malevich and the Art of Geometry*, s. 193.

ze strany města slábne a v červnu 1922 Malevič v důsledku drastických rozpočtových škrtů, administrativní reorganizace a rostoucí netolerance vůči nepředmětnému umění z Vitebska odchází. Se skupinou oddaných žáků zamíří do Petrohradu, kde doufá nalézt příznivější podmínky pro svůj projekt. V září 1923 je zde jmeno-

ván ředitelem Muzea umělecké kultury, i když pouze dočasným. O rok později, v říjnu 1924, je vládou ustaveno nové centrum pro teoretický výzkum GINChUK (*Gosudarstvennyj Institut chudožestvennoj kultury*, Státní institut umělecké kultury).¹⁴ Malevič se stává jeho ředitelem a současně je potvrzen v pozici ředitele Muzea

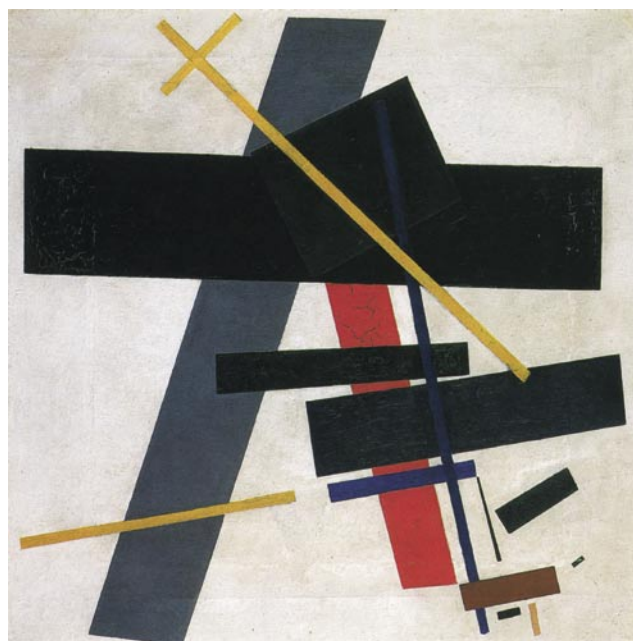

Obr. 6. Kazimir Malevič: Moderní budova, 1923–1924, tužka na papíře, 36x53,8 cm, Stedelijk Muzeum, Amsterdam. Repro: *Kazimir Malevich and the Art of Geometry*, s. 191.

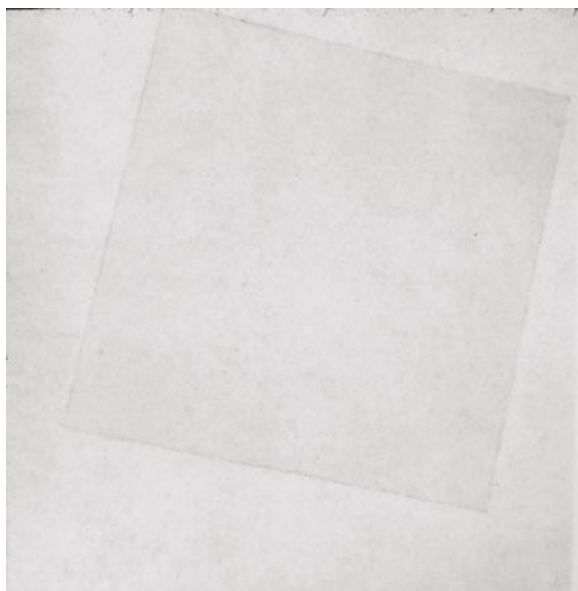
Obr. 7. Kazimir Malevič: Budoucí „Planit“ pro Leningrad. Dům pilotů, 1924, tužka na papíře, 30,5x45 cm, Stedelijk Muzeum, Amsterdam. Repro: *tamtéž*.

I. Kazimir Malevič: Supremus No. 56, 1916, olej na plátně, 82x61 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 15.

II. Kazimir Malevič: Suprematismus, 1915–1916, olej na plátně, 80,5x81 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 14.

III. Kazimir Malevič: Suprematická kompozice: Bílá na bílé, 1918, olej na plátně, 79,5x79,5cm, Museum of Modern Art, New York. Repro: *Kazimir Malevich and the Art of Geometry*, s. 167.

IV. Kazimir Malevič: Marfuša a Vaňka, 1928–1929 (antedatováno 1909–1910), olej na plátně, 82x61 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 27.

V. Kazimir Malevič: Hlava rolníka, 1928–1929 (antedatováno 1910), olej na překližce, 69x55 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 30.

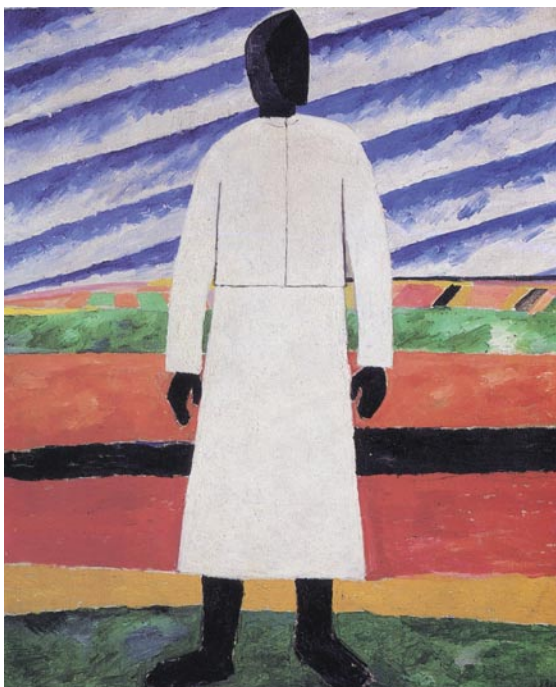
VI. Kazimir Malevič: Hlava rolníka, 1928–1929, olej na překližce, 74x55 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 29.

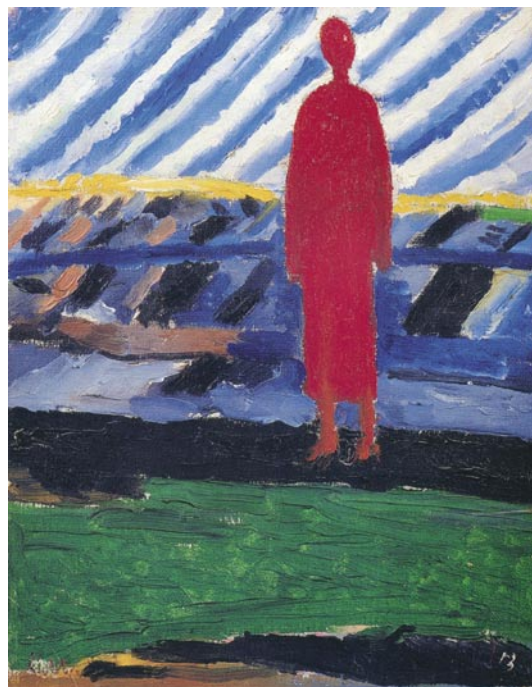
VII. Kazimir Malevič: Rolníci, 1928–1929 (antedatováno 1909), olej na plátně, 77,5x88 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 21.

VIII. Kazimir Malevič: Běžící muž, 1932–1933, olej na plátně, 79x65 cm, Centre Pompidou, Paříž. Repro: <http://www.enormousart.co.uk/products-page/styles/20th-century/mal005-the-running-man/>

IX. Kazimir Malevič: Rolnice, raná 30. léta, olej na plátně, 99x80 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 72.*

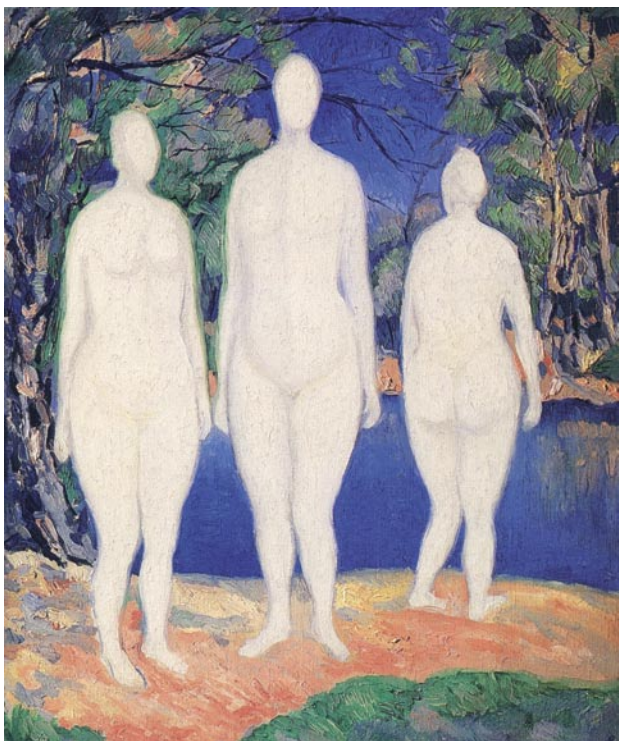
X. Kazimir Malevič: Červená postava, raná 30. léta, olej na plátně, 30x24 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 73.*

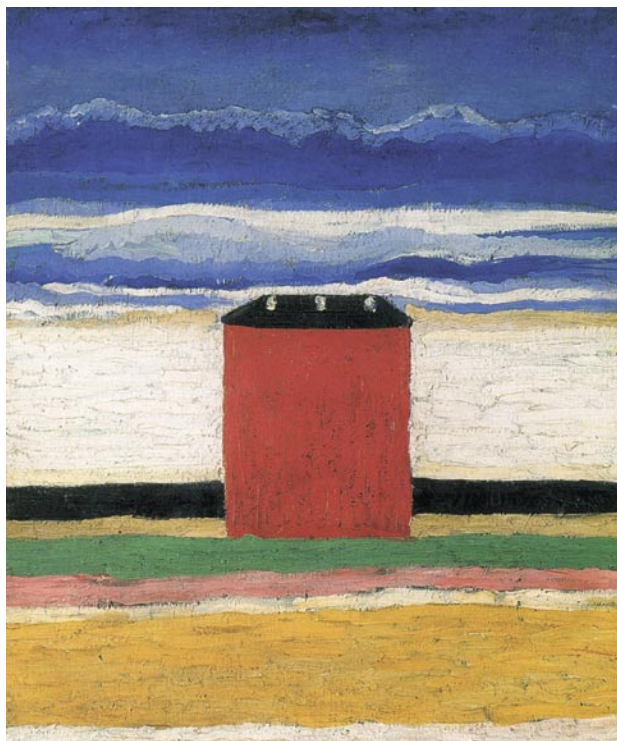
XI. Kazimir Malevič: Portrét umělcovy ženy, 1933, olej na plátně, 65x55 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 95.*

XII. Kazimir Malevič: Autoportrét (Umělec), 1933, olej na plátně, 73x66 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 98.*

XIII. Kazimir Malevič: Koupající se ženy, asi 1930, olej na plátně, 59x48 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 62.

XIV. Kazimir Malevič: Rudý dům, 1932, olej na plátně, 63x55 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 85.

XV. Kazimir Malevič: Rudá jízda, asi 1932, olej na plátně, 91x140 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 82.

umělecké kultury, v jehož rámci GINChUK působí. Do institutu přicházejí jako vedoucí jednotlivých sekcí Michail Maťušin (organická kultura) a Nikolaj Punin (obecné ideologie), ale rovněž Malevičův konstruktivistický rival Vladimir Tatlin (materiální kultura). Malevič vedle ředitelské funkce vede v rámci GINChUKu sekci metodicko-teoretickou a jeho pozice vůdčího ruského modernisty se zdá být znovu potvrzena.

V souladu se svou společenskou angažovaností a s přesvědčením, že tradiční malba je mrtvá, obrací Malevič od počátku dvacátých let svoji pozornost zejména k architektuře a prostorovým objektům, kde suprematismus nachází svůj nový výraz. „O suprematismu bude správnější říci, že patří konstrukcím v prostoru... jeho těžiště je v architektuře,“¹⁵ vyhlásí již ve Vitebsku v roce 1921. A jak to má v povaze, sehrává při formulování nové radikální teorie vůdčí a vizionářskou roli. Oproti konstruktivismu, snažícímu se utvářet život nové společnosti zaváděním nových funkčních forem, Malevič nekompromisně hlásal, že skutečné umění musí být autonomní a nesmí být svazováno funkcí, dokonce ani v architektuře. Jeho rozličné suprematické prostorové experimenty, jež prováděl se svými žáky mezi lety 1922 až 1927 – tzv. modely *architektonů* a kresby *planitů* –, přitom zůstávají pro badatele záhadou.

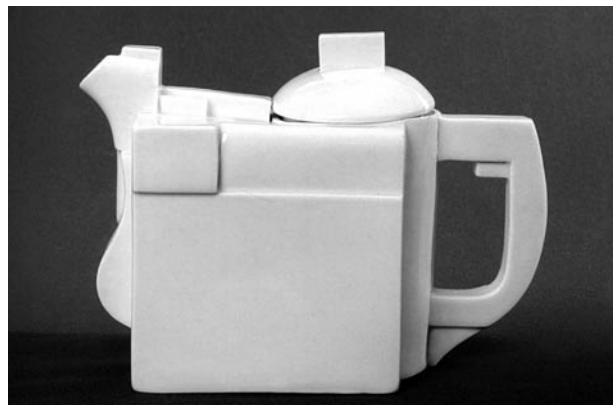
Architektony nazýval Malevič své sádrové modely sestávající ze složitého vertikálního (obr. 4) či horizontálního (obr. 5) seskupení kvádrů nejrůznějších velikostí

a tvarů. Z těchto záhadných objektů cítíme Malevičovu posedlost prostorem, kubistickými formami a také bílou barvou, nicméně jejich účel zůstává nejasný. *Planity* byly nazývány v podstatě plošné grafické ekvivalenty těchto trojrozměrných objektů, aniž by však cokoli z jejich záhadnosti vyjasňovaly (obr. 6, 7). Stejně jako *architektony* záměrně nereagují na konkrétní architektonické zadání či požadavky nových typů obytných budov, například úřadů, nemocnic či škol. Nenajdeme zde prvky obvyklé u běžných architektonických modelů (náznaky oken, dveří atd.), dokonce není udáno jejich měřítko. Snad nejlépe je lze chápat jako jakési ideové „vzkazy“ či „návrhy“ pro stavitele budoucnosti, a proto bývají někdy nazývány „slepu architekturu“.

Malevičovo dogma nikdy neomezovat autonomní a svobodnou uměleckou tvorbu jakoukoli funkcí je patrné i z návrhů užitkové keramiky (obr. 8), které se svými žáky od roku 1923 vytvářel pro leningradskou Lomonosovovu porcelánku. Například jím navržená známá *Čajová konvice s poklicí* (obr. 9) se v jistém smyslu podobá více jeho sádrovým *architektonům* než běžné konvici na čaj. A přestože byl její design velmi kreativní a originální – či právě proto –, měla jisté užitelské nedostatky, které však umělec odmítal vzít na vědomí. Na dopis od vedení továrny: „Soudruhu Maleviči, z vaší konvice se špatně nalévá,“ odpověděl lakonicky: „Soudruhu řediteli, to není konvice, ale idea konvice.“¹⁶

Obr. 8. Kazimir Malevič: Šálek, 1923, porcelán, 7x12, 5x6 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, Cat. 171.

Obr. 9. Kazimir Malevič: Čajová konvice s poklicí, 1923, porcelán, 16x22x9 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: *tamtéž*, Cat. 170.

Pod revolučním tlakem

„Slavnostní, jasný den. V takový den zapomíná člověk na svoje slabosti, nedostatky a choroby – a vše je křišťálově pevné, věčné, jako naše nové sklo...“

Náměstí. Krychle. Šestašedesát řad: tiché lampičky tváří, oči zrcadlící záři nebes – či snad záři Jednotného státu...

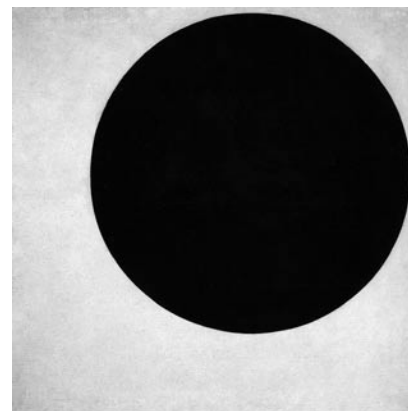
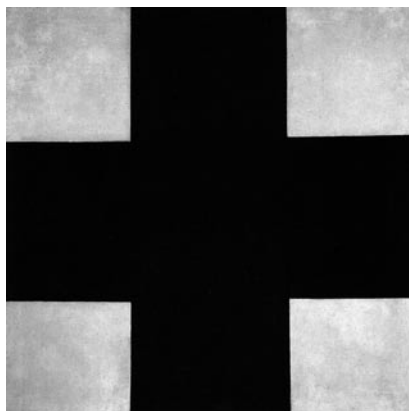
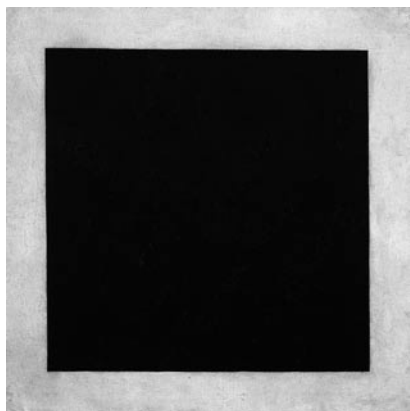
A nahoře na Krychli, vedle Stroje – nehybná, jako z kovu ulitá postava toho, jemuž říkáme Dobroditel. Odtud zdola se nedá rozeznat jeho tvář, jen její přísný, majestátný, čtvercový obrys.“

JEVGENIJ ZAMJATIN: *My*¹⁷

V druhé polovině dvacátých let prožívá Malevič složité období. V roce 1925 umírá na tuberkulózu jeho žena Sofia, s níž byl v manželském svazku šestnáct let. Na kulturním poli vládne zmatek a situace je nepřehledná. Po Leninově smrti v lednu 1924 se v bolševické straně rozpoutá boj o moc, jehož vítězem se stává Josif Visarionovič Stalin. Straničtí funkcionáři stále hlasitěji volají po ideologickém propojení modernismu s politickou angažovaností, přičemž skalní obhájci realistické malby – v čele s vlivným Sdružením umělců revolučního Ruska, AChRR¹⁸ – vedou ostrou denunciační kampaň proti formalismu v umění. V létě roku 1926 se v Leningradě (jak se Petrohrad od roku 1924 ofi-

ciálně jmenoval) koná přehlídka tvorby GINChUKu za uplynulý akademický rok, kde Malevič vystaví své architektonické modely a rovněž malby *Černý čtverec*, *Černý kříž* a *Černý kruh* (obr. 10–12). Vystavená díla nejsou přijata příznivě a autorům je vyčítáno, že jejich tvorba není v souladu s politickou linií strany. V *Leningradské pravdě* se objeví tvrdá politická kritika, v níž je tvorba suprematistů označena za zesměšňování sovětského vzdělávacího systému a „otevřené šíření kontrarevolučního slova“.¹⁹ V důsledku toho je v institutu zahájeno vyšetřování a v půlce listopadu je Malevič odvolán z postu ředitele. O necelý měsíc později je GINChUK zrušen. Malevičova metodicko-teoretická sekce a Maťušinova sekce organické kultury jsou převedeny na leningradský Státní institut dějin umění, kam přechází i většina jejich spolupracovníků. I zde se však Malevič a jeho věrní potýkají s rostoucími problémy a nepochopením ze strany tamních badatelů i bolševické byrokracie.

Na jaře roku 1927 je Malevičovi umožněno (po několika letech opakovaných žádostí, zákazů a přímluv) poprvé a naposledy vycestovat do ciziny. Jeho cesta vede nejprve do Varšavy, kde se setkává s polskými avantgardními umělci a vystoupí zde s přednáškou „Co je suprematismus“. V hotelu Polonia je mu uspořádána malá výstava a také slavnostní večeře na jeho počest. Nejspíše s odvoláním na polský

Obr. 10. Kazimir Malevič: Černý čtverec, 1923, olej na plátně, 106x106 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 19.

Obr. 11. Kazimir Malevič: Černý kříž, 1923, olej na plátně, 106x106 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: tamtéž, Cat. 20.

Obr. 12. Kazimir Malevič: Černý kruh, 1923, olej na plátně, 106x106 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: tamtéž, Cat. 21.

původ otce žádá ve Varšavě o „politický azyl“, ale kladnou odpověď nedostane – nepochybně proto, že je polskými úřady pokládán za bolševika. Koncem března odcestuje malíř do Berlína a o několik dnů později navštěvuje Bauhaus v Desavě, kde se setká s mnoha významnými umělci, mezi jinými s Walterem Gropiem a Laszlem Moholy-Nagyem. Němečtí kolegové mu prokazují úctu a zájemají se o jeho dílo. V rámci každoroční *Grosse Berliner Kunstausstellung* mu uspořádají samostatnou výstavu, o čemž zevrubně referuje v dopise Lvu Judinovi: „Němci mi připravili neskutečné přivítání. Jelikož se v Berlíně organizovala jarní výstava, rozhodli, že bych se měl předvést i já. Poskytli mi vlastní místnost a všechno, co jsem potřeboval... Nemyslím, že se nějaký jiný umělec kdy setkal s takovou pohostinností.“²⁰ V edici *Bauhausbuch* Malevičovi rovněž vychází kniha *Nepředmětný svět*, kterou stihne dokončit ještě před svým odjezdem.²¹

Počátkem června, ještě před skončením výstavy, se Malevič vrací do Sovětského svazu, nejspíše na nátlak Moskvy, která mu neprodlouží vízum. Jelikož má obavy z toho, co ho ve stalinském Rusku čeká, svěruje před odjezdem z Berlína všechny své obrazy architektu Hugovi Häringovi a jeho (původem ruské) manželce. Rovněž veškeré své rukopisy zanechává v Německu u svého hostitele Gustava von Riesen s následující „poslední vůlí“: „V případě mé smrti nebo mého trvalého uvěznění nebo v případě, že si majitel těchto rukopisů bude přát je publikovat, musí být rukopisy prostudovány a přeloženy do jiného jazyka. Jelikož se v současné době nacházím pod revolučním tlakem, mohly by vyvstat rozpory, pokud jde o podobu obhajoby umění, které se v této době, tj. v roce 1927, držím. Tato rozhodnutí pokládám za konečná. K. Malevič, 30. května 1927, Berlín.“²²

Malevič nepochybně tušil, že ho ve stalinském Sovětském svazu nečeká nic dobrého, o čemž svědčí i to, že se rychle snažil dát do pořádku své osobní záležitosti. V leningradské matrice najdeme záznam z července 1927 o jeho sňatku s Natalijí Andrejevnou Mančenkovou, se kterou v té době nějaký čas žije. Zpočátku plánuje, že se do Německa co nejdříve vrátí a snad se tam i trvale usadí, ale vycestovat mu už komunisté ne-

umožní. V listopadu se vrací k práci ve Státním institutu dějin umění, kde se v rámci své sekce věnuje výzkumu rytmu, prostoru a kompozice v suprematické architektuře.

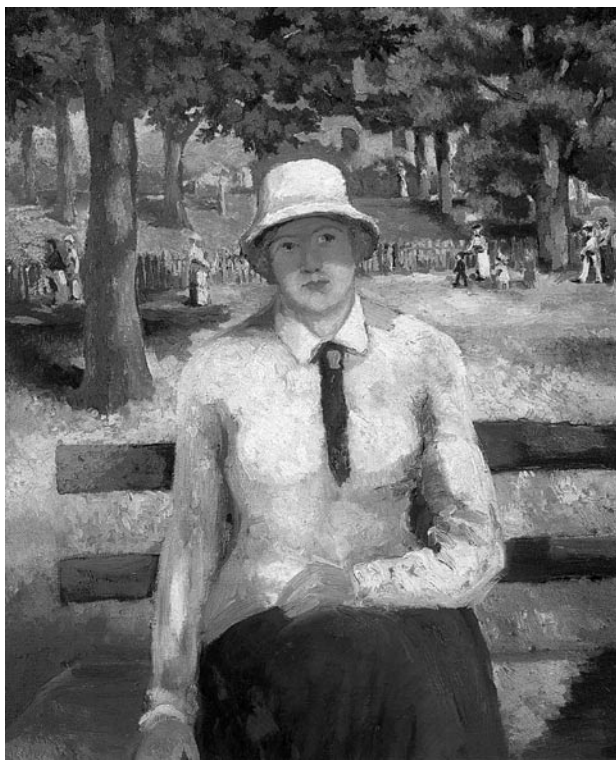
Po neúspěšném pokusu uchytit se ve Varšavě či v německém Bauhausu nalezne Malevič útočiště na rodné Ukrajině, kde díky přátelům získá místo na Pedagogické katedře Kyjevského státního uměleckého institutu. V Kyjevě panují mnohem svobodnější poměry než v Moskvě či Petrohradě, a tak začíná znovu intenzivně malovat, přednáší a publikuje své pedagogické i teoretické postřehy v ukrajinských časopisech *Avantgard* a *Nova generacija*. Do Leningradu jezdí každý měsíc pouze na několik dnů, aby splnil své pracovní povinnosti ve Státním institutu dějin umění či se poohlédl po nějaké příležitostné zakázce. Nepochybně má v plánu se na Ukrajině trvale usadit, avšak v té době dorazí do Kyjeva stalinská kulturní revoluce. Přicházejí tvrdé čistky a z uměleckého institutu musí odejít většina příslušníků „staré inteligence“ i schopných profesorů, Maleviče nevyjímaje. Když se v první polovině roku 1930 skutečně v kyjevské obrazové galerii jeho samostatná výstava obsahující asi padesát obrazů a několik architektonů, reakce komunistů je nezvykle tvrdá. Ředitel galerie je za její zorganizování zatčen a náklady na dopravu pláten z Leningradu nejsou proplaceny. Malevičova naděje na záchranu v Kyjevě vyhasla.²³

Hladomor v „obilnici“ Evropy

„Kde je kladivo a srp, tam je hladomor a smrt.“

(*Pokřik ukrajinských rolníků v době násilné kolektivizace*)

Krátce po návratu z ciziny začíná poslední etapa Malevičova tvůrčího vzepětí, jež je velmi překvapivá a v dějinách malířství ojedinělá. Odvrací se od bezpředmětné malby a během necelých pěti let vytvoří více než sto maleb, na nichž systematicky přepracovává a rozvíjí svá starší figurativní plátna z období před rokem 1914. Styl těchto obrazů je velmi různorodý, od běžných žánrových maleb z městských ulic a parků (*Nezaměstnaná žena*, obr. 13) přes nejružnější portréty, malebné impresionistické krajiny a téměř realistické scény

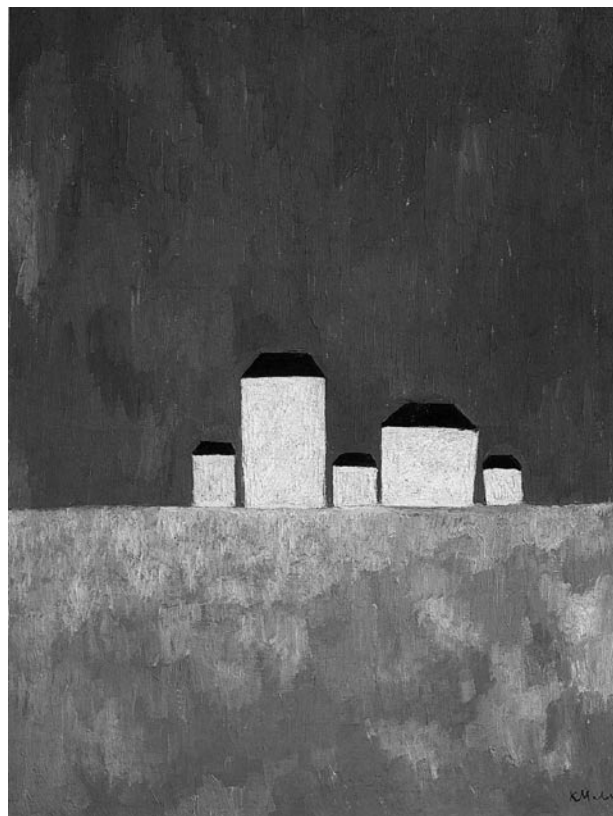
Obr. 13. Kazimir Malevič: Nezaměstnaná žena, kolem roku 1930 (antedatováno 1904), olej na plátně, 80x86 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 57.

z rolnického života (*Tři dívky v poli*, 1930, či *Žnečky*, 1928–1929) až po nejrůznější experimenty s torzy postav či s pustými krajinami se strohými geometrickými domy v pozadí (*Krajina s pěti domy*, obr. 14). Některá z těchto pláten jsou tendenční a nezajímavá, ale potvrzují vysokou míru Malevičovy malířské zručnosti a talentu, jiná jsou naopak velmi originální a patří k tomu nejlepšímu, co během svého života vytvořil. Stačí zmínit dobře známé *Koupající se ženy* (kolem 1930, bar. XIII.), *Rudou jízdu* (bar. XV.) či *Rudý dům* (bar. XIV.) (oba kolem 1932).

Malevičova plátina z let 1928 až 1932 bývají někdy označována jako jeho „druhý rolnický cyklus“, neboť v jeho tvorbě převažují zejména scény z ukrajinského venkova, jako by u něj tento námět po návratu na rodnou Ukrajinu znovu ožil. Poněvadž si uvědomuje, že jeho nová malba je v rozporu s oficiální linií strany,

snažící se zlomit odpor ukrajinských rolníků a prosadit urychlenou industrializaci země, mnohá z těchto děl antedatuje do období před vznikem suprematismu. Zmate tím nejen bolševické strážce ideologické čistoty pokrokové revoluční malby, ale rovněž mnoho historiků umění, přičemž zmatek a nejistota ohledně datace některých jeho děl panují dodnes.²⁴

Na řadě pláten „druhého rolnického cyklu“ Malevič zpočátku přepracovává a rozvíjí náměty svých starých kubofuturistických obrazů, jak vidíme například na robotické postavě *Tesaře* (obr. 15) připomínající svými rysy obraz *Žence* z roku 1912, ačkoli nyní zasazené do téměř realistického prostředí s domem, plotem, stromy a městem, ale také s velkým symbolem kříže v podobě dvou protínajících se cest v levém horním rohu. Podobné robotické

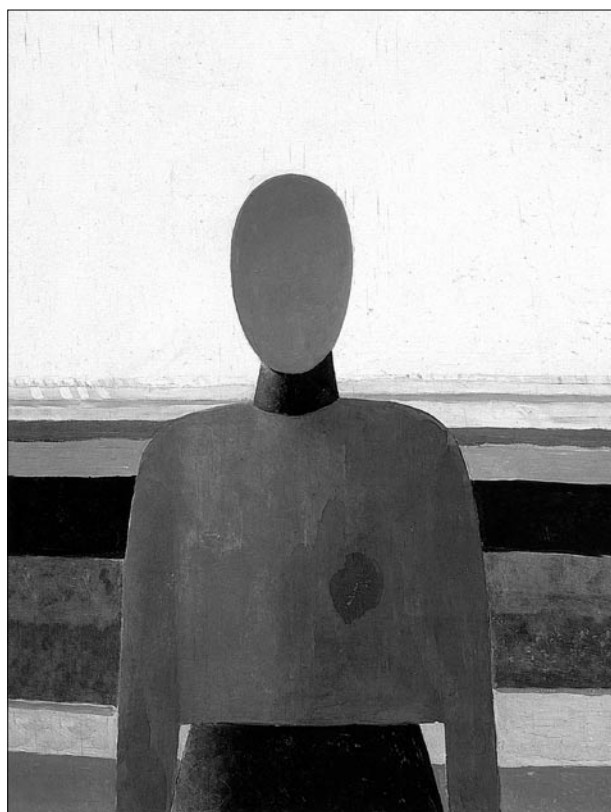
Obr. 14. Kazimir Malevič: Krajina s pěti domy, 1928–1929, olej na plátně, 83x62 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 46.

Obr. 15. Kazimir Malevič: *Tesař*, 1928–1929 (antdatováno 1910), olej na překližce, 70x44 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 34.

rysy jako *Tesař* má i *Hlava rolníka* (bar. V.), za níž se nachází rovněž symbolický červený kříž a kolem něj malebné a téměř realistické „průhledy“ do venkovské krajiny. Na stejnojmenné verzi téhož námětu (bar. VI.) je již krajina v pozadí zcela kubofuturistická (s kubofuturistickými postavami a schematickými barevnými pruhy lánů a potemnělou oblohou s obrysy letadel) a cítíme z ní mnohem větší napětí a tíhu. Pod těžkým, „kovovým“ krokem *Marfuši a Vaňky* na žně (bar. IV.) jako by se „zeměkoule točila pozpátku“, jak kdysi Malevič popsal Picassovy velké a těžké kubistické ženy.²⁵

Nejzajímavější z Malevičova „druhého rolnického cyklu“ jsou však plátna, jež se zdají předjímat nezměrnou humanitární katastrofu, již vyvolá Stalinovo ukončení Leninovy Nové ekonomické politiky (NEPu), zavedení první „pětiletky“ s cílem urychlit industrializaci, prosadit násilnou kolektivizaci venkova a „likvidaci kulaků jako třídy“. Na těchto plátnech, jež začíná malovat již roku 1928, zobrazuje namísto statných futuristických rolníků, z jejichž postav číší síla a energie, pouhé bezbranné loutky bez obličejů (obr. 16), figuríny pasivně stojící před pozadím geometrických a pestrobarevných pásů ukrajinských polí. Přestože tyto krajiny působí navenek vesele, z obrazů ve skutečnosti číší prázdnota a zoufalství. Na plátně *Rolníci* (bar. VII.), dokončeném roku 1929, stojí na poli tři muži v typicky ruských přepásaných

Obr. 16. Kazimir Malevič: *Rolník*, mezi lety 1930 a 1932 (antdatováno 1919), olej na plátně, 120x100 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 69.

halenách, za nimi je pouze jednolitá nepřírozená modrá obloha. Jejich postavy jsou maximálně zjednodušené, nemají tváře a dokonce ani ruce, jako by jim je někdo amputoval v ramenou. Podle jedné z interpretací jsou tito lidé bez rukou proto, že si již nejsou schopni vydělat na živobytí v důsledku bolševické kolektivizace a rozsáhlé vládní konfiskace úrody. Podle jiného výkladu mají rolníci ruce svázané za zády a budou deportováni, uvězněni či rovnou popraveni, neboť kladli kolektivizaci odpor.

Ještě výmluvnější obrazy vytváří Malevič počátkem třicátých let, v době uměle vyvolaného hladomoru na Ukrajině, který si vyžádal několik milionů lidských životů.²⁶ Na plátně *Rolnice* (bar. IX.) stojí před pestrým pozadím s barevnými ukrajinskými lány a neklidnou modro-bíle šrafovanou oblohou opuštěná lidská postava, z níž jde strach. Je oblečena celá v bílém, což kontrastuje s její černou hlavou v šátku a černýma rukama a nohama. Je to skutečně ukrajinská rolnice, jak napovídá název obrazu, odsouzená k smrti hladem stejně jako její děti a všichni nejbližší? Nebo je to dokonce sama smrt, jež si přišla vybrat krutou daň za násilný sociální experiment? Na obraze *Červená postava* (bar. X.) ze stejného období vidíme rovněž modro-bíle šrafovanou oblohu a barevné lány polí, ale vše je namalováno v mnohem uvolněnějším či rozostřenějším stylu, a tudíž je výsledný dojem ještě zlověstnější. A opět si můžeme klást otázku: Jde o ukrajinského rolníka odsouzeného během hladomoru k smrti? Nebo tato postava rovněž symbolizuje smrt, tentokrát v podobě rudého komisaře, jenž byl vyslán z Moskvy na Ukrajinu zavádět násilnou kolektivizaci a organizovat deportace?

Jak píše již zmíněný ukrajinský historik umění Dmytro Horbachov: „Hlady tehdy zemřelo sedm milionů lidí. Mrtvoly ležely podél celé železniční trati. Malevič tudy jezdil do Kyjeva přednášet a v Žitomiru navštěvoval sestru Viktorii. Pouze obrazy potvrzují, že to viděl. V jeho druhém rolnickém cyklu na pozadí nelítného modrého nebe stojí vedle opuštěných domů postavy bez tváře, zdrcující lidská torza. Malevič byl jediným z umělců, který na tuto tragédii zareagoval.“²⁷

Nejdrastičtěji a nejpříměji vyjádřil Malevič svůj pocit bezmoci a hrůzy z ukrajinské tragédie na plát-

ně *Běžící muž*, namalovaném mezi lety 1932–1933 a známém také pod názvem *Rolník mezi křížem a mečem* (bar. VIII.). Mužik s černým obličejem a bílými řídkými vlasy a vousy běží na pozadí schematické krajiny. Pestré pruhy země, od níž se odrážejí jeho bosé černé nohy, tvoří pouze třetinu pozadí, jež ustupuje neklidné bouřkové obloze. Na horizontu vidíme dva zjednodušené malé domy, bílý a červený, mezi které je zabodnutý zakrvácený meč. O kus dál nalevo stojí velký zakrvácený kříž. Smrtelný běh ukrajinského rolníka mezi krvavým mečem a krvavým křížem je Malevičovou vrcholnou výpovědí o hrůzách, které při svých cestách na Ukrajinu spatřil. Mnozí sověští umělci v té době malovali šťastné kolchozníky.

Čtyři černé čtverce a konec ruského formalismu

„Mé oči – tisíce očí se upírají vzhůru – ke Stroji. Třetí železné gesto nadlidské ruky. A zločinec pomalu jde, cloumán neviditelným větrem, jeden stupeň, ještě jeden – teď krok, poslední v jeho životě – a leží tváří k obloze s hlavou zvrácenou – na svém posledním loži.

Dobroditel, těžký, kamenný jako osud, obešel stroj, položil obrovitou ruku na páku... Ani zašumění, ani dech, všechny oči se upínají na tu ruku. Jaký je to asi ohnivý, strhující vítr – být nástrojem, být silou o statisících voltech. Jaký vznešený úděl!“

JEVGENIJ ZAMJATIN: *My*²⁸

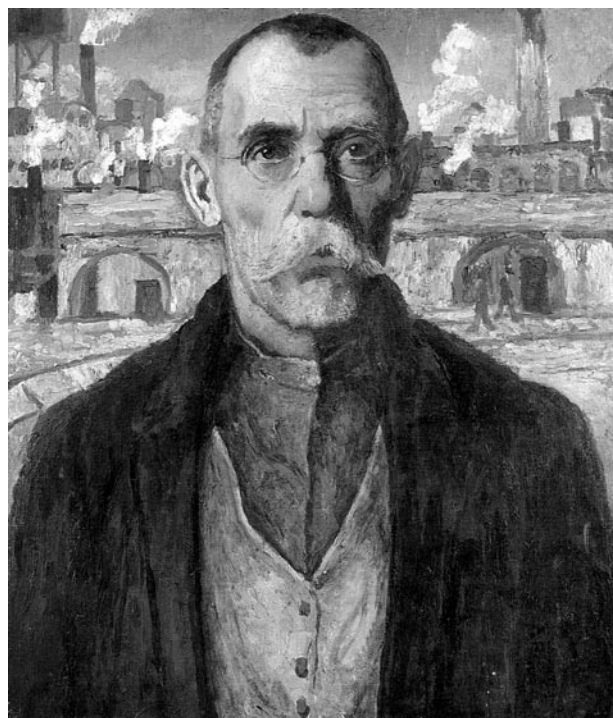
Malevič podobně jako většina sovětských modernistů opěvoval budování nového šťastného světa, jehož represivní aparát se nakonec obrátil proti němu samému. 20. září 1930 ho zatýká sovětská tajná policie (OGPU),²⁹ jež údajně obdrží udání o jeho „odporu k proletářskému umění“. Je rovněž obviněn, že se během své cesty do Polska v roce 1927 setkal se skupinou umělců nepřátelských vůči SSSR, a navíc otálel s tím, aby se přihlásil a podal hlášení na velvyslanectví ve Varšavě. Při výslechu je dotazován na své názory na umění a ve své obhajobě (jak vyplývá z dochovaného zápisu) se snaží vyvrátit jak nařčení z formalismu, tak ze sympatií či dokonce styků s pravicovými buržoaz-

ními kruhy: „Pracovníci Státního institutu dějin umění... mě viní z formalismu. To není správné, protože jak prokazují ve své tvorbě a ve svém dnešním názoru na umění, snažím se být blíže výrobě. Mnou navržené nové nádoby je žádáno na export, což našemu svazu přináší hospodářský užitek. Na Západě se zároveň uznává naše novátorství v umění, ukazujeme tím naše výdobytky na kulturní frontě. Do ciziny jsem cestoval v oficiální záležitosti jménem Glaviskusstva. Úkol, jímž jsem byl pověřen, jsem zcela splnil. Výstavy, které jsem zorganizoval v Německu a v Polsku, představily v příznivém světle sovětské umění. Nikdy jsem nesdílel názory buržoazních kruhů v umění a nikdy jsem nepatřil k žádnému pravému (pravicovému) proudu. Když jsem byl ve Varšavě, pravice – buržoazní provozatelé umění – mi vůbec neposkytla dostatečný prostor. V Německu se o mně mluvilo jako o ‚bolševikovi, který přijel‘.“³⁰

O tom, co se tehdy dělo za dveřmi leningradské vyšetřovny, mnoho nevíme, ale objevily se nejrůznější spekulace. Své sestře Malevič údajně svědčil, že se ho vyšetřovatelé snažili přinutit k doznání, že je agentem Západu, krutým mučením; mimo jiné mu prý vstříkovali pod tlakem vodu do močové trubice a v důsledku toho později onemocněl rakovinou prostaty. Nechal si narůst vousy a ironicky si říkal „Kazimir Marx“. Propuštěn z vězení byl po necelých třech měsících, 8. prosince 1930, nejspíše díky intervenci svého přítele Kirila Ivanoviče Šutka, jenž v té době zastával vysokou stranickou pozici. Krvavá represivní mašinerie se teprve rozjížděla, a tak malíř vyvázl kvůli nedostatku důkazů viny. O několik let později, v roce 1938, je Malevičův zachránce Šutko zatčen a roku 1941 zemře v táboře nucených prací. Podobný osud potká mnoho ukrajinských modernistů: Michaljo Bojčuk, Mykola Kasperovič, Zofia Nalepinskaja-Bojčuk, Ivan Padalka, Vasilij Sedljar jsou v roce 1937 zatčeni a popraveni, mnoho dalších umělců a studentů zmizí ve třicátých letech v gulazích.

Počínaje rokem 1932 dochází v Sovětském svazu k řadě dalších reforem posilujících soustředění moci v rukou stále menšího počtu jednotlivců na vrcholu bolševické byrokracie. V oblasti umění vydává Ústřední výbor Vsesvazové komunistické strany

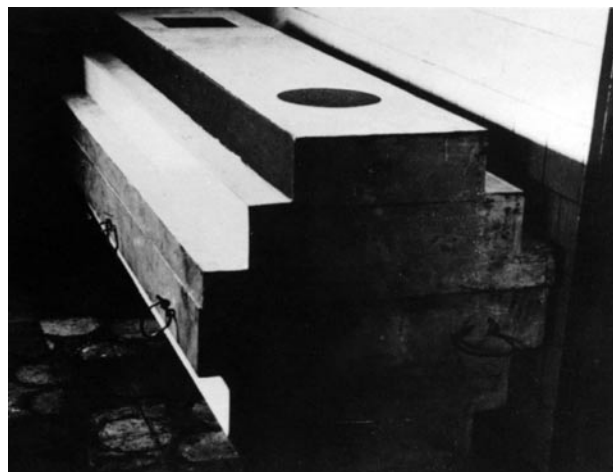
(bolševiků) Usnesení o přestavbě literárních a uměleckých organizací, kterým rozpouští všechny existující umělecké skupiny a sdružení, jejichž místo zaujme jediný oficiální svaz. Skrytý, nicméně tvrdý boj mezi avantgardisty a socialistickými realisty, který vřel během dvacátých let, je u konce. Pokud chtějí umělci nadále získávat zakázky a svá díla vystavovat, musejí do oficiálního svazu vstoupit. Stále více upozadovanému Malevičovi, jenž má pořád ještě značné umělecké renomé, je nabídnuto místo v Experimentální laboratoři sídlící ve stísněných suterénních prostorech Státního ruského muzea, kde navzdory skromným podmínkám pokračuje v bádání. Spolu s Nikolajem Chadžirevem plánuje napsat práci o ruském futurismu a v rámci přípravy mu svěruje i fragmenty svých budoucích pamětí. Ty však nikdy nedokončí, stejně jako chystanou knihu o futurismu, neboť záhy onemocní rakovinou a jeho stav se rychle zhoršuje.

Obr. 17. Kazimir Malevič: Portrét úderníka (Držitel Rudé zástavy Žarnovskij), 1932, olej na plátně, 65x55 cm, Ruské muzeum, Petrohrad. Repro: Kazimir Malevich in the Russian Museum, Cat. 88.

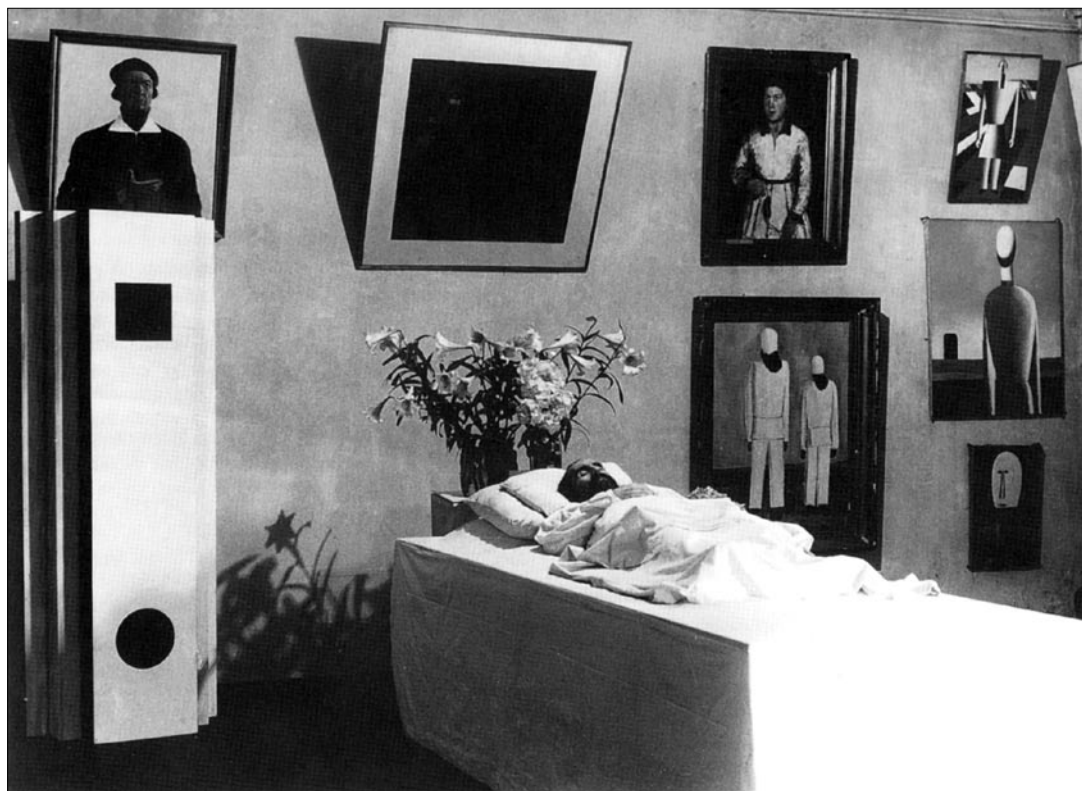
Jeho přátelé a spolupracovníci se dopisy obracejí na Svaz sovětských umělců, na komisaře pro vzdělání Andreje Bubnova i další vlivné bolševické představitele, aby malíři umožnili odjet do Paříže na operaci. Přesvědčují je, že si náklady spojené s léčením uhradí sám z prodeje svých obrazů v cizině. Odpovědi se však nedočkají.

V té době dochází k dalšímu, tentokrát již poslednímu obratu v Malevičově tvorbě. V letech 1932–1934 maluje – vedle některých posledních obrazů „druhého rolnického cyklu“ – sérii realistických portrétů a začíná znovu své obrazy označovat reálným datem. Mezi těmito rozmanitými plátny najdeme podobizny nejblíže rodinných příslušníků a přátel, ale také několik zcela neznámých lidí, většinou z dělnického prostředí. Některé obrazy souzní s duchem nastupujícího socialistického realismu, a to způsobem ztvárnění i námětem; plátna *Kovář*, *Portrét dělníka*, *Portrét úderníka* (obr. 17) jsou nepochybně nutnou úlitbou stále agresivnější bolševické kulturní politice. Jiné postavy

Obr. 18. Malevičova suprematická rakev navržená Nikolajem Sujetinem. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, s. 445.

na obrazech jsou oblečené do podivně stylizovaných historických kostýmů (*Portrét Nikolaje Punina*, *Portrét umělcovy ženy*, bar. XI.), a ačkoli jsou namalovány vel-

Obr. 19. Malevičovo mrtvé tělo při smutečním obřadu. Repro: *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, s. 443.

Obr. 20. Pohřební průvod
v Lenigradě. Repro:
*Kazimir Malevich in the
Russian Museum, s. 444.*

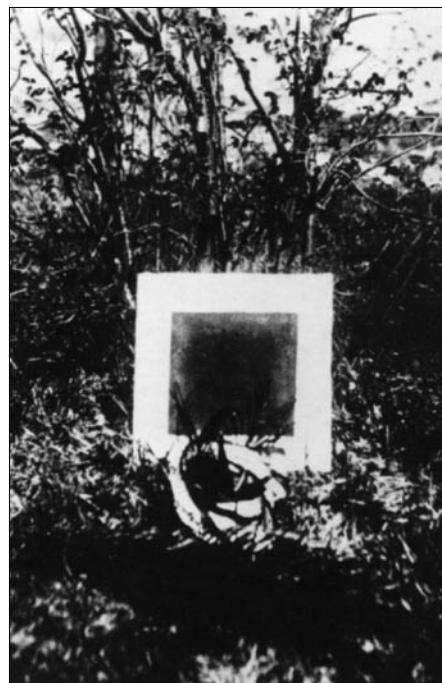
mi realisticky, působí zvláště neskutečným dojmem. Stejně je tomu i u posledního Malevičova *Autoportrétu* (nazývaného někdy také *Umělec*, bar. XII.), na němž vidíme malířovu hrdě vztyčenou postavu s pohledem upřeným do dálky a významným gestem pravé ruky. A aby nenechal nikoho na pochybách, o koho jde, namísto podpisu namaluje v pravém dolním rohu malý symbol černého čtverce.

V lednu 1935 vystaví Malevič několik těchto portrétů v rámci První výstavy leningradských umělců. Je to na dlouhou dobu naposledy, co jsou v Sovětském svazu k vidění jeho obrazy, poté jsou na dlouhá desetiletí uzamčeny do archivu.

O čtyři měsíce později, 15. května, Malevič své nemoci podlehně. Je mu 57 let a umírá s obavami, že jeho dílo bude komunisty kompletně zničeno. Tělo je uloženo do suprematické rakve, kterou navrhl jeho žák Nikolaj Sujetin, na jejímž víku jsou vyznačeny černý čtverec a černý kruh (obr. 18). Během pohřebního obřadu, konaného v leningradském Domě umělců, visí na stěnách Malevičovy figurální obrazy a nad jeho mrtvým tělem plátno *Černý čtverec na bílém pozadí* (obr. 19). Třetí černý čtverec je připevněn na předku nákladního auta doprovázeného smutečním procesím, jež veze rakev po leningradském Něvském prospektu na nádraží, odkud je odeslána do Moskvy ke kremaci (obr. 20). Urna s popelem je na umělcovu žádost

umístěna nedaleko rodinné dači v Němčinovce poblíž Moskvy. Na hrob byl umístěn krychlový pomníček se čtvrtým černým čtvercem (obr. 21). Malevičův pohřeb bývá označován za poslední veřejnou manifestaci ruské avantgardy.

Obr. 21.
Malevičův
hrob
v Němčinovce.
Repro: *Kazimir
Malevich in
the Russian
Museum,
s. 445.*

Poznámky:

¹ Malevič, Kazimir: „Otázka imitativního umění“, cit. dle Groys, Boris: *Gesamtkunstwerk Stalin. Komunistické postskriptum*, přel. Martin Ritter a Václav Magid, Akademie výtvarných umění v Praze, 2010, s. 43.

² Chagall, Marc: *Ma vie / Můj život*, přel. Jakub Volný, Metafora, Praha 2013, s. 141.

³ Viz Padrta, Jiří: *Kazimir Malevič a suprematismus*, s. 148–149.

⁴ Malevič, Kazimir: „Výzva kritikům“. Cit. dle Padrta, Jiří: *Kazimir Malevič a suprematismus*, s. 182.

⁵ Viz Golding, John: *Cesty k abstraktnímu umění*, přel. Jiří Ogrocký, Barrister & Principal, Brno 2003, s. 63–67.

⁶ Malevič, Kazimir: „O nových systémech v umění“, 1919, cit. dle Padrta, Jiří: *Kazimir Malevič a suprematismus*, s. 189.

⁷ Cit. dle *Kazimir Malevich: Suprematism*, Deutsche Guggenheim, Berlin 2003, s. 240.

⁸ „Objectless in Vitebsk: Reflections on Kazimir Malevich, Architecture, and Representation. A Conversation with Elitza Dulguerova“, in *Scapegoat*, <http://www.scribd.com/doc/125050012/Scapegoat-3-Realism-pdf>.

⁹ Cit. viz tamtéž.

¹⁰ Deníkový záznam Lva Judina z 12. prosince 1922. Rodinný archiv, Leningrad. Cit. dle *The Russian Avant-Garde and Radical Modernism: An Introductory Reader*, Academic Studies Press [e-book], Kindle Locations 4283–4284.

¹¹ Marcadé, Jean-Claude: *Malevich, Painting, and Writing: On the Development of a Suprematist Philosophy*, Guggenheim Museum. [e-book], Kindle Locations 7–9.

¹² Lisitskij, El: „Suprematismus v utváření světa“, 1920, cit. dle Milner, John: *Kazimir Malevich and the Art of Geometry*, Yale University Press, New Haven and London 1996, s. 174.

¹³ Zamjatin, Jevgenij: *My*, přel. Vlasta a Jaroslav Tafelovi, Odeon, Praha 1989, s. 36–37.

¹⁴ Od října 1924 do února 1925 pouze INChUK (*Institut chudožestvennoj kultury*).

¹⁵ Viz Padrta, Jiří: *Kazimir Malevič a suprematismus*, s. 168.

¹⁶ Souter, Gerry: *Malevich* [e-book], Temporis Series, Kindle Locations 1116–1119.

¹⁷ Zamjatin, Jevgenij: *My*, s. 72.

¹⁸ Sdružení umělců revolučního Ruska (*Associacija chudožnikov revolucionnoj Rossiji* – AChRR) založil v roce 1922 Pavel Radimov, někdejší člen předvižníků. AChRR striktně odmítalo formální experimenty avantgardy a prosazovalo návrat k realistickým stylům zobrazování. Slibovalo „poskytovat pravdivý obraz událostí, nikoli abstraktní výmysly diskreditující Revoluci před tvář

mezinárodního proletariátu“, a odmítalo elitářství avantgardního umění nesrozumitelné pracujícím masám. Cílem bylo nastolit umění „hrdinského realismu“ charakterizovaného romantickou idealizací proletářského života, vyjádřenou realistickým stylem. AChRR položilo základy pro rozvoj socialistického realismu a brzy dostávalo významnou patronátní pomoc od sovětských odborů a velení Rudé armády.

¹⁹ *Leningradskaja Pravda*, 10. června 1926. Viz Kovtun, Evgenii: „Kazimir Malevich: His Creative Path“, in *The Russian Avant-Garde and Radical Modernism: An Introductory Reader* [e-Book], Academic Studies Press, Kindle Locations 3878–3880.

²⁰ Dopis ze 7. května 1927, cit. dle *Kazimir Malevich in the Russian Museum*, s. 395.

²¹ Malevičova práce *Die gegenstandslose Welt* vychází v Mnichově v roce 1928 jako Bauhausbuch No. 11.

²² Viz K. S. Malevich, *The Artist, Infinity, Suprematism – Unpublished Writings 1913–33*, sv. IV. Přeložila Xenia Hoffmann, edičně připravil Troels Andersen, Borgen Verlag, Copenhagen 1978, s. 215. Malevičovy rukopisy se dnes nacházejí ve Stedelijk Museum v Amsterdamu, stejně jako většina obrazů, které zanechal v Berlíně.

²³ Horbachov, Dmytro: „Kazimir Malevich and Ukraine“, in *Ukrainian Modernism 1910–1930*, s. 119.

²⁴ U všech obrazů je uvedena nejpravděpodobnější doba jejich vzniku, pokud byly Malevičem antedatovány, je toto datum uvedeno v závorce.

²⁵ Horbachov, Dmytro: „Kazimir Malevich and Ukraine“, s. 121.

²⁶ Odhady se pohybují mezi třemi až sedmi miliony obětí, někteří historikové mluví dokonce o ještě větším počtu.

²⁷ Viz Žebrowska, Anna: „Osamělý černý čtverec Kazimir Malevič“, přel. Josef Mlejnek, in *Proglas*, Literární a kulturní příloha *Revue Politika*, 5–6/2005, s. 30.

²⁸ Zamjatin, Jevgenij: *My*, s. 72.

²⁹ OGPU – Sjednocená státní politická správa (*Objedinënnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenie*), sovětská tajná policie fungující v letech 1922–1934. Původně vznikla pod názvem GPU (Státní politická správa).

³⁰ Cit. in *Kazimir Malevich: Suprematism*, Deutsche Guggenheim, Berlin 2003, s. 249–250. Malevič byl držen ve vazebním zařízení ODPZ v Leningradě, Nižgorodskaja 39, cela 167.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

Když si politická korektnost odnáší vavříny

Divadelní Kontakt 2014 v Toruni

JOSEF MLEJNEK

Malebné někdejší středověké hansovní město Toruň na severu Polska se chlubí Mikulášem Koperníkem; jeho jméno nese mimo jiné i tamní univerzita, na níž po válce studoval filosofii básník Zbigniew Herbert. Od pádu komunismu ve střední a východní Evropě zde pravidelně v době kolem svatodušních svátků probíhá divadelní festival Kontakt pořádaný tamní první scénou, Divadlem Wilama Horzycy. Koncem letošního května se konal už dvaadvacátý ročník. Původně si festival kladl za cíl obnovit přerušené *kontakty* naší části kontinentu s ostatní Evropou a navazovat nové. To se mu po celá devadesátá léta dařilo nadmíru úspěšně – a v té době byl také pro české divadelníky a kritiky místem, kde mohli jako vítaní festivaloví hosté zhlédnout řadu skvělých představení, o kterých si předtím mohli při troše štěstí pouze číst. V posledních letech má dramaturgie soutěžního festivalu, na němž se vždy oficiálně udělovaly a dodnes udělují prestižní ceny, ambici zajistit především účast nejlepších scén ze zemí bývalého sovětského bloku či z bývalé Jugoslávie a umožnit jejich vzájemné srovnání. Při nesporných kvalitách ruského, polského nebo litevského divadla je z čeho vybírat a většinou bylo v sedmidenním maratónu (dvě divadelní představení denně, doprovodné plenérové akce, výstavy, uvádění knih atd.) i letos na co se dívat. Program festivalu bývá většinou velice dobře poskládan tak, aby poskytl věrohodný obraz směrů, tendencí i trendů v současném divadelním dění v naší části kontinentu a zčásti i jinde v Evropě. Je pravda, že Kontakt v posledních pěti až deseti letech *zkomorněl*, neboť na rozdíl od devadesátých let, kdy jsme se mohli v Toruni pravidelně seznamovat s prací předních evropských scén poměrně nezávisle na tom, jak nároč-

ně byla vypravena jednotlivá představení, jsou dnešní finanční požadavky zahraničních divadel nepoměrně vyšší a možnosti pořadatelů hradit náklady se v některých letech dost drasticky snížily. Kontakt se od roku 2010 koná jednou za dva roky – v liché roky probíhá ve Vratislavi festival Dialog. Důležité je, že předložený vzorek má stále svoji vypovídací hodnotu – což nemusí být pro současné divadlo zrovna lichotivé. Každý ročník bývá uveden určitým mottem, které velice volně vystihuje společného jmenovatele i poslání jednotlivých představení. Témata festivalu jsou však určována velice volně, nelze je chápat jako přísné zadání. Síla a přesvědčivost jednotlivých výpovědí, jakož i umělecký „koeficient obtížnosti“ prezentovaných děl byly i letos různé, co se týče kvality, ale často také vzájemně těžko souměřitelné.

Případ Nekrošius

Renesance politického divadla způsobuje to, že se při hodnocení inscenací často nepoměrně více přihlíží k nedivadelním faktorům než k náročné práci s herci a ke komplexnímu zvládnutí velkých nadčasových témat. Ta ovšem neplují v olympské bezčasovosti, naopak, cenné je v neposlední řadě také to, jak je umělci dokáží propojit s naší časností, jak je do ní vtělí. A jak nás, diváky, vtáhnou do děje nebo „vytáhnou“ do roviny otázek nastolovaných v ději. V Toruni se po sedmi letech objevil slavný litevský režisér Ejmontas Nekrošius s Dantovou *Božskou komedií*. V roce 2007 přivezl na Kontakt Goethova *Fausta*. Tehdy jsem napsal, že se samotářský Nekrošius soustředil na hlubinné korespondence mezi věcmi zjevnými a věcmi ukrytými

Dante: *Božská komedie*, Beatrice (leva Triškauskaite) a Dante (Rolandas Kazlas). Archiv divadla Meno Fortas.

pod prahem a že jeho svébytná divadelní poetika ve srovnání s jeho dosavadními režijními opusy (*Hamlet*, *Macbeth*, *Othello*) ještě zvnitřněla, ale že se nestala nesrozumitelnou. Tehdy jsem také vyslovil obavu, že nenahlédneme-li ono vyjevování hloubky na povrch, může se nám stát, že nevidíme nic jiného než povrch a že ukotvený obraz vnímáme jen jako ornament. Nevím, jak tehdy v Toruni Nekrošius vnímala mezinárodní jury, každopádně hlavní cenu festivalu udělila nudné postmoderní baletní destilaci za studena, kterou z Monteverdiho mariánských *Nešpor* vykouzil belgický režisér Alain Platel.

Nekrošius i v *Božské komedii* rozehrál celou škálu neotřelých výrazových a obrazných prostředků, podobně jako před sedmi lety ve *Faustovi*. Postavu Básníka nijak nespojil se známými Dantovými portréty nebo sochami – přísný pohled, orlí nos a skráně ověšené vavříny, ale se svou vlastní představou poetického tvůrce. Totéž platí o postavě Vergilia, a rovněž Beatrice je ze všeho nejvíc typická litevská kráska. Režisér vysvětluje, že *Božská komedie* není román ani divadelní hra, proto její převedení do scénické podoby vyžaduje jiný styl práce. Je to spíš scénická opera než „hra činů“, činohra. Představení trvá čtyři hodiny, a to s vilniuskou scénou Meno Fortas přivezl režisér do Toruně pouze první dvě části, Peklo a Očistec. Ráj je na scéně přítomen od počátku v podobě velkého kulovitého útvaru připomínajícího zemský glóbus. V první části se postavy zavrženců nevšimavě plouží kolem,

v Očistci se k němu vztahují ruce těch, kdo neztratili veškerou naději: když se v konci alespoň částečně otevře, vychází z něj purpurem prosycený nevýslovný jas. V jednom z rozhovorů se Nekrošius svěřil, že smyslem, alespoň nepřímým, jeho práce s Dantovou velbásní bylo lépe poznat Shakespeara, který z ní hojně čerpal. Jde o korespondence probíhající přes hory a po vodách celých staletí, a je jen naší bídou, že většinou musíme podobně jako u *Fausta* až dodatečně dohledávat, co bylo předlohou obrazu a na co v něm básník naráží. A je velice pravděpodobné, že nepřiznání si vlastní nepřipravenosti a nedostatečnosti, a to hlavně u kritiky, způsobilo rozpačité či chladné přijetí.

Litevský Nekrošiusův mladší kolega Oskaras Koršunovas přivezl s vilniuským Městským divadlem do Toruně Čechovova *Racka*. V řadě faktorů lze Koršunovase charakterizovat jako Nekrošiusův umělecký protipól – zdůrazňuji umělecký, neboť mezi uměním a neuměním nebo polouměním žádné relevantní póly neexistují. Na téměř prázdné scéně se strhující expresivitou a při netradičním a nekonformním výkladu postav Čechovova dramatu rozehrál – při excelentním hereckém obsazení – doslova smršť. Křičení, ano; ale ne vyřvávání, jak jsme tomu často svědky v našich divadlech. A ryze divadelní gesta, žádná teatralnost. Kdyby letos do Toruně nepřišel Nekrošius (fyzicky tam skutečně nebyl přítomen, ale zastupovala ho jeho žena), byl by pro mne jednoznačným vítězem letošního Kontaktu Koršunovas. Jeho *Racek* také získal dvě ocenění za herecké výkony, samotný Koršunovas za nejlepší režii, připadla mu rovněž neoficiální Cena kritiků – zde jsem jí dal „politicky“ svůj hlas i já, a to proto, že mi bylo jasné, že *Božská komedie* se nechytá. Ale ani druhému vilniuskému tvůrci nebylo v Toruni souzeno zvítězit, skončil až na třetím místě. Nejspíš z toho důvodu, že Evropou stále obchází strašidlo politické korektnosti.

Dodatečně trestané Slovinsko

Druhé místo obsadila dramatizace prózy mladé autorky Mariny Krapiviny *Město Stavanger a okolí* (*Pulp People*) inscenovaná v lotyšské Rize významným ruským režisérem Konstantinem Bogomolovem, ozna-

čovaným za „enfant terrible“ současného ruského divadla a za velkého antiputinovce před Hospodinem. Norské město Stavanger (u nás známé proto, že tamní fotbalový klub je občasným soupeřem českých mužstev v evropských pohárových soutěžích) v očích vzorku průměrné lotyšské rodiny či spíše rodin – na scéně připomínající akvárium se tísní nějakých sedm osm lidí – má být místem nedosažitelné hojnosti. Nad scénou běží titulky v angličtině glosující odehrávající se děj. Závěrečný titulík je příznačný: *Mohlo by se v příběhu pokračovat, ale nemá to smysl*. Hra má prý i ironicky líčit rozpad starých mezilidských vztahů a hledání nových prostřednictvím internetu. Problémy? Drogy, nezaměstnanost a chudoba, mezi dospělými se motá dítě s Downovým syndromem, ponorková nemoc. A místy se dokonce i zasmějeme. Každý si může říci: Jako u nás nebo u sousedů, nebo jako v nekončícím seriálu. Bylo by smutné, kdyby divadlo mělo suplovat „sociálku“. Nejen zvenku to však někdy tak vypadá, a zdaleka nejde jen o lotyšský vysněný Stavanger. Naprázdno v Toruni nevyšlo ani slovinské divadlo – chorvatskému režisérovi Oliveru Frličovi se dostalo zvláštního uznání místní mutace *Gazety wyborczej* za „nejpronikavější poznání současnosti“ v představení nastudovaném v Lublani se slovinskými herci a nesoucím tajemný název *25 671*. Nejde o kvazimystický počet vyvolených nebo o mimozemšťany ze sorokinovské *fantasy*,

Oliver Frlič: *25 671*. Prešervovo gledališče, Kranj.
Foto: Mare Mutič.

ale o „vyločené“ jinojazyčné obyvatelstvo Slovinska, kteří po rozpadu Jugoslávie neobdrželi slovinské občanství a žijí už celé čtvrtstoletí jako pářiové občanstvím země nevybaveni podnes. Proč je neobdrželi? Protože nechtěli. A nechtěli je alespoň v některých případech přijmout také proto, že v ostatních republikách bývalé federace měli své majetky a báli se, že o ně přijdou. Slovinské úřady mohly za tu dobu s nerozumnými obyvateli země naložit určitě rozumněji a šetrněji, ale Slovinsko to nyní nejspíš schytává od různých Frličů za to, že ustavení jeho státnosti se prakticky jako jediné ze zemí bývalé Jugoslávie obešlo bez krveprolití, že nemá svoji Srebrenici. Nenápadnou jazykovou manipulací se hovoří o tom, že uvedený počet lidí byl *zba-ven* občanství, a že tedy šlo ne sice o etnickou, ale o *administrativní* čistku. Herci znázorňující v představení osudy „vyločených“ (ve slovínštině to jsou *izbrisani*, vymazaní) dokazovali, že jejich umění pamatuje lepší role; horší bylo, když jako vojáci v uniformách připomínajících monarchii hulákali do obecnstva sloky drsně nacionalistické písně. Diváky před vstupem do sálu organizátoři představení požádali o vydání průkazů totožnosti, které mohly být – s jejich souhlasem – exemplárně zničeny, a ve prospěch nebohých obětí se po představení konala finanční sbírka. Ani jedno z toho se příliš nepovedlo. Průkazku si nechalo dobrovolně přestříhnout jen jedno nadšené děvče a ve zlotých se vybrala přibližně stejná částka jako rok předtím na festivalu v Nitře v eurech. Mimochodem, za šantáz a nevkus považují i to, že při putování evropskými festivaly doprovází divadlo také „vyděděnecká“ rodina, kterou po představení ukazují jako cvičené medvědy.

Divadlo politické a multidisciplinární

Hlavní cenu si z Toruně odvezlo představení *Blue Boy* v režii Feidlima Cannona a Garyho Keagana z dublinského divadla Brokentalkers, vypovídající o násilí a krutosti v jednom z irských sirotčinců. Představení vzniklo v roce 2011, dva roky po tzv. Ryanově zprávě, která zdokumentovala otřesné skutečnosti, které se měly odehrávat – a také patřičně utajovat – v irských školách a sirotčincích od roku 1936. A protože školství a dobročinnost měla v Irsku po staletí v rukou

katolická církev, je snadno na ráně právě ona jako hlavní viník. Nechci bagatelizovat utrpení dětských obětí. Z většiny reakcí veřejnosti mám ovšem často dojem, že církev zmíněné instituce snad ani nezřizovala z lásky k bližnímu a s vědomím nekonečné ceny každého lidského života, ale jen proto, aby se na dětech mohli vyřáditi zvrhlíci všech odstínů. (A v případě irské církve jí má být upřena zásluha na tom, že po staletí decimovaným Irům pomohla postavit se na vlastní nohy.) Nikoho u nás nenapadne chtít zrušit skauty kvůli nedávné pedofilní aféře v jednom oddílu nebo český stát za situaci v současných „děcácích“, ale v případě církve se při podobných záležitostech hned ze všech stran ozývá voltairovské *Écrasez l'Infâme!*, zničte tu hanebnici, a v Polsku se korektní katolíci bijí nezištně v prsa svých provinilých předků. Irské divadlo si vysloužilo uznání za to, že je „politické a multidisciplinární“. Nic proti tomu, ale nemělo by to být nikdy na úkor umění. A v irském představení bylo divadla s vyšším koeficientem obtížnosti snad ještě méně než ve slovinské agitce. Dril při cvičení herců v maskách, navozujících dojem, že jde o děti, v odlidštěném prostoru ratejny sirotčince, vyprávění ze záznamu, projekce dokumentů. Na jednom z promítaných dokumentů vidíme kapelu složenou z chovanců sirotčince hrát při setkání anglické královny s americkým prezidentem, a kněz, který orchestr vede a hovoří o něm, vypadá zcela normálně – a normální také nejspíš byl. Na druhém dokumentu, někdy z počátku šedesátých let, sestry vedou dívky na koupaliště a nedovolují jim ráchat se ve vodě jinak než zahalené – ony samy se ovšem také nekoupou v bikinách. Jeden z vyprávěcích lituje, že nemohl prožít své dětství s maminkou, která jej počala i povila v nemanželském loži – v zemi

panoval relativně ještě nedávno krutý mrav odebírat svobodným matkám děti. Kruté mravy má ale každá doba, tu naši nevyjímaje. Obávám se, že by dnes byl své matce – pravda, s jejím souhlasem – odebrán ještě daleko dřív.

Není nutné psát o všech festivalových představeních, ale nakonec alespoň zmíním Teatr Polski z Vratislavi s hrou Pawla Demirského *Courtney Love* v režii „kontroverzní“ Moniky Strzepkové. Výborní herci v dvojrolích paralelního příběhu Nirvany a jedné polské amatérské kapely s její marnou snahou prosadit se na prestižní festival nehráli na playback, ale naučili se během jednoho roku na své nástroje hrát: jako profesionálové i jako amatéři. Soubor divadla z Bydhošti dokázal ve druhé části *Zimní cesty* Elfride Jelinekové rozpoutat opravdové peklo vztahů nevztahů mezi pacienty psychiatrického oddělení. Za dramaturgický omyl organizátorů festivalu v letošním „vzorku“ se dá považovat režijní opus Oly Mafaalaniové a Ko van der Bosche z holandského Groningenu *Fellini* – rozvláčné a sentimentální představení, často za hranicí kýče, v němž spíše než herecké zaujaly výkony artistické, ale kvůli těm se chodí do varieté. Přes úspěch u diváků nebylo představení právo jménu ani odkazu velkého filmového tvůrce. A ještě jeden omyl letošního festivalu mě napadá, ale ten je spíše para-teatrální povahy: složení mezinárodní festivalové jury. V dobách zmíněné divadelní hojnosti mívala pět členů, v posledních letech pouze tři. Možná by nebylo od věci se časem vrátit k původnímu počtu.

Toruň, květen – červen 2014

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Grušova cesta ke svobodě

MILAN UHDE

Před třemi lety, na konci října 2011, nečekaně zemřel spisovatel, esejista a diplomat Jiří Gruša, jenž byl pravidelným autorem i příznivcem časopisu *Kontexty*. Při této příležitosti vydá brněnské nakladatelství Barrister & Principal první svazek autorova plánovaného desetisvazkového kritického souborného díla – *Prózy I.: Povídky a novely*. Iniciátorem česko-německého projektu je Sabine Grušová společně s potomky Jiřího Gruši a se skupinou vědeckých pracovníků z Česka, Rakouska a Německa. K úvodnímu svazku napsal zasvěcenou studii Milan Uhde a s předstihem ji nabízíme čtenářům *Kontextů* v nekrácené verzi.

Ohledávání půdy

V šedesátých letech dvacátého století se mladá česká literární generace v zápasech s cenzurou začala čím dál častěji uchylovat k obrazné řeči zbavené konkrétních rysů tehdejší společenské situace, jejíž odraz provokoval rozporem mezi pravdou skutečnou a pravdou oficiálně požadovanou. Rozšířila se metoda, která znamenala na jedné straně úhyb od bezprostřední reality, ale zato na straně druhé umožňovala pojmenovat konflikt v jeho nelitostné podstatě. Oblíbené byly historické paraboly, apokryfy a příběhy zrcadlící nesmyslné jevy, jejichž absurditu si nikdo neuvědomuje nebo nechce uvědomit, a i autor předstírá, že odpovídají normě.

Existenciální podloží próz Franze Kafky, scénicky provedené „zlé sny“ Eugena Ioneska a nápady Friedricha Dürrenmatta vyprávět například o Augiášově chlévě, jehož odhnojení je sice naléhavě žádoucí, ale prakticky neproveditelné, sloužily mnohým debutantům jako inspirativní povzbuzení k sociálně kritickým sondám zaměřeným proti společenské stagnaci v diktatuře. Tendence takových sond už nebyla nápravně nabádavá jako v dílech autorů střední a starší generace. Někteří mladí spisovatelé sice občas ujišťovali veřejnost, že jim jde o očistu života od negativních vlivů, ale většinou to byla pia fraus, zbožná lež. Měla zaštitit nekompromisnost umělecké konfrontace s komunistickou doktrínou, jež svázala občany vůbec a umělce zvlášť systémem příkazů a zákazů odporujících nejen vzpomínce otců a dědů na československou demokra-

tickou minulost a kulturní tradici, ale i každodenní praktické lidské zkušenosti.

Na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1956 se poprvé ozvaly otevřené projevy deziluze z politického a kulturního vývoje po únoru 1948, a to v prostředí tvůrců, které Stalin hromadně nazval inženýry lidských duší a které komunisté odměňovali různými výhodami, ale i trestali za skutečná i domnělá provinění proti socialismu. František Hrubín ve svém příspěvku uplatnil na současnou literaturu mallarméovskou metaforu o labuti uvězněné v ledu.

Salvito z roku 1964, nejstarší text 1. svazku Díla Jiřího Gruši, plně odpovídá předchozímu obecnému nárysu. Už situování do neronovského Říma je výmluvné nevyslovenou a cenzurně nepostižitelnou paralelou s obdobím moderní krutovlády. Hrdina patří sice k nízké společenské třídě, je „ohavník“, který se narodil „k všeobecnému neštěstí“, ale pohybuje se v císařově blízkosti, ba v okamžiku smrti si uvědomuje, že byl císařovým majetkem, „za jehož znehodnocení se nikdo nebude muset zodpovídat“. Stal se svědkem císařova pádu a konce a jeho pán jej nepřímou vzal do podsvětí s sebou.

Drobné prózy *Perpetuum mobile*, *Popis práce ředitele vodopádu* a *Shledání totožnosti* představují opusy laděné jinak: ředitelovat přírodnímu útvaru, identifikovat mrtvou pod zřejmým nátlakem a nevědět, s kým má být totožná, nebo být nájemníkem svázaným nevysvětlenou vazbou s domem, kde spočívá mrtvý, jenž „přestal mít pravdu“, a kde na půdě leží mechanicky

otvíratelný a zavíratelný holubník, jemuž jistá maličkost chybí do perpetua mobile, a vydán této situaci očekávat chvíli, kdy vypravěč sám „přestane mít pravdu“, to všechno jsou vážně se tvářící záznamy absurdních konstelací, z nichž se nedá uniknout a které při vši seriózní interpretaci a někdy i hrátkami s motivem smrti působí směšně. Neakademická charakteristika takového vyprávění praví, že je to „sranda jako v márnici“.

Přitom zhruba ve stejné době, kdy tyto prózy v letech 1964 a 1965 vznikaly, napsal Jiří Gruša text, jehož ústřední motiv vycházel ze situace, v níž se postavy vzájemně obviňují ze zrady, přičemž autor záměrně nevysvětluje, koho nebo co zradily. Podnětem *Zrádců* mohly být jak spory uvnitř generace tříbící své umělecké i občanské postoje, tak atmosféra obecného podezírání, která doznívala z padesátých let. Po výrazové stránce je v tomto textu pozoruhodná autorská práce s detailem, která svědčí o tíhnutí k vyprávění zakotvenému na konkrétním místě a v konkrétní době, jako by prozaika přestával uspokojovat modelový příběh odkázaný na pohyb v neurčitěm prostoru a čase.

Ještě dále jde v tom směru povídka *Čtená zkouška*. Pochází z téže doby a s nadsázkou, ale v obrysech naznačujících současné kulisy evokuje s pomocí schůzovních zápisů, poznámek a úryvků korespondence potíže ochotnického divadelního spolku Lutobor. Jeho člen namísto slíbené oslavné hry dodal jen její zlomek, navíc nehodný významného jubilea, a oběsil se. Namísto názvu domovské obce ochotníků uvádí autor sice jen tři hvězdičky, ale jména hrdinů i jejich jednání prozrazují českou politickou krajinu šedesátých let a povinné oslavy poznamenané groteskním kontextem a neplánovaným vyzněním. Dr. Krsek, jeden z protagonistů příběhu, sdílí jméno s rozvodovým soudcem z *Dámského gambitu* a s primářem vystupujícím jako epizodista v *Salamandře*, a tímto vnějším znakem napovídá vnitřní souvislost těchto textů.

Z roku 1966 pocházejí i první stránky románu *Dotazník*, který vyšel v samizdatu o deset let později. Okolnosti sebevražděného pokusu, neúspěšného na rozdíl od podobné události ve spolku Lutobor, bylo však těžké omezit na rodinu a byt. Širší a hlubší záběr, o jaký autor usiloval, přitom šedesátá léta nedovolovala. *Dotazník* spatřil světlo světa až v hloubi let sedmdesátých a zrodil se ve svobodě, kterou si jeho tvůrce pro svou práci vyvzdoroval a vybojoval v sobě.

Ve stejné vnitřní svobodě napsal Jiří Gruša řadu dalších próz: povídku *Kabát strýce Antona* (1977), portrét životního outsidera, který svůj milostný nezdar kompenzuje přesvědčivě reprodukováním, ale vymyšleným zážitkem letu v balónu, o šest let později *Životní pojistku*, groteskní miniaturu, jež dvě unavené mužské existence – reklamního agenta a pojišťovák – konfrontuje se smrtí, o tři roky později polosnový a jakoby neukončený *Další let do horského města*, příznačný motivem řady hrdinových žen pojmenovaných stejně a pokaždé stejně obdařených domem, které pokaždé nakonec pozvou vypravěče a dárce v jedné osobě na letecký výlet, a tři povídky vydané ve svazku nazvaném podle nejnovější z nich *Život v pravdě aneb Lhaní z lásky*.

Důležitý krok k autorské svobodě však proběhl ve znamení poetiky šedesátých let.

Černá groteska romantikova aneb „Vidím, že začínáte přemýšlet užitečně“

Když v roce 1968 vyšel v časopise *Sešity* první z prozaických *Listů z Kalpadocie*, přehlédl jsem, že u autora jména Samuel Lewis chybí překladatel. Teprve nad pokračováním jsem pochopil, že jde o českého spisovatele, který v posrpnové okupační atmosféře, kdy však ještě nebyla v plném rozsahu obnovena cenzura, využívá posledních týdnů tiskové svobody zbylé z takzvaného obrodného procesu a píše naprosto bez zábran, podřízen jen svému záměru. Od přátel jsem se dozvěděl, že se na něm původně mělo podílet více tvůrců, ale k jeho naplnění usedl za psací stůl nakonec jenom jeden.

V prosinci 1969 se úřady ozvaly: vyšetřovatel předvolal Jiřího Grušu jako svědka ve věci „tiskové nedbalosti se znaky narušení mravnosti“, které se dopustil neznámý pachatel tím, že ve 33. čísle *Sešitů* bylo uveřejněno první pokračování *Tichých dní v Clichy* Henryho Millera a *Osmý list z Kalpadocie*. Svědek se před policejním úředníkem netajil tím, že je autorem všech osmi dosud zveřejněných *Listů*. Úředník to ostatně věděl.

Obnovená cenzura vzápětí *Sešity* zastavila a někdejší *Listy z Kalpadocie* se v úplně a definitivní podobě no-

vely o šestnácti kapitolkách dostaly k širšímu okruhu čtenářů až v roce 1991 pod názvem *Mimner aneb Hra o smrdlocha (Atmar tin Kalpadotia)*, a to péčí nakladatelství Odeon. Předtím v roce 1973 vyšla tato kniha ve Vaculíkově samizdatové Edici Petlici.

Země zvaná Kalpadocie leží na autorově vnitřní mapě. Žádný atlas světa ji nezaznamenal. Hrdina příběhu se o Kalpadoky zajímal. Naučil se jejich jazyku od příležitostných návštěvníků své země. Byl nepochybně znamenitě obeznámen s etymologií a vyvolal různými ukázkami lexika iluzi plně funkční kalpadoctiny. Věděl, že vyznat se v původu slov a v jejich spříznění umožňuje vyvozovat z toho podstatné rysy etnika, které zkoumanou slovní zásobu za dlouhá léta vytvořilo. Podezírám ho tudíž, že nebyl pouhý zájemce. Kalpadoci a jejich jazyk jej něčím přitahovali, dokonce by se dalo říci, že si ho přitáhli.

Ve své reakci na policejní výslech charakterizoval Gruša svého hrdinu jako „imaginární já zabloudivší do této krajiny a nikdy už z ní nevybřednuvší“. Jsem však přesvědčen, že bludný Saikak (Třešnička) byl hledač. Kalpadokové jej pokládali za *atmahu*, totiž člověka, který přináší vzkaz (*atmar*). Podle jejich názoru se v jejich zemi neocitl náhodou, nýbrž ji má zkoušet.

Tím se liší od protagonisty klasických „cestopisů“ z pera Jonathana Swifta, k jehož rodu autor *Mimnera* patří a který ve své fantastické satirě na tehdejší společnost zavedl svého hrdinu Gullivera, lékaře, kapitána a fiktivního původce textu, nejprve k trpasličím obyvatelům Liliputu, poté k obrům, na létající ostrov obydlený učenci a nakonec do země moudrých koní, ale ponechal protagonistovi pokaždé spíše úlohu zrcadla než roli člověka do hloubi proměněného neobvyklým zážitkem.

Také například Kafkův zeměměřič, který do krajiny přišel s nadějí na práci, přes všechnu snahu včlenit se do života ovládaného Zámkem zůstává mimo něj a cizí.

Naproti tomu předmět Saikakova hledačství – fantastická Kalpadocie – si hosta přizpůsobil a na závěr přízračně pohřbil. Už první, ryze filologická zjištění měla vyznít varovně, ale jejich smysl vyplynul až z pozdějšího děje, když už bylo na varování pozdě. Jaký dalekosáhlý poznatek mohl náš hledač vyvodit třeba

ze skutečnosti, že se pohlavní akt nazývá kalpadocky *edempten* shodně s označením pro bankovní vklad?

Redukce pojmů a vztahů na jejich stroze účelové pojetí má za následek povážlivé ochuzení vztahů mezi lidmi, pokud nejde o jejich naprostou absenci. To si vypravěč uvědomil poměrně brzy: „Když se odmyslí nemoc nebo úraz, je tu nejčastější příčinou smrti vražda. Vražda ze msty, ctižádosti, vražda jen tak, anebo v prudkém hnutí myslí a konečně: vražda, aby nás nepředešel někdo jiný.“

Saikak se do této situace podivuhodně rychle vpraví. Jeho hostitel se chová sice velmi obřadně, ocení hosta slovy: „Vidím, že jsi začal uvažovat užitečně,“ ale protože jsou jiné jeho řeči a počínání zároveň prostoupeny mnohovýznamnými náznaky a jednoho večera začne konat okázalé přípravy k nějakému významnému rozhodnutí a kroku, odhadne to Saikak jako ohrožení, a proto hostitele skolí.

Následuje obřad podobný soudu, před nímž zavražděný vystupuje ve skleněné nádobě zalitý medem. Hodnota lidského života je totiž daleko nižší než vážnost obsáhlé posmrtné ceremonie, arci vážnost pochybná a zvrácená. Saikak mluví jménem své oběti a mužům obce – *traómy* – vysvětlí pohnutku svého činu tím, že oběť stála „příhodně“. Pohnutka je přijata se souhlasným smíchem a obřad ze Saikakova podnětu vyvrcholí krmením mrtvého, totiž zasypáním „rakve“ – *kedmie* – oblíbeným pokrmem a nakonec jejím pochcáním, což se děje jinak než pouhé močení, totiž „vznosně, s plným vědomím tohoto úkonu“.

Podobně jako hrdina Babelovy povídky *Má první husa*, jež rudoarmejci přijali mezi sebe, teprve až se před nimi legitimoval zabitím a přivlastněním cizího domácího zvířete, zapojil se Saikak svým vražedným činem do kalpadockého životního cyklu: přidělili mu koně a přivedli ženu.

Sex po kalpadocku je další oblast obludného zvěčnění. Žena je k muži vlastně připouštěna, ani jeden z partnerů nemá na výběr vliv. Jedinou náplní okázalého obřadu je soulož, které zvenku za okny oficiálně přihlížejí Kalpadoci a hlasitě hodnotí počínání páru. Konání přímo směřující k *edempten* odměňují souhlasnými projevy, zato bouřlivě protestují proti sebeskromnějšímu fyzickému náznaku mužské něhy

a příchylnosti. I partnerka odmítá mužovo pohlazení jako sprosté.

Zároveň se připravuje jiný závažný obřad: ženy rodiče poté, co se na oslavě spolu s ostatními opili a omámili, podstupují takzvané dovršení. Jsou staří, „splasklí“. Jejich život ztratil důvod pokračovat. Ráno jsou nalezeni ve všeobecně očekávané a předpokládané agónii, s níž sami radostně souhlasili a po níž se záhy dostaví smrt. Mrtví jsou opatřeni groteskním kostýmem a posláze v podobě zmrzlých panáků vystaveni na veřejnosti.

Tím se však motiv dovršení nevyčerpává. Autor s pomocí nenápadné expozice zosnoval ještě krutější finále: Kalpadoci hrají společenskou hru na smrdocha. Společně na střídačku stavějí konstrukci z tenkých dřevíček, přičemž smrdochem se stane ten, jehož pohyb způsobil zhroucení stavby.

Hru na smrdocha musí Saikak podstoupit před závěrem příběhu ještě jednou. Místo dřívěk slouží však tentokrát za materiál stavby zmrazená těla veškerých místních „dovršenců“. Smrdochem se stane Saikak. Vyplyvá z toho úkol „dovršence“ pohřbít. Není běžnou cestou uskutečnitelný.

Saikak se proviní pokusem o nestandardní pohřeb mrtvol žehem: ptáci *moharimové*, podobní našim vránám, se při letu nad pohřebním místem nalokali kouře, a tak „vypili dovršencům duši“ a musejí být střeleni a utloukáni klacky, aby svůj lok nevynesli ven z osady. Kalpadoci jim pak vrší mohyly.

Svou neobřadní pohřební metodu nazval Saikak ve své zprávě druhým pokusem o útěk. K prvnímu pokusu se odhodlal pod dojmem z ohrožení, jemuž unikl preventivně spáchanou vraždou. V okolí vzbudil zděšení tím, že před odchodem napsal dopis matce. Kalpadoci jako matku znají totiž Tažnou, která asociuje cosi jako pec nebo díži, ze které vzházejí, aby se ve svých obcích dovršili.

Po strastiplné a vyčerpávající pouti *sanhou*, neko-nečnou krajinou plnou křovin a ostré trávy, dorazí zdecimovaný uprchlík na místo plné ryb polozasypaných v zemi a trčících tlamou vzhůru. Jde o jakési mrtvolné pole. Saikak si jednu takovou rybu nese jako dar, jehož smysl se nyní prozrazuje jako varovný. Rybí tlamy oslovuje totiž kalpadocká říkanka jako otvory vedoucí

k Tažné, tedy jako zprostředkování vzkazu, aby svého zplozence vysrkla. Vize obłudné zploditelky sjednocující v sobě zároveň akt zániku vyvolá v Saikakovi takový strach, že s povděkem přijme agresivní psy *zyrgy*, kteří ho obklopí, aby ho přiměli k návratu na místo, jež se nyní definitivně stává jeho domovem.

Za druhý, symbolický útěk se dostavily jednoznačné následky, na jejichž praktickém naplňování se aktivně podílí Saikakova družka. Je obřadům a návykům na ně oddána mnohonásobně víc než člověku, jemuž ji přidělili za partnera. Partnerství ostatně záleželo v jediném sexuálním úkonu. Saikak se sice pokusil jej opakovat, ale žena se výklady o libosti soulože dala nečekaně inspirovat k nedovolenému obcování s jiným mužem a k zájmu o další muže, zatímco Saikakovy sexuální nároky pojímala, jako by byl Saikak jejím *mtavanahem*, totiž standardizovaným nástrojem k masturbaci.

Regulérní pohlavní akty mezi ženami a muži jsou při své nezbytné obřadnosti v Kalpadocii mimořádné. Jejich extrémně věcné chápání obráží vypraveč užitím nejdrastičtějšího pojmenování: kalpadocké *stehim* znamená jen a jen mrdat, což se Saikakovi nejprve nelíbilo, ale brzy mu to přestalo znít zvláště, neřkuli sprostě, zejména když si uvědomil, že jiný výraz pro toto konání kalpadoctina nezná. Muži se běžně sexuálně ukájejí vzájemně mezi sebou.

Závěr zprávy přináší osobitou inovaci motivu splynutí, které prožili například protagonista románu *Stříbrný holub* Andreje Bělého okouzlený mystickou sektou chlystů nebo hlavní postava příběhu *Písečná žena* japonského romanopisce Kóbó Abeho, entomolog hledající nového člena čeledi Cicindelidae a upadnuvší do pastí v podobě písečné jámy, již musí hloubit spolu s vnucenou partnerkou. Nakonec se ztotožnil s domorodci spokojenými se stravou a dalšími jednotnými přidělovými požitky a zůstal u nich, i když mu přestali bránit v odchodu.

Oběma těmito romány jsme se s Jiřím Grušou ve svých rozhovorech opakovaně zabývali.

Grušov Saikak poté, co jeho družka počala, prodělal složitou závěrečnou proceduru, samozřejmě obřadnou, a procitl z ní jako mrtvý. Šlo o zvláštní smrt: respektovala zároveň příslib „tuhého života“. Hrdina

vidí své bezvládné tělo opatřené maskou místo hlavy a umístěné v *kedmii*, zatímco hlava ležící samostatně na zemi pozoruje okolní děje a uvědomuje si je. Je záhadou, jak Kalpadoci tuto konstelaci vytvořili.

Ten, kdo byl původně pokládán za *atmahu* přinášejícího poselství, končí jako tvor, který je k dispozici funkcionářům – *traómaselitům* neboli semeňákům.

Grušova ďábelská černohumorná groteska, která ve svých detailech předvádí, jakou přízračnou fantazií je její autor nadán, tak vyvolává snahu ptát se, o čem vlastně autor vypovídá. Ludvík Vaculík v úvodu k vydání v Odeonu vyslovil domněnku, že cílem bylo zobrazení nejhorší vidiny toho, co čeká občany okupované země. Polovojenská organizace kalpadockého života připouští úvahu, že se autor inspiroval životem v komunistické diktatuře. Děsivé vyprázdňování zaviněné naprostým zvěčněním základních lidských funkcí však významově přesahuje takovou interpretaci. Redukce hodnot na jejich užitečnost provázená okázalými obřady ústí v mystérium prázdnoty. Kritik moderního globalizovaného kapitalismu by tudíž mohl *Mimnera* číst jako prorocký výhled do budoucnosti, která všechny hodnoty přepočítá a oslaví v duchu jejich strohé účelnosti.

Jsem naproti tomu přesvědčen, že mladý básník na sebe svou kalpadockou metaforou prozradil, že jeho ledví je romantické: obává se o osud toho, co dělá člověka člověkem, totiž o lidskou schopnost vztahů, mezi nimiž je romantikovi zvláště drahá schopnost milovat. *Mimner* je podle mě zamlčené vzývání lásky. Může ji ztratit člověk, může se vytrácet a nadobro vytratit ze světa. Ve Starém zákoně je takový svět charakterizován obrazem, který použil Ingmar Bergman v komentáři ke svému filmu *Mlčení*: jde o situaci, kdy Bůh mlčí.

Vyznání zklamaného aneb „Co jestli Bůh je zlý?“

Bůh mlčí i v Grušově další novele nazvané *Dámský gambit*. Vznikla v roce 1972, o rok později vyšla v Edici Petlici a v roce 1979 v Torontu v nakladatelství Zdeny a Josefa Škvoreckých. Na rozdíl od hledače Saikaka je jejím hrdinou muž, který byl navštíven,

a to podobně jako prokurista Josef K. v Kafkově *Procesu*: mladý architekt po pětiletém manželství zjistí, že je mu jeho žena nevěrná.

Poprvé se podobným zážitkem inspiroval zakladatel české existenciální poezie Karel Hynek Mácha: „Bez konce láska jest. Zklamánát láska má.“ Také hrdinovo zklamání je tudíž bez konce. Rozpadlé a ztracené hodnoty vystřídala pustina. Klasik Mácha se z toho vyznal v poemě *Máj* plné nádherných básnických metafor, ale kromě toho si vedl deník psaný tajným písmem a neurčený ke zveřejnění, kde věčně drsnými slovy zaznamenával průběh kopulací s partnerkou včetně jejich počtu a frekvence.

Zato Grušův architekt ve svých záznamech spojil metaforické obrazy vjedno s krutými a jedovatými nápady a postřehy týkajícími se jednajících postav. Zjištění, že manželka dává přednost jinému, rozpoutalo v protagonistovi běs, v jehož znamení koná nejrůznější činy a snová nejrůznější drsné fantazie motivované a situované téměř výhradně eroticky a sexuálně.

Autor je podává tentokrát nikoli přehledně a časově lineárně jako zprávu o Kalpadocii, nýbrž jako záměrně chaotickou změt uspořádanou nejčastěji podle asociativního principu: určitá slovní konfigurace v určité situaci vyvolá vazbu na situaci zcela jinou bez ohledu na časovou souvislost. Hrdina chrlí sdělení zaznamenávající událost, ke které zřejmě opravdu došlo, ale se stejně věrohodným zaujetím líčí děje, které se velmi pravděpodobně odehrály jen jako naléhavá a láková představa v jeho zjitřené mysli. Neexistuje jistota, co se stalo, a co bylo jen vysněno, a není pro stav hrdinova nitra ani podstatná. Obdivuhodně přesná práce s detaily tuto nejistotu sugestivně prohlubuje.

Zhrzený architekt hned na začátku oživí vzpomínku na mrtvého kolegu a kamaráda, který se před sedmi lety provokativně podpálil a oběsil v ambitu cyrilometodějského chrámu. Motiv smrti a sebevraždy se však v dalším ději vyvine poněkud překvapivě: hrdina neplánuje nápodobu sebevraha, nýbrž si sice stejně jako on opatří šňůru na prádlo, gáz a benzin, ale proto, aby se dokonale promyšlenou vraždou na svém sokovi pomstil. Nadto přesvědčivě finguje, že se oběť odpravila sama, a to stejným způsobem a na stejném místě jako před sedmi lety kamarád architekt. Podvrh obstojí,

když už ne před čtenářem, tak před všemi účastníky vyprávěné epizody.

Jako soka odhalí hrdina diplomovaného technika Hromádku. Jeho existence a projevy skýtají nejen podnět ke zlomyslným slovesným hrátkám – „Hromádka neštěstí“ –, ale i k nadřazeným a výsměšným pocitům vůči technickým něžným milostným výlevům adresovaným milence a architektově manželce v jedné osobě. Jenže při četbě těchto banalit si podváděný muž vybaví své vlastní stejně laděné řádky, jimiž před lety dobýval a upevňoval přízeň a lásku milované bytosti. On i jeho sok nyní ztělesňují protichůdné fáze bludné, přechodné a klamavé situace: zamilovanosti a lásky. Architekt na jedné straně diplomovaným technikem pohrdá, na straně druhé si uvědomuje spřízněnost s ním. Podsoouvá sobě i čtenáři dojem, že vznícené vzkazy diplomovaného technika stylizoval vlastně sám, a rozvíjí úvahu inspirovanou starým učením o dvojedinosti a dvojdomosti lidské duše.

Nejistota a zpochybnění zasahují nejen děje novely, ale i jejich motivace. Architekt uznává, že by bylo logické zavraždit nevěrnici, ale protože ji prý miloval, rozhodl se odstranit jejího milence. Jenže co znamená milovat? Byla vůbec láska? Nezbylo z ní vlastně nic, projevují se jen její zvrácené ozvy jako například skutečněná touha vyspat se s manželkou, která ještě netuší, že její nevěra byla odhalena, a ukájet se vědomím, že ji soupeři „píchá“.

Vzniká zmatení pojmů: jako milování vytane zrazenému muži zážitek s prodejnou dívkou, který byl nezapomenutelně krásný, protože byl jen fyzický a nic nesliboval, k ničemu nezavazoval, a nemohl tudíž zklamat. Zamilovanost hrdina napříště úspěšně předstírá: sblíží se s dcerou diplomovaného technika Ditou, aby se odškodnil jednak na jeho rodině, jednak na dívčině touze po muži. Dokonale utajovaná nechuť vyvrcholí ve finále, kdy předstíraně chtivý muž lstivě vymanévruje z auta svou důvěřivou oběť, která se svlékla v očekávání sexu v nočním lese, ujíždí jí a nechává ji nahou potupně běžet kus vedle vozu.

Viktor Šklovskij by v duchu své *Teorie prózy* mohl metodu rozvíjení tohoto motivu pojmenovat jako takzvané brzdění. Dříve než autor k finále dospěje, odbíhá nejrůznějšími směry od „tématu“. Osobitě

uplatňuje názvuky na epistolární formu: píše fiktivní dopis své někdejší placené sexuální partnerce a líčí jí, jak mu jistá Dita právě tiskne pravici mezi stehny, stejně snový text adresuje rytíři A. C. Dupinovi v Paříži, kterého zpravuje mimo jiné o manželčině potratu a o dalším pokračování manželské zápletky, obrací se ke kamarádu i Ditině matce a teprve tehdy přistoupí k vrcholu lesní epizody, jehož líčení učiní součástí „dopisu“.

Jedním z adresátů pomyslné korespondence se stane i kněz, který pohrblíval sebevražedného kamaráda. Architekt mu klade velmi neortodoxní a provokativní otázku, co jestli Bůh je zlý, totiž jestli je to otec, který „s námi plýtvá jako se semenem, kdo nás vystřikuje jen tak, lhostejno co se kde ujme“. Otázka je motivována daleko spíš snahou popíchnout věřícího než dobrat se odpovědi.

Hrdina „koresponduje“ neustále. Dokonce několikrát osloví předsedu rozvodového soudu, například když si vybavuje, jak manželku dvakrát za sebou udeřil. Vrací se k „dopisu“ A. C. Dupinovi a tlumočí mu svou představu „zpomalení“, které je obecné, „jste-li již padáním“. Jako ve zpomaleném filmu vyvolává Ditiny nadsazeně rozfázované reakce na to, co ji v lese potkalo: třicet šest dní vyhazovala před sebe ruce, dvaatřicet dní trval její úsměv, „stupidní, vyhřezlý“, jednatřicet dní se od tohoto úsměvu odchlípávaly prsy a „pozornost se přesouvala od nich k prdeli“. Devadesát dní poté cestoval vypravěč šestnáct dní do hotelu, přičemž Ditu naložil, udobřil, vzrušil a opil.

Těsně před závěrem novely se autor po předchozím fabulačním třeštění uchýlí k realistickému a smutnému popisu loučení se synkem, který odjíždí do nového domova za matkou. Jedině dítě bylo ušetřeno vševládného zpusťování světa. Ale hned nato plyšová hračka zbylá v hrdinově ruce vyvolá pomyšlení na Ditina psa, rasově velmi vzácného Alfa von Högerhaus. Jemu jsou určeny řádky posledního „dopisu“. Psova majitelka je v něm označena jako Dita von Högerhaus. Text končí příslibem, že příště následuje Alfova odpověď.

Přerývanost celé prozaické skladby komponované na pohled metodou „páté přes deváté“ a její vznícená obraznost svědčí o tom, že autor je prozaik školený lyricky. Než se Gruša pustil soustavně do prózy, vydal

knižně tři básnické sbírky: *Torna* (1962), *Světla lhůta* (1964) a *Cvičení mučení* (1969).

Paul Valéry ve *Hřbitovu u moře* definoval lyriku jako rozložený výkřik. Grušov architekt vykřikl jako rouhač. Rouhá se nikoli Bohu, jehož mlčení si lze vyložit i jako absenci nebo neexistenci, nýbrž pouhému bůžku Erótovi, kterému upírá tvář lásky tvořivé, podnětné a zúrodňující a kterého usvědčuje, že je pouhý Sexus. Pod náporom absurdního životního pocitu jezdí bezhlavě dokola po kruhovém objezdu, vyvolá tím však pouze hněv dopravního policisty. Jiný skutečný adresát jeho zoufale bezradného gesta není v dosahu.

Nabízí se srovnání obou zmíněných Grušových próz s dvěma příznačnými vrcholnými díly šedesátých let, totiž s Kunderovým *Žertem* a jeho černou komedií *Ptákovina*. Kundera směřuje podstatnou dějovou linii svého románu ke scéně, ve které jeho hrdina trestá dávného škůdce tím, že jeho ženě sehraje zamilovaného a svede ji k sexu redukovanému ve skutečnosti na pouhé tělesné ponižování. Ředitel jako protagonista komedie pohorší oficiální mravní cit zase tím, že na veřejném místě ve škole anonymně nakreslí symbol ženského přirození.

Sexuální scénu však popisuje Kundera v románě s nadhledem jako subjektivně pochopitelný výkon msty, pochopení však provází autorova distance: msta se mine účinkem a láme se v krutě groteskní výjev, který zpochybňuje hrdinův záměr a částečně i jeho samého. Ředitel školy je v divadelní komedii přímo potrestán: následky provokativního činu, který sám vyšetřuje, skřípnou i původce.

Kromě příznivé politické konstelace mohly i tyto okolnosti působit na to, že obě díla původně prošla cenzurou a teprve později byla zakázána v rámci protikulturního pogromu sedmdesátých let. Jiří Gruša se sice ve svém vyjádření ve věci *Listů z Kalpadocie* hájí před vyšetřovatelem argumenty typickými pro šedesátá léta, totiž že jeho Saikak mravy v té zemi „považuje za odpudivé, jakkoli je jimi pohlcován a posléze i pohlcen. Nelíbí se mu a ze zpráv, které posílá, je patrné, že by rád, aby se to nelíbilo i příjemci zprávy,“ ale *Dámský gambit* už takovou obhajobu vylučuje.

Všechny pestře obměňované záznamy manuálního sexu provozovaného mimo jiné i jako manévry zastírají-

cí jiné současné vniknutí, totiž do manželčiny kabelky ukrývající milencovy listy, zálibné asociace „kundičky z Chlumce“, která „ji měla grapefruitovou“, všechny ty drsně popisované mechanismy sexuálního dráždění a styku neobsahují ani stín aktérova hodnocení. Jsou čirým výrazem zoufalství nad vševládou pustinou, jež autor nesoudí ani se od něj nedistancuje. Sebeironie opřena o intelekt jen prohlubuje bezvýchodnost všeho, co se děje a líčí.

Grušov jazyk se nevyhýbá žádnému slovu a žádnému obrazu, jež vyžaduje autentické pojmenování hrdinova prožitku. Jako by po česku naplňoval pradávnou Rabelaisovu představu, kterou ve dvacátém století připomněl a ve své poválečné románové trilogii *Od zámku k zámku*, *Sever* a *Skočná* uplatnil Louis-Ferdinand Céline a která posléze ovládla nejen evropskou a světovou literaturu, ale i rock a pop: představu „řeči, kterou se skutečně mluví“.

Když se novely *Mimner aneb Hra o smrdocha* (*Atmar tin Kalpadotia*) a *Dámský gambit* a jejich lyrický pandán, autorova čtvrtá básnická sbírka *Modlitba k Janince* (1974), objevily jako jedny z prvních svazků samizdatové Edice Petlice, bylo jasné, že se Jiří Gruša navždy rozloučil s možností vrátit se po případné liberalizaci režimu zpátky pod dohled cenzury a zkoušet jako kdysi osvědčenou lší vyhovět velmi uvolněné normě socialistického písemnictví ustavené v šedesátých letech, kdyby se je v Československu podařilo obnovit.

Neměl tehdy před sebou perspektivu zahraničního uplatnění a ohlasu ani bezprostřední naději, že se světový komunistický systém vyčerpá a rozpadne. Dospěl k postoji, který spisovateli nedovoluje psát jinak než neúprosně „vlastní řečí“. Vykonal rozhodující krok do říše tvůrčí svobody a své zakázané kolegy včetně autora těchto řádků povzbudil, aby ho napodobili.

Šťastný bezdomovec

V roce 2011 vyšel v nakladatelství Barrister & Principal soubor tří Grušových povídek pod společným názvem třetí z nich: *Život v pravdě aneb Lhaní z lásky*. Vznikla česky po dlouhých letech, za nichž autor psal německy: vynutila si to ztráta dotyku s živou češtinou. První z těchto próz – *Salamandru* – napsal ještě jako

československý občan v Německu v roce 1981. Zastavil se tam poté, co mu československé úřady povolily studijní pobyt ve Spojených státech. Chtěl se vrátit do Prahy. Udař, jaký se vyskytuje po celém světě, oznámil komunistické policii, že bydlí na jiné adrese než oficiálně oznámené, a to u přítele, který byl před lety jako novinář vypovězen z Československa. Ministerstvo vnitra zbavilo provinilce občanství. Jako občan bez státní příslušnosti a čekatel na vyřízení svého německého právního statusu napsal druhou povídku – *Pěší ptáky*. Všechny tři texty byly uveřejněny poprvé.

V roce 2003 se Jiří Gruša nazval šťastným bezdomovcem a podle toho pojmenoval celý svazek esejů. Ně kterým krátkozrakým domácím čtenářům tím neudělal radost. Brali jeho sebeoznačení příliš doslova. Jenže neméně jadrně charakterizoval sám sebe, že je „Čech jako poleno“. Dlouholeté zdomácnění v Německu, kde našel vlídné zakotvení v novém manželství plném zralého vzájemného porozumění a jako spisovatel si naplno osvojil evropský politický a kulturní zorný úhel, nemohlo samozřejmě přetnout jeho české kořeny, ale oprostilo ho od předsudků a pověr, které Svatopluk Čech vyhrotil do radikálního doporučení: „Nevěřme nikomu na světě širém. Nemáme jednoho přítele tam.“

Povídka *Salamadra* je opět černá groteska, ale jejího hrdinu J. V. Rybu, učitele nejvyšší platové třídy a zástupce ředitele, nahlíží autor s velikým odstupem, jako by vychutnával situaci, ve které pedagogova moudra a jejich mocenské důsledky znějí jako z bezpečné dálky.

Učitel Ryba diktuje manželce spis *Je bůh?*, na který dostal oficiální objednávku obsahující přesný rozsah příští knihy, její zařazení do tematické skupiny a údaj o počtu výtisků. Dílo záleží v nahloučení banálních, primitivně ateistických tezí nashromážděných na základě čtyřiaadvaceti propagandistických přednášek, jež referent pronesl v posledních dvou letech. Je zřejmé, že základnou, od níž se text odráží, byl zážitek komunistického Československa.

Ryba je blb ubuovského rodu. O svém synovi je přesvědčen, že je němý. Chlapec však nemluví proto, že je tak silně krátkozraký, „že se pohybuje v prostoru, který mu uhýbá, takže se musí zabývat jeho lapáním a nemá dost času se k tomu vyjadřovat“.

Otec se na lékařskou radu pokouší vžít do synova světa, ale neúspěšně: svět zůstal pevný a nehybný. Utkvělí ptáci, jichž je plná zahrada a kteří se nehýbají, ztělesňují trvalý Rybův problém. Řeší jej usilovně a přímo posedle i v nemoci, která jej potkala, dokonce ptáky zařiká, přičemž nepřerušil delirantně zabarvené úvahy nad nejrozumnějšími materialistickými důkazy boží neexistence.

Rybova žena má kromě zápisu mužových diktátů na starosti svou matku. Je stará sto osm let, chystá se dožít dvojnásobného věku a mít ještě děti. Hledá a posléze najde a oblékne svou hedvábnou svatební róbu, ale stravu odmítá, neboť je příliš rozrušená, a dceru oslovuje jako družičku.

I dítě tentokrát svými vlastnostmi a projevy spadá do groteskního světa. Chlapec sice počítá do tisíce, ale je věrným synem a odlitkem svého otce. Po návratu z nemocnice, kde jej ošetřili po pokusu proskočit skleněnými dveřmi, filozofuje u slavnostního stolu: „Není to zvláštní, na co se podívám, hned taky existuje! Znamená to však, matko, že nebylo nic, dokud jsem to nespátřil?“ S matkou zachází téměř velitelsky, jako by byl druhou hlavou rodiny.

Osamělý učitel Ryba, který předtím prožil „prastarou nechuť“ z manželčiny blízkosti a jemuž se právě nevratně rozsypaly kartičky s pracovními tezemi a poznámkami, zatím marně přemýšlí nad tím, zda vesmír, který nepochybně existuje nezávisle na jeho vůli, vznikl už v běžícím čase, nebo zda čas utíká společně s ním. Oslaben nemocí mine napůl nevědomky syna a manželku, kteří se zamkli a rozjařeně tančí, a skončí u Salamandry, totiž u tchyně, jejíž svatební oblečení z něho vyloudilo otázku: „Co se mnou zplodíš?“ Odpověděla mu: „Ó, cosi mrtvého.“

Pěší ptáci vyznívají poněkud méně morbidně, i když odrazit příběhu je stejné jako u *Salamandry*: děj odkazuje k některým známým rysům života v komunistickém Československu, kde nefunguje téměř nic, co by fungovat mělo, zato bezchybně se projevuje téměř vše, co si nezaslouží ani pouhou existenci.

Také tentokrát hrají ve vyprávění určitou úlohu ptáci. Jsou čtyřnozí, obrovští a houfují se, takže budí v obyvatelích obavy připomínající expozici známého Hitchcockova hororu, i když dosud na nikoho neza-

útočili. Spontánní shromáždění volající po bezpečnostních opatřeních je policejně rozpuštěno, načež ptáci záhadně beze stopy zmizí. Zůstane po nich jen neobvykle veliké vejce, které hrdinovi připravila jeho stařícká bába k jídlu a které se do bytu dostalo neznámo jak.

Hrdina Felix, kterého vypravěč označuje jako doktora a který je šťastný jen velmi relativně, přesněji řečeno žije mimo oblast, v níž se dá rozlišit štěstí od neštěstí, bydlí ve věžáku, z jehož čtyř výtahů je v provozu většinou jen jediný. Pokud jde o doktorův intimní život, vypadá to, že vystřídal nemálo žen. Partnerky, kterých se muž nabažil, se zřejmě jednoduše „předávají dál“. Nová střída doktora zřejmě právě čeká.

Felix má v domě zvláštní postavení dané někdejší ne zcela jasnou funkcí. Ve strachu o své bezpečí se rozhodne neblahého vejce zbavit. Ukryté ve futrálu violoncella je zaneše na blízkou pláž. Tam ho však překvapí čínská spoluobytelka věžáku, která se mu předtím průhledně nabízela ke společnému zážitku. S ohledem na ni upustí od svého záměru a s utajeným vejcem se vrací výtahem do bytu. Čínanka ho provází. Mezi nimi však k ničemu nedojde, aspoň ne v rámci povídky. Její děj končí tím, že se výtah porouchá a pasažéry uvězní. Jednomu z nich se podaří najít nouzovou cestu ven. V tu chvíli zazní závěrečná věta adresovaná podle všeho Čínance, která drží futrál s vejcem: „Něco vám z těch fídlátek teče.“

Pocit šťastného bezdomovce se teprve rodil. Ozvaly se zdravotní potíže, jimiž se zřejmě projeví i praktické důsledky pronikavé existenční změny. Příští šťastlivec jako by sám sebe znovu přesvědčoval, že je život ve vlasti těžký a bez vnitřní svobody nesnesitelný. Prózy *Salamandra* i *Pěší ptáci* jako by byly výrazem onoho sebezpřesvědčování.

Básník Vladimír Holan viděl své lyrické hrdiny klopýtat „pod vždycky těžkou svobodou“. Z vnější nesvobody, které se Jiří Gruša po celý svůj dosavadní život vzpíral, ale na kterou si zároveň zvykl jako na domovskou situaci, v níž se dokonale vyznal, vstoupil do říše svobody nejen tvůrčí, nýbrž nyní i občanské. Ke druhému z obou těchto kroků ho dohnal mocenský nátlak. Představoval jsem si, že šlo o krok těžký a dramatický. Jiří Gruša mi to později přímo potvrdil.

Zato *Život v pravdě aneb Lhaní z lásky* už svou rozmarnou, málem boccacciovskou atmosférou vypovídá, s jakým odstupem nazírá šťastný bezdomovec studentské zážitky z padesátých let a vůbec začátek své životní dráhy.

Jeho hrdina Jiří Řeřicha, jehož křestní jméno tožné s autorovým napovídá autobiografickou povahu povídky, patří se svou rodinou k „horší půlce národa“, které bylo toto hodnocení přisouzeno po únorovém komunistickém puči. Musí chodit v průvodech vykřikujících nejprve „Sláva Benešovi“, pak „Gottwald, Stalin, mír“ a účastnit se i školního truchlení za oběma zemřelými vůdci.

Při té příležitosti ho potká malér: upadne mu přívěsek na klíče, způsobí hluk pochopený jako provokace, provokatér je potrestán dvojkou z mravů a zařazen mezi žáky nehodné maturovat. Tím se začne řetězec náhod, který Jiří postupně rozpoznává jako blahodárny: politicky nehodní studenti tvoří příjemnou a inspirativní společnost. Přívěsek s vyrytým textem *clavis mea*, jež Jiřímu-ministrantovi daroval kněz těsně předtím, než ho v rámci celostátní akce proti církvi odvezli do lágru, způsobí, že nový majitel obdrží první psaníčko od spolužákyne, která do té doby na jeho dopisy neodpovídala.

Dívka sice dá posléze přednost jinému, dospělému a praktickému muži, ale básnické pokusy Jiřího vzniklé z lásky k ní a podepisované pseudonymem Martin Gaján náhodou zaujaly mladou a zajímavou češtinářku. Říkala mu Martine stejně jako nejbližší pardubičtí kamarádi autorovi povídky. Jiří-Martin s ní přijde o panictví a vzejde z toho vzájemně obohacující vztah. Trvá tři roky a nutí milence utajovat setkání složitým předstíráním, že se pokaždé potkali náhodou.

Hra náhody nakonec zavíná, že se milenci jedinkrát minou a jejich styky tím skončí, ale zároveň svede hrdinu s někdejší neúspěšně dobývanou spolužákyň. Ta s ním podvede manžela, aniž fyzickým potěšením přehlásí hrdinovu marnou touhu po milované češtinářce, a sřetězení náhod korunuje a završí tím, že mu předá ztracený přívěsek s nápisem *clavis mea*, klíč, který k ní náhodně doputoval.

Hrdina to však neměl za šťastné znamení. „Byl si jist, že nic nezamkne jako dosud.“ Ale odmaturoval

a byl přijat na filozofickou fakultu. Zasloužila se o to mimo jiné jeho milénka, a to radou, plodným vlivem i šťastnou náhodou spojenou se jménem jejího otce filologa.

Vedle náhody utvářejí vlídný osud Jiřího lži. Nalže spolužákyni, že místo, kam ji zistně zve, obývají překrásní motýli. Ti se tam však nečekaně opravdu vyskytnou a dívku okouzlí.

Mladý básník lže i ve svých textech. Komická kamarádka se mu mění v kosmickou krasavici a on poznává, že „básnit se vyplácí a že pravda je výjimka, se kterou se nemá plýtvat“. I svou milou se k latinskému názvu motýla ve své básni inspiroval milenciným křestním jménem.

Po milování se cestou domů „vznášel“, jenže upadl a rozsypal do bláta sešity, které mu jeho milá svěřila. Pohotově vymyslel lež o cyklistovi, který ho porazil a ujel. Účel zkrátka v milostné sféře světí prostředky.

Vzývání náhod, které umožnily vyhnout se atakům režimu a přivolaly lásku, tentokrát zní namísto jeho příkrého odsudku. Ten se rozumí z výroků epizodních postav a nevyslovených souvislostí: například

kněz-dárce přívěšku zřejmě tušil svůj příští osud vězně. Tak je třeba rozumět jeho poslední větě před zatčením: „Já už mám odemčino.“ Jsou to slova klíčová pro celý příběh. „Odemčino“ má potenciálně i Jiří poté, co se ochranný řetězec náhod na závěr povídky přetrhl.

Chvála lži si lehkým tónem pohrává s myšlenkou „života v pravdě“, kterou někteří Havlovi ctitelé přenesli z politické oblasti, kam patří, do oblasti intimní, kde nebývá a nemůže být pokaždé domovem.

Námět středoškolákovu vztahu s učitelkou provedl autor v poněkud jiné tónině jako závažný motiv svého románu *Dotazník aneb Modlitba za jedno město a přítele* (samizdat 1976, Toronto 1978). Celý život se ostatně pohyboval v soustředných kruzích kolem několika ústředních témat, na jejichž zpracování je znát, jak se vyvíjel a zrál.

Kromě čtenářských zážitků tak poskytuje 1. svazek Díla Jiřího Gruši přesvědčivé doklady, že cesta ke svobodě, totiž za šťastným bezdomovectvím, byla zákonitým a nevyhnutelným naplněním básníkovu osudu.

Milan Uhde, kritik a dramatik.

Jiří Gruša
PRÓZY I
 Povídky a novely

Svazek představí poprvé uceleně povídkové dílo Jiřího Gruši. Na jedné straně tyto texty vyjadřují Grušovo úsilí o moderní experimentální prózu, zkoumají možnosti individuálního uchopení klasických prozaických útvarů. Na druhé straně přecházejí, s experimentálními prvky, k povídkám pojatým jako záznamy individuálních životních situací.

www.barrister.cz

Dílo Jiřího Gruši
 Svazek I.

Básník potřebuje rezonovat s nejvnitřnějším prostorem

Rozhovor s Jurajem Kuniakem

JOSEF MLEJNEK

Se slovenským básníkem JURAJEM KUNIAKEM (1955) jsem se seznámil loni na podzim. Oba jsme se zúčastnili básnického festivalu *Pobocza* (Krajnice), který se pravidelně koná v pětistícovém městečku Wiecbork nedaleko Bydhošti. Při jeho přednesu vlastní básně *Lamium album* mne zaujala až jakási saint-exupérovská čistota srdce, a to nejen u přednesu, ale také u obsahu čteného textu. Během několika dnů strávených na polském severu jsme se stačili sblížit. Dozvěděl jsem se od něho, že žije na středním Slovensku někde poblíž Banské Bystrice. Na konci sedmdesátých let vystudoval elektrofakultu na ČVUT v Praze, pracoval patnáct let jako konstruktér, po roce 1989 založil s kolegou soukromou firmu a začali podnikat. Na jaře roku 1990 zahájilo činnost jeho nakladatelství Skalná ruža, jemuž věnuje stejně času jako své firmě, v poslední době zbývá víc času pro knihy. Před několika lety se se ženou usadili v malé obci Kordíky, nedaleko Tajova, městečka se dvěma slavnými rodáky, spisovatelem Jozefem Gregorem Tajovským a knězem, vynálezcem a politikem Jozefem Murgašem. V Bydhošti jsme se také domluvili, že jej v Kordíkách navštívím: k rozhovoru jsme se sešli těsně před začátkem letošních prázdnin. Od našeho posledního setkání mezitím vydal svůj překlad básně Walta Whitmana *Spev o mne* a záhy má také vyjít jeho osmá sbírka veršů *Za mestom*, z níž přinášíme malý výběr. (jfm)

Hodně jsi za poslední čtvrtstoletí cestoval. Co bylo hlavním podnětem?

Do roku 1989 jsme byli zavření za železnou oponou. Když se nám náhle svět otevřel, tak jsem pocítil potřebu ukojit hlad, který jsem po celou dobu nosil v sobě. Vydal jsem se sám na cestu kolem světa přes Singapur, Austrálii, Nový Zéland, Tahiti, Los Angeles a Londýn domů.

Tvoje knížka Čiara horizontu je zvláštní tím, že obsahuje jedinou tvoji báseň, zato v překladu do více než dvaceti jazyků. Souvisí to nějak s tvým cestováním?

V roce 2005 jsem byl členem výboru Slovenského Penklubu. Jeho předsedou byl tehdy Anton Hykisch. Ten jednou přinesl pozvánku na světový kongres básníků do Los Angeles a spíš vlažně nadnesl, jestli by nešlo někoho tam poslat. Strašně jsem se pro cestu do L.A. zapálil, ani nevím, z jakého důvodu byla moje reakce tak spontánní, a nakonec jsem tam jel já. Báseň, s níž

jsem se prezentoval, *Čiara horizontu*, slovensky tehdy ještě nevyšla, měl jsem s sebou rukopis, do angličtiny mi ji přeložil irský básník John Minahane, který žije léta na Slovensku a zabývá se naší poezií. Na kongresu jsem přednesl krátkou řeč, do ní jsem svou báseň zakomponoval. A stalo se, že se díky té mé prezentaci začaly postupně objevovat překlady, často i do vzdálených jazyků – přišel mi časopis z Brazílie, kde tato báseň vyšla portugalsky, nebo časopis z Koreje. Marocký profesor literatury ji přeložil do arabštiny, japonská básnířka do japonštiny. Na vlastní kůži jsem si potvrdil, sice ne jako herec nebo muzikant, ale ve skromném měřítku jako básník, že něco na tom bude, že se v L.A. dá udělat díra do světa. Vždyť jedna moje krátká báseň, pouze o dvanácti verších, se najednou během krátké doby rozmnožila do mnoha světových jazyků. To mne nakonec přivedlo k myšlence vydat její překlady společně v jedné knize.

Takhle spontánně vznikly všechny překlady tvé básně?
Původně ji přeložilo asi dvanáct nebo patnáct lidí, s nimiž jsem se setkal v L.A. Až když jsem začal pomýšlet na knihu, uvědomil jsem si, že není přeložená do nepoměrně bližších jazyků jako čeština, polština, maďarština nebo ruština, a vůbec do evropských jazyků. A když jsem už měl sbírku exotických překladů, tak jsem sám několik evropských kolegů oslovil, jestli by mi nepomohli moji kolekci rozšířit. Toto je celá pravda o knize, v níž se básně objevuje v sedmadvaceti jazycích.

Účastnil ses i dalších básnických setkání?

Byl jsem s manželkou v Ulánbátaru, tam jsme bydleli v jurtách, a pak ještě v Indii. *Čiaru horizontu* už v podobě knihy jsem prezentoval v Acapulku v Mexiku. Ale řekl bych, že to byla určitá vlna, která skončila. Naposledy jsem byl v Budapešti, i když je od nás jen na skok. Přišlo mi ještě pozvání na kongres do Peru, ale když jsme se usadili zde uprostřed Slovenska, na horské samotě v Kordíkách pod Kremnickým hřebenem, čím dál tím méně se mi chce odsud cestovat někam do světa. Myslím, že hlad, který jsem cítil na počátku devadesátých let, se ve mně postupně utišil, a sám jsem dospěl k tomu, že důležitější je být doma než ve světě. To bych rád podtrhl jako svůj filosofický závěr, kterého se v posledních letech držím.

Z úst člověka, který objel nebo obletěl hned několikrát celý svět, to zní věrohodně. Ale do Číny jezdit musíš?

Do Hongkongu a Xiamenu jezdíme služebně, protože s bývalým kolegou z vývoje Závodů výpočetní techniky máme už dvaadvacet let společnou firmu. Pracujeme v oblasti telekomunikací, vymýšlíme a vyvíjíme telefony, ale vyrábíme je v Číně, podobně jako Siemens a jiné více nebo méně známé firmy z celého světa. V současnosti dodáváme telefony pro největší operátory na Slovensku a v Čechách. Oni nabízejí a prodávají především služby, a my se snažíme pro jejich služby připravit koncová telekomunikační zařízení. Když se nám podaří dodávat jeden model pro Slovak Telekom a druhý model pro O2, jsme spokojeni. *Know-how* je naše, ale výrobu si zadáváme ve *factory* v Číně. A pochopitelně tam i cestujeme.

Jak je možné, že se v silné konkurenci držíte?

Držíme se patrně díky tomu, že to, co děláme my, ve velkých strategiích a plánech operátorů představuje jen takový *besides business*, pro ně jsou důležitější věci než telefonní přístroje. Telefonní zásuvka končí v bytě a telefon se do ní jen zapojí. V současnosti budují velké sítě, 3G, 4G, takže nás možná paradoxně drží to, že jsme malí a že naše symbióza s takovým Goliášem je výhodná pro obě strany.

Jak často do Číny jezdíš?

Byl jsem tam asi třináctkrát, takže to tam mám dobře známé. Možná se tam vydám letos na podzim, ale už mě to tak neláká. Rád bych vše posunul blíže k poezii a vlastní tvorbě. Zkušenost se světem mi určitě hodně dala, ale to, čím se v poslední době zabývám ve své mysli, je fakt, že básník potřebuje ke své tvorbě rezonanci. Každý básník.

Mít kořeny v zemi?

Právě reálný, živý prostor existuje tam, kde se člověk narodil. Vyjde-li mu básně v americkém časopise, nebo je-li překládán do japonštiny, musí z toho mít radost. Ale nedá se v pravém smyslu slova říci, že s tamtím prostorem rezonuje. Střední Evropa nebo Evropa vůbec je něco jiného, protože Evropa má společného kulturního jmenovatele. Jsem rád, že se mi po-

Juraj Kuniak. Foto: Rudolf Jurolek.

dařilo napsat báseň, kterou přeložil profesor literatury v Maroku, publikoval ji, a dokonce o ní napsal velkou studii. Když mi napsal, že ji také publikoval na internetové stránce Džihád, přímo jsem se lekl, protože to slovo na mě působí velice militantně. Ale co o tom konkrétně v tomto případě víme?

Který z českých básníků tě oslovil nejdřív a nejvíc?

Když nahlédnu do vlastní paměti, jako první mi v ní zabliká Josef Kainar, jako básník i jako textař s Mišíkovou kapelou: *Stříhali dohola malého chlapečka*. To považuji za dodnes nepřekonané dílo. A také Jan Skácel, k němuž se stále vracím.

Báseň Nervus vagus, Bloudivý nerv, jsi věnoval básnířce Zuzaně Trojanové, která v roce 1979 tragicky zahynula ve svých pětadvaceti letech. Znal jsi ji dobře? Co pro tebe znamenala?

Oba jsme navštěvovali večery Zeleného peří v malostranském klubu Rubín. Četl jsem tam své básně hned od počátku, když tam tento program začal v roce 1976 uvádět Miroslav Kovářík. Zuzana se nedala přehlédnout. Dlouhé volné vlasy jí sahaly až po pás. Do tohoto klubu v podzemí mohl vejít kdokoli, bývalo tam plno, ale když vstoupila dovnitř ona, bylo cítit, že vešel *někdo*. Chodíval jsem tam pravidelně každé druhé pondělí, a když Zuzana nepřišla, tak mi v atmosféře večera chyběla. Byla velice nekonformní, v poezii jako v životě. Přiznám se, že jsem ji miloval, ale byla to z mé strany láska platonická a plná obdivu. Džínová máma, jak se jí důvěrně říkalo, byla duší užšího společenství kolem *Káčka*, samizdatového časopisu v deskách z džínové látky, který jsme si tajně předávali z ruky do ruky. Příležitostně jsme publikovali své básně v *Mladém světě* v rubrice Místenka na Pegasa. Pamatuji se, jakou jsem měl radost, když se naše básně sešly vedle sebe na jedné stránce. Myslím, že jsme tehdy měli k sobě nejbližší. V paměti mi znějí její verše: „... mívám vše jediným úsměvem / a do letu ptáků bez rytmu si zpívám.“

Ale dvě největší jména, která jsem si odnesl z Prahy, byla Vladimír Holan a Jan Zrzavý. Obcházel jsem místa, kde žili, téměř po špičkách. Po Starých zámeckých schodech, kde měl ateliér Jan Zrzavý, naproti hospodě U Krále Brabantského. Často jsem sedával

na schodech a pozoroval, jak lidé kradou jmenovku Jana Zrzavého. Byl to malíř, ale mě nesmírně oslovoval poetičností své malby, jsou to básnické obrazy. Byl jsem na jedné jeho výstavě. Pamatuji si, jak se pravidelně procházel v blízkosti Hradčanského náměstí ve své pověstné čepičce. A potom mi umřel.

Já jsem měl to štěstí, že jsem ho mohl poznat osobně, bydlel v Okrouhlici na Vysočině, kousek od nás, a několikrát jsem ho i navštívil. Vždycky než odjel na delší dobu někam do ciziny, schoval si u našeho společného známého své poklady, které by nikomu neprodal, Údolí smutku, Veselé poutnice a další. Jedno šťastné odpoledne v roce 1969 jsem si mohl všechny tyto skvosty prohlížet zblízka, držet je v ruce.

Žádný originál od Jana Zrzavého nemám, ale po celé studium jsem měl na kolejích v Praze plakát s jeho *Kleopatrou*. Velkou inspiraci právě u Zrzavého nalézám můj přítel, slovenský výtvarník Ján Kudlička z Ružomberoku. Po Zrzavého smrti jsem se s lítostí sám sebe ptal, na co jsem čekal, a proč jsem na jeho dveře nezaklepal. Na dveře Vladimíra Holana na Malé Straně jsem zaklepal ze strachu, aby mi neumřel i on. Ležel na smrtelné posteli a byl na půl těla ochrnutý, jak mi sdělila jeho manželka. V Odeonu tehdy vycházelo jeho souborné básnické dílo.

To velice pečlivě připravoval Vladimír Justl.

Tehdy zrovna vyšel svazek nazvaný *Na celé ticho*. Nesl jsem si knížku v podpaždí a poprosil jsem ho, jestli by mi ji nepodepsal. Ruku mu musela vést jeho paní. Tato Holanova kniha pro mne představuje největší poklad, který jsem si z Prahy odvezl.

Vladimír Holan ovlivnil mnohé české básníky nejenom v mé generaci. Některým se dostal přímo pod kůži tak, že z nich často vypadávaly holanovské repliky. Když se někdo chtěl probít zpět k vlastnímu hlasu, musel podstoupit něco ne nepodobného detoxikaci.

Mne nic takového nepotkalo, ale ve srovnání s jinými mi v jeho případě bylo od počátku jasné, že je to veliký básník. Fenomén, který se vyskytuje velmi zřídka. Dal mi do života poučení, abych nespěchal s první knižkou, on sám se své prvotiny zřekl. Jeho první knížka

Blouznivý vějíř byla podle něj unáhlená, publikoval ji moc brzy a rozešel se s ní. To mě uklidnilo, protože mladý člověk chce mít první knížku vydanou pokud možno co nejrychleji. Bylo mi dvacet tři let, končil jsem vysokou školu a připadal jsem si starý. Vladimír Holan mě uklidnil, první knihu jsem nakonec vydal skoro až ve třiceti letech. Zrání básně a poezie má asi jiné zákonitosti než zákonitosti fyzického věku člověka.

V Praze jsi prožil pět let.

No, škola to měla zařízené tak, že první dva ročníky elektrofakulty se odehrávaly v Poděbradech, na zámku krále Jiřího z Poděbrad, až zbývající tři v Praze. Ta doba se mi zdála strašně krátká, doslova jsem těmi roky prolétl, ani nevím jak. Dokázal bych si představit i delší dobu, o to víc byly pro mne tyto roky nabitě událostmi a zážitky. Čerpám z toho dodnes. Praha je Praha. Když se náš společný stát rozdělil, přišli jsme my Slováci o Prahu a vy Češi jste přišli o Tatry.

Tatry jsou Tatry. Kdykoli je vidím zblízka, zmocní se mě zvláštní nostalgie.

Moji čeští přátelé Tatry milovali. Byl jsem v mládí také horolezec, v Praze jsem vstoupil do horolezeckého oddílu Slavia ČVUT, a z Prahy do Tater jsme skutečně jezdili. Takže mé přirovnání není nijak nahodilé. Mně bylo líto, že vznikla hranice, bylo pro mě nepochopitelné, že hranice vznikla tam, kde nebyla, ale naštěstí to netrvalo dlouho. To, co jsem dřív vnímal lokálně, v případě hranic Československa, jsem si trochu rozšířil a vztáhl na celou Evropu. I když máme tu nevýhodu, že zatímco ve Spojených státech se v každém ze států hovoří anglicky, my jsme zde jako v Rakousko-Uhersku, které bylo mnohonárodním státem, v němž se hovořilo mnoha jazyky. Ale navzdory jazykové rozdílnosti si myslím, že kulturní myšlení a kulturní kořeny máme společné. A že máme hodně společného nejen s přímými sousedy, ale i se Španělskem nebo s Itálií.

Jsou základní věci, které nás spojují s celou Evropou, ale Evropská unie jako politické společenství se od nich vědomě odtíná a zřiká se jich.

Je třeba věci pojmenovat přesně. Je to křesťanská kultura a jsou to křesťanské kořeny, a právě skutečnost, že

jde o křesťanský základ, se zrcadlí v kultuře, především v jejích výtvarných projevech. Já si vlastně ani nedokážu představit žádného jiného společného jmenovatele. A jestliže někdo chce tyto základy odstranit, je to nebezpečné. Potom nám hrozí to, co se stane každé vytržené rostlině. Toho bych se bál, kdybychom se měli nechat oddělit od našich kořenů.

Nebo si je dokonce nechat odoperovat s lokálním umrtvením?

Je tu relativně nový pojem jako globalizace, který byl v době, kdy jsem studoval, prakticky neznámý. A ještě před takovými deseti lety se moc nevyskytoval. A není to jen pojem, ale také stav světa. Asi je třeba více přemýšlet o tom, co nám přináší dobrého a co zlého, na jedné straně ji reflektovat, ale na druhé straně si nechat všechno líbit. V mládí jsme možná měli tu výhodu, že jsme se mohli vůči něčemu vymezit. Věděli jsme, že je tu nějaká ideologie, režim, s nímž jsme nesohlasili, a v opozici vůči němu jsme hledali, co nás zajímalo, a nutně jsme museli jít do hloubky. To, co mi na současnosti nejvíc vadí, je povrchnost. A vadí mi na každém kroku.

Ona povrchnost vyplývá nejspíš z hodnotového vakua, které je jakousi druhou fází následující po důsledné relativizaci hodnot. A nejde zároveň také o generační problém?

Nedělám si nárok na nějaký univerzální rozum, ale když jsme se měli vůči čemu vymezit, nutilo nás to jít za věcmi do hloubky. Ale dnes, jako kdyby, zdůrazňuji jako kdyby, se nebylo vůči čemu vymezit, protože vše je dostupné, všechno je dovoleno. Ale možná skutečně jde o optický generační klam. Sám u sebe totiž cítím, že opět začínám být rebellem, protože se ve světě formuje něco, vůči čemu se vymezuji. A znovu začínám mít pocit jako tehdy, ale netvrdím, že jde o tentýž pocit. Jde o něco jiného, už proto, že se v dějinách neopakuje bipolární svět, v němž jsme žili, i když nevěřím ani v unipolární svět. Dnes jsme možná svědky toho, že se stará hranice zrušila a že momentálně vzniká nějaká nová hranice, nové rozdělení, a netroufám si přesně říci, kudy povede, ale nepřekvapilo by mne, kdybych za nějakých pět let už měl jasno, vůči čemu se vymezuji. Toto, co říkám, není nic zlého, špatného, protože si

u unipolárního světa nedovedu představit, jak by mohl fungovat. V životě ve všem hledám váhu a protiváhu, dobro a zlo, světlo a tmu, svět prostě nemůže fungovat podle jednoho modelu. Musí mít minimálně dva póly, ale může jich mít i více, různých civilizací je na této zeměkouli relativně dost. Možná právě globalizace je fenomén, který nás přivede k tomu, abychom přemýšleli, jak se utváří nové rozdělení světa.

Pravá hemisféra našeho mozku je vyhrazena intuici umění a levá matematice a exaktním vědám. Zdá se, že u tebe je obojí v hodně vysoké rovnováze. Na co se zaměřuje tvé nakladatelství? Co chce poskytovat slovenské kulturní obci?

Nakladatelství Skalná ruža se soustřeďuje na poezii. Jsme si vědomi toho, že poezie byla Popelkou, a dokonce si i myslíme, že Popelkou je a že jí i zůstane, že se na tom nic nezmění, a nemáme ambice nějak tu Popelku předělat, překročit. Nevzpomínám si, že bychom měli v edičním plánu nějaký komerční titul, abychom jako nakladatelství vydělali, ale možná dojde i na to, protože prostředků na vydávání je stále méně a méně.

Dotuješ své vydávání z toho, co vyděláš podnikáním, nebo jde o dvě přísně oddělené kapitoly?

Dvacet let jsem měl nakladatelství jako fyzická osoba, ale z podnikání jsem je nedotoval. V posledních letech se nakladatelství Skalná ruža transformovalo na občanské sdružení, takže tam jsme si svou identitu definovali, a máme to také ve stanovách občanského sdružení. Založili jsme je společně s básníkem Rudolfem Jurolekem a malířem Jánem Kudličkou a přímo jsme si určili, že chceme vydávat kvalitní poezii, domácí i světovou, a podle možností také v krásném výtvarném provedení. Nesmím zapomenout na Erika Jakuba Grocha, který je pro nás velkou oporou při společných úvahách o edici *Poézia* a který nám kompletně zajišťuje knižní design pro tuto edici. Jsou to dost náročné projekty a čtenáře lze na druhé straně počítat na stovky, a stejně tak i náklad podobných knih. Každý rok připravíme řadu projektů, které zašleme na ministerstvo kultury se žádostí o grant. Když se nám podaří uspět, v následujícím roce své projekty zrealizujeme. Něco máme

samozřejmě i z prodeje, ale knihkupecké marže jsou dnes tak vysoké, že nám toho moc nezůstane.

Co tě přivedlo k rozhodnutí přeložit do slovenštiny básně Walta Whitmana?

Fascinovalo mě na něm, že psal ve stejné době, kdy klasické slovenské literatury vytvářeli základy naší literární kultury. V roce 1843 byla například uzákoněna spisovná slovenština, v následujících letech vznikaly první slovenské sonety Andreje Sládkoviče, básnické skladby Jána Botta, Janka Kráľa a další. V Americe, na druhé straně zeměkoule, píše Walt Whitman podle vzoru anglických romantických básníků, hledá svůj vlastní styl a v podstatě vytváří jeden z pilířů moderní světové poezie, který je i dnes, téměř po dvou stech letech, nezpochybnitelný. A mě na tom fascinuje právě ta životnost. Nadčasovost, to, že dokázal nahlížet na svět určitým způsobem, najít odpovídající úhel pohledu, a k tomu našel také svůj vlastní výraz.

V čem je tvůj překlad jiný než dosavadní slovenský překlad Jána Boora? Bylo podle tebe potřeba uchopit Whitmana jinak?

Mám-li být přesný, jako úplně první mě nenastartoval slovenský překlad Jána Boora, ale český překlad Jiřího Koláře, se kterým jsem se seznámil už na vojně. V době, kdy jsem se seznámil s překlady Jána Boora, jsem už znal české překlady. Uvědomil jsem si, že stále raději sahám po tom českém. Není pochyb o tom, že Boorovy překlady Whitmana do slovenštiny jsou průkopnické, ale v řadě míst jsem měl pocit, že je třeba básnickovy verše objevit znovu. *Zpěv o mně, Song of Myself*, je úvodní skladba sbírky *Stébla trávy*, kterou Whitman dotvářel a rozšiřoval celý život. Má padesát dva částí, je to velice rozsáhlá skladba, různorodá, má odlišné pasáže, ale přesto, že je tak rozsáhlá a rozmanitá, působí soudržně. Měl jsem za to, že je i u překladu třeba dosáhnout celkového soudržného, monolitního pocitu. A ten mi u Boorova překladu chyběl.

V čem byl pro tebe inspirující Kolářův překlad?

Už v době, kdy jsem studoval v Praze, jsem si uvědomil, že čeština má pravděpodobně větší slovní zásobu než slovenština. Nečetl jsem žádné vědecké pojednání

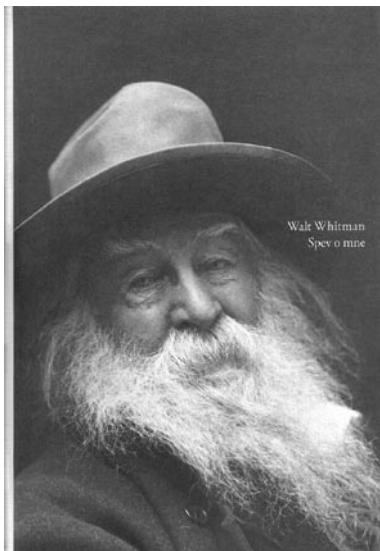
na toto téma, mám jen pocit. Když si například vezmeme slovo „dievča“, nacházel jsem v češtině mnohé ekvivalenty, holka, děvče a ještě další, a každý má svůj sobě vlastní odstín. Ale Češi mají také překlad Whitmana od Ivana Skály, a ten považuji přímo za odstrašující. Není to tedy jen záležitost jazyka, ale také překladatele.

To ani nevím, že Ivan Skála překládal Whitmana.

Ve výsledném tvaru to je až nepochopitelný pa-tvar, protože tam jsou pasáže, které je třeba nechat vynít, jak je Whitmann původně napsal, a tenhle Skála se je snažil záměrně ideologicky posunout a přizpůsobit...

Ideologické legendě o pokrokovém americkém básníkovi?

Porovnával jsem některá místa, originál, Kolářův překlad a jak to přeložil Skála. Ten na mnoha místech úplně uletěl. A nejen uletěl, on také vyloženě falšoval. Šlo o přímo vyhané výhonky na původním textu. U Boorova překladu jsem měl na řadě míst pocit, že je dílem jeho dotváření. Byl tam verš, který přeložil, potom následoval verš, kterému nerozuměl, a on něco vymyslel, a to, co bylo předtím, nějak napasoval na to, co následovalo. Stopy ideologické deformace nejsou u Boora tak zřetelné jako u Skály, on byl spíš až otrocky doslovný.

Obálka ke knize
Spev o mne. Autor:
Erik Jakub Groch.

Kdy Ján Boor Whitmana překládal?

Jeho první výbor z Whitmana *Pozdrav svetu* vyšel v roce 1956, novější výbor *Tráva a trstie* v roce 1974. Je třeba uznat, že Ján Boor byl ve své době jedním z mála vynikajících znalců americké literatury, byl kvalitní překladatel, literární vědec specializující se na dramatickou tvorbu, ale nebyl básník. Navíc, a to je z časového odstupu čtyřiceti let podstatné, neměl k dispozici důležité zdroje, jaké jsem měl já. Walt Whitman je i dnes vydáván v původním jazyce, ale i angličtina se jako jazyk vyvíjí, takže angličtina současná se diametrálně liší od jazyka, v němž Whitman psal někdy v polovině devatenáctého století – proto také vycházejí současná vydání jeho veršů s obsáhlými komentáři.

Jde o komentáře, ne o zásahy do textu?

Do básnickových textů se nezasahuje, ale vytváří se k nim dokonce zvláštní lexikon. Podařilo se mi sehnat nejnovější vydání z roku 2010, které připravil profesor kalifornské univerzity v Berkeley a významný básník Robert Hass, nositel Pulitzerovy ceny a před několika lety *poeta laureatus* Spojených států. S jedním spolupracovníkem vydali knihu, v níž je *Zpěv o mně* v prvním vydání z roku 1855, potom z posledního vydání *Stébel trav* z roku 1891 a k tomu je lexikon, který je rozsáhlejší než obě tato vydání dohromady. Obsahuje jednotlivá slova nebo rovnou celé výrazy, které jsou i pro dnešního anglického čtenáře nesrozumitelné, a vysvětluje jednotlivé pojmy a výrazy i jejich dobový kontext. Byl to pro mne mimořádný zdroj poučení, který Ján Boor vůbec nemohl mít k dispozici. Ale i tak jsem narážel na verše, které byly těžko vysvětlitelné, protože s nimi měl problémy i Robert Hass. V takových případech jsem to konzultoval s přáteli – především s Johnem Minahanem, Irem, který žije už osmnáct let na Slovensku a překládá slovenskou poezii. On mi občas pomohl tím, že mi názorně vysvětlil Whitmanův obraz.

Měl jsem dlouho za to, že „skalná ruža“ je slovenský název pro protěž, ale v češtině je to obyčejný netřesk.

Svůj český název dostal proto, že se v minulosti nechával růst na střechách domů, aby do nich neuhodil blesk.

Aby do nich netřísklo. Podle tebe má čeština větší slovní zásobu než slovenština a je pro poezii vybavena lépe než tvá materština. Mám zase o slovenštině představu, že je pro poezii disponovanější než čeština z jiného důvodu: lépe dokáže vsáknout viditelnou stránku věci, prolnout s nimi, a nejde jen o zvukomalbu. Netřesk zní zvukomalebně, ale co je to platné, když čeština nemá dlouhé souhlásky a nemůžeme říkat pozdlž, krdel atd.

Pozoruhodné je, že mnozí slovenští básníci, například Milan Rúfus, se hlásili k tomu, že jejich tvorba má české podhoubí, české zdroje: u Rúfusa to byl vklad a vliv Františka Hrubína a Františka Halase, obdivoval Vladimíra Holana. Moje poezie také čerpá z českého podhoubí, od mých pražských studií dodneška, v rozpětí od Václava Hraběte po Petra Borkovce. Nyní od tebe slyším, že i ty nacházíš inspiraci ve slovenštině. Je to možná dáno tím, že máme básnické vidění a že nás jemné odlišnosti přitahují víc než ostatní lidi. Existuje mezi námi jen jemná odlišnost, ale možná právě toto je to nejzajímavější.

Závidím slovenštině a těm, kdo jí vládnou, že mají něco, co já nemám. Nejde o závist, ale v dobrém.
Bude to asi vzájemný pocit.

Setkal ses osobně s arcibiskupem Róbertem Bezákem? Jak se vás dotkla jeho aféra?

Arcibiskup Róbert Bezák má mé sympatie a sympatizuje s ním i moje rodina, moji přátelé, a také všichni zdejší lidé, ať už u nás v Kordíkách nebo v širším okolí. Zažil jsem ho ještě jako duchovního správce poutního místa Staré Hory nebo později v Radvani v Banské Bystrici. Vyzařovala z něj přirozená síla osobnosti, již jde o podstatu věci a již je také cizí jakákoliv okázalost. Náš pan farář z Tajova s ním udržoval přátelské

vztahy. Otec Bezák navštívil i náš zdejší filiální kostel v Kordíkách – přijel tehdy společně s biskupem Rudolfem Balážem a mně a mojí ženě se dostalo té cti, že jsme byli pozváni na společný oběd po slavnostní mši. Posezení skončilo pěveckými výkony Baláže i Bezáka, které stály za to. Jsem přesvědčen, že kdyby biskup Baláž před třemi lety nečekaně nezemřel, nenabraly by později události kolem arcibiskupa Bezáka tak vyhrocený kurs. Rudolf Baláž na sebe upozornil už v šedesátých letech, tehdy jako kaplan v Breznu. Říkalo se mu bigbítový Rudko. Měl rád rock, vyslovoval po každé vlastní názor, bojoval za pravdu. Možná někdy křičel až přespříliš. Ale ve chvíli, kdy se Róbert Bezák dostal do víru událostí, bohužel tu už nebyl ten, kdo by určitě pozdvihl hlas na jeho obranu. Baláž ostatně také stál za jeho jmenováním biskupem. V roce 2012 na svátek Všech svatých a o dušičkách se objevil na Balážově hrobě v jeho rodné obci Nevoľné květinový věnec s nápisem: Otče biskupe, vstávejte, není tu nikdo, kdo by bránil PRAVDU!

Myslíš, že se otec Bezák nakonec dočká rehabilitace?

Ve slovenských poměrech je to nepředstavitelné, ale za hranicemi Slovenska si něco takového dovedu představit. Mám-li se vžít do situace otce Bezáka, tak bych měl podle známého přísloví asi největší problém s hranicí mezi mlčeným zlatem a mluveným stříbrem. Je to výlučně na církvi, ale on by se podle mě měl – navzdory tomu, že světem vládnou média, a možná právě proto – přece jen trochu víc přiklonit ke zlatu ze zmíněného přísloví.

Kordíky, 25. června 2014

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Spriatelil by som sa s anjelom

JURAJ KUNIAK

Odvíjanie

Záber do divočiny,
fosforeskujúce pne a mušky,
svetielkujúca kvetena na hladine jazera,

obrysy lián, papradí a živý pohyb medzi nimi,
neznáme kraje plné prekvapení,
mäsožravých rastlín, tigrov, hadov,

s nahými bytosťami, práve vyhnanými z raja,
ktorým sa lesknú oči v húštinách
a tak sa boja,

čo bude teraz, o chvíľu a potom,
že mimovoľne, prvý raz v dejinách,
vyceria zúbky.

Otec

Steblá mladej trávy rozsvietené rosou,
stádo oviec rozptýlené na šťavnatej pastve,
hlboké, temné, zádumčivé lesy za nimi,
čnejúca hora, jej ešte zasnežené telo,

skús to namaľovať,

nabádal ma otec nad bielym výkresom
a akoby už pre seba dodal:
Obloha je otvorená kupola,
trilok škovránka je čiara.

(*Košice, 1962*)

Zabíjanie koňa

Trvalo to dlho, deti natáčali dej na video,
sneh podupaný konskými kopytami farbíl sa do krvava.

Ostrie sekery vie byť milosrdné, ale nie v tejto osade,
kde smrť je až na konci zúfaleho tanca priviazanej

mocnosti s hrajúcimi svalmi, zaliatej potom,
vzpínajúcej sa k nebesiam.

Ako malý som nerozumel rozprávkovému výrazu
človečina smrdí.

Dnes sa mi z neho tlačia slzy do očí a nejde o rozprávku.

Krajina roztrhnutá bleskom uprostred noci
ráno mi vyjde v ústrety scelená.

Každoročne pochovaná zeleň sa na jar prebudí akoby nič
– no nie všetko možno zahojiť veršami.

Nádej

Nebola nahnevaná, len veľmi *smutná*
*nahá jazdkyňa** v studenom vesmíre
na spodnej strane vetra,
čo prestupuje z jedného dňa do druhého

cez prázdne noci, plné zvíreného prachu,
ponechaná samote lesov a plání,
tieňohráv v krajine bez horizontu,
tak beznádejne živá.

(* Lawrence Ferlinghetti)

Vyznanie M.

V sychravom počasí, keď pália
staré rany, na mňa sa usmieva tvár
dievčata z Nového Zélandu.

Zablúdená guľka, čo prestrelila
moju dušu, čistý priestrel, aký
pochádza len z krásy.

Úprimne, len medzi nami,
keby si ma nenašla ty,
šiel by som tú tvár hľadať.

Pevné body

Sú iba dva, pre každého z nás jeden,
ty pre mňa, ja pre teba.

Tvoja tvár, rozsvietená rozprávaním.
*Spomienky nás vidia.**

Len keď sme spolu, vidíme naše
neznáme hviezdy.

Orientujeme sa podľa nich.
Aj vtedy, keď stroskotáme.

(* Thomas Tranströmer)

Druhá adventná nedela

Stále tie isté popáleniny, omrzliny,
rovnaká necitlivosť sveta, nové
zakázané slová (otec, mama), ďalšie
bábätko v schránke pre odložené deti.

Hora hučí, nešumí, nie je to prejav tíšiny,
po akej túžim, dojča sa nehrá nad dierou hada,
leopard si neľahne vedľa kozliatka,
chlapec sa musí báť siahnuť na hrivu leva.

Pustovník

Ráno padal dážď, no celý deň
neviem si spomenúť, čo vravel.
Sústred' sa, vietor, na suché lístie,
nech zo mňa spáchne.

Hora je stále zelená,
ja listnatý, nie ihličnatý.
Ani smrek, ani jedľa,
ani kosodrevina.

Sčerené kaluže, každá sa
pohráva s hĺbkou neba.
Spriatelil by som sa s anjelom,
keby som sa ho nebál.

Marcové svetlo

V tom obraze je všetko, sú v ňom
milenci, predjarie vo vzduchu
aj v chuti pramenistej vody,

duby a buky v priesvitnom lese,
nespomenuli si na zeleň, no v hĺbke
sa zadrapili, nevedome začínajú rásť,

pod dúhou k stromom prehovoril dážď,
zazdalo sa mi, že som porozumel svetlu
v jazyku zrozumiteľnom len raz.

Zásnubný let

Pozorujem zásnubný let jastrabov.
Vzlietajú do výšky, padajú do hĺbk, y,
jeden za druhým,

chvíľami vzdialené od seba, chvíľami
ako jeden vták so štyrmi krídlami.
Ich kulisy sú obloha a horský hrebeň

so zmiešaným lesom. Ešte som nevidel
toľko tónov svetla a zelene ako tu,
povedal holandský maliar Jan van den Berg.

Zelené tóny hrajú, nebesia sú
priateľsky tiché, jestraby krúžia.
Nepridám k tomu ani slovo.

Čistá notová osnova

Všetky věci sú stopy nekonečna,
iba človek je viac, jeho obraz
a podobenstvo, nevysloviteľnosť,
v ktorej sa usilujem nájsť.

Pri východe slnka zabúdam
na noc, ktorú som prechodil,
s prebudenou radosťou
vstupujem do notovej osnovy,

vodných pár, kríkov, bodliakov,
tichého kroku mačiek, nehybnosti tráv,
teším sa, že som, tu, celkom blízko,
aj z jeho strany na dosah.

Juraj Kuniak (1955) je slovenský básnik, prozaik a prekladateľ. Vede nakladateľství Skalná ruža. Vydal sbírky *Premietanie na viečka* (1983), *Kúsok svetového priestoru* (1994), *Blúdivý nerv* (1995), *Cor cordi* (2001), *Čiara horizontu* (2008), *Zápisník lyrického spravodajcu* (2008), *Lamium album* (2012). Z angličtiny preložil verše Walta Whitmana *Spev o mne* (2013). Basně jsme vybrali ze sbírky *Za mestom*, která vyjde v roce 2015.

Bazarov: nihilista, kterého překvapila láska

JIŘÍ HANUŠ

Tu přišla jeho matka a jeho bratři. Stáli venku a vzkázali mu, aby k nim přišel. Kolem něho seděl zástup; řekli mu: „Hle, tvoje matka a tvoji bratři jsou venku a hledají tě.“ Odpověděl jim: „Kdo je má matka a moji bratři!“ Rozhlédl se po těch, kteří seděli v kruhu kolem něho, a řekl: „Hle, moje matka a moji bratři!“

Mk 3,31–34

Ian Buruma a Avishai Margalit ve svém brilantním eseji *Okcidentalismus* s podtitulem *Západ očima nepřátel* zmiňují ruské prostředí v souvislosti se slavjanofily, kteří v předminulém století šířili obraz „organického“ Ruska na rozdíl od obrazu racionalistického a v podstatě bezcharakterního Západu. Slavjanofilové měli ovšem ideové protivníky i ve své zemi, kterým se říkalo zapadníci – k nim bývá řazen i Ivan Sergejevič Turgeněv, i když jeho případ byl složitější, neboť většinu života nepatřil k žádnému z ruských „kroužků“, jak to sám říkával. Rozhodně však ve svém díle *Otcové a děti* představil literární typus nihilisty, jenž byl pro nepřátele Západu ztělesněním západního úpadku:

„Nihilismus je vlastně jak nálada, tak doktrína, ale jeho hlavním cílem bylo zpochybnit všechno, co není podloženo vědou a racionálním myšlením, ať už jde o estetiku, společenské konvence, náboženství nebo autoritu ve všech podobách – kostela rodiny či státu.“ (Buruma – Margalit, s. 118)

Termín nihilismus byl používán v Rusku již od třicátých let 19. století, Turgeněv jej však prohloubil a aktualizoval – a to ve svém mistrovském díle, románu o otcích a dětech. Hlavní hrdina tohoto opusu Bazarov je typickým nihilistou 60. let. Dejme ještě jednou slovo Burumovi s Margalitem:

„Bazarov je nejen extrémním utilitaristou, který uznává pouze rozhojňování toho, co je užitečné, ale je také fanatickým přívržencem scientismu. Je to dobrosrdečný člověk, ale jeho způsoby jsou stejně hrubé jako jeho materialismus. Estetiku zavrhl jako bezcennou, ale přesto má bezmeznou důvěru v lidskou mysl. Bazarov je typ Rusa, kterého Turgeněv s oblibou nazýval ‚zbytečný člověk‘, není redundantní v existenciálním smyslu, ale je společensky neužitečný, intelektuál, neschopný ovlivnit život kolem sebe.“ (Buruma – Margalit, s. 119)

Je mnoho důvodů, proč by mohl být Ivan Sergejevič Turgeněv označen za typického zapadníka, i když on sám se bránil veškerému škatulkování. Především mnoho let svého života strávil na Západě – studoval v Berlíně v době hegelíanských diskusí a celý život strávil pozoruhodným způsobem, jako třetí prvek manželství Viardotových v jejich sídlech a domech ve Francii (Courtavenel, Paříž) a Německu (Baden-Baden). Několik měsíců pobyl dokonce v Anglii, která jej ale nenadchla. Provdanou Pavlínu Viardotovou miloval a obdivoval Turgeněv celý svůj život a ona mu to svým způsobem vracela – vychovala například jeho dceru, kterou měl v Rusku se svou služebnou. A nejen to, větší část svého života byl mladou ruskou inteligencí chápán jako odpůrce slavjanofilů, ale též jako propagátor, i když umírněný, západních liberálních hodnot a zvyků. Připomeňme, že byl dokonce po smrti Gogolově měsíc vězněn pro napsaný nekrolog, i když to bylo věznění docela pohodlné: mohl tam psát a s kapitánem věznice popíjel šampaňské. Na jeho prozápadní orientaci ukazují jeho celoživotní přátelství – s významnými ruskými exulanty Gercenem a Bakuninem, s francouzskými spisovateli a umělci G. Sandovou, G. Flaubertem, A. Daudetem, E. Zolou, bratřími Concourty, mladým Maupassantem.

Měl ale přátele i mezi těmi, kteří ač talentovaní, stále přemýšleli o ruské duši a jejích rysech: mezi nejvýznamnější z nich patřil Lev N. Tolstoj, jehož vztah k Turgeněvovi byl ovšem velmi komplikovaný. Počáteční setkání a přátelení skončilo málem soubojem (na ranní dostaveníčko se Turgeněv nedostavil, neboť Tolstoj údajně odmítl zavolat svědky), ale přátelství se takřka po dvacetileté odmlce znovu obnovilo, i když oba literární géniové byli k sobě a svému dílu nadále vzájemně kritičtí.

Zapadník Turgeněv měl ovšem své pochybnosti. A pro své francouzské přátele zůstal vždy zvláštním „Moskalem“, i když jej obdivovali a měli jej rádi. André Maurois ve své životopisné črtě s názvem *Turgeněv* zachytil a interpretoval vývoj myšlení Ivana Sergejeviče, jež se měnilo zejména ke staru (Turgeněv se jako starý ovšem cítil již kolem pětáctýřicítky!):

„Turgeněv, který si tolik přál, aby se Rusko obrátilo k Západu pro myšlenky a duchovní směr, říkal nyní svým přátelům, že Francouzové a Němci mají vyčerpanou energii. Pociťoval odpor k jejich myšlenkám. Jednoho dne vyjádřil se u Flauberta: „Ano, jste vskutku Latinci, žije ve vás Říman a jeho hold právu, jedním slovem, jste lidé zákona... My, my takoví nejsme... Jak to říci? ... Hleďte, představte si u nás kruh, kolem něhož stojí všichni staří Rusové, vzadu pak ve směsici mladí Rusové... Nuže, staří Rusové řeknou ano nebo ne, – jemuž se podrobí i ti vzadu. Teď si představte, že před tím „ano nebo ne“ není zákona, není ho již, neboť u Rusů zákon nekystalizuje jako u vás... Příklad: v Rusku se krade, a přece, dopustí-li se nějaký člověk dvaceti krádeží, k nimž se přizná, ale zjistí se, že to dělal z nouze, z hladu, jest mu odpuštěno... Ano, vy jste lidé zákonů, důstojnosti; my, byt' samovládci, jsme lidé...“ A ježto hledal vhodný přívlastek, Edmond de Concourt vyhrkl „lidští“. „Ano, to je to pravé slovo,“ pravil Turgeněv, „my nejsme lidé tak konvenční, jsme lidští.““ (Maurois, s. 72–73)

I v románu *Otcové a děti* přijde na přetřes otázka, co to vlastně je nihilismus, ovšemže spíše prostřednictvím románových rozhovorů hlavních protagonistů. Bazarov se svým přítelem Arkadijem nejprve pobývají u Arkadijova otce, kde je stálým hostem též jeho bratr

Pavel Petrovič. Ten, jako příslušník starší generace, je bytostně provokován názory a životními postoji „mladých“ – svého synovce a jeho přítele. První z takových ostřejších hádek tematizuje vztah „nihilistů“ k autoritám a zásadám:

„Aristokratismus, liberalismus, pokrok, principy,“ pokračoval zatím Bazarov, „takových cizích... a zbytečných slov. Ruský člověk je vůbec nepotřebuje.“

„A co tedy podle vás potřebuje? Jak vás poslouchám, existovali bychom mimo lidstvo, mimo jeho zákony. Logika dějin přece žádá...“

„Nač je nám ta logika? Obejdeme se i bez ní.“

„Jak to?“

„Inu doufám, že nepotřebujete logiku, abyste si dal do úst kousek chleba, když máte hlad. Kampak s takovými abstrakcemi!“

Pavel Petrovič rozpřáhl ruce.

„Pak vám ale nerozumím. Urážíte ruský národ. Nechápu, jak je možné neuznávat principy, zásady! Podle čeho tedy jednáte?“

„Říkal jsem vám už, strýčku, že neuznáváme autority,“ zasáhl Arkadij.

„Jednáme podle toho, co považujeme za prospěšné,“ dodal Bazarov. „V nynější době je nejprospěšnější popírat, tak popíráme.“

„Všechno?“

„Všechno.“

„Jakže? Nejen umění, poezii... ale i ... děsím se to vyslovit...“

„Všechno,“ opakoval Bazarov s nepopsatelným klidem.“ (s. 56–57)

Bazarov je mladý lékař, který chce brát vše se stoickým klidem, na rozdíl od svého přítele Arkadije, u něhož se přece jen projevují romantické životní pocity, i když rozumem touží zcela následovat svého druha. Bazarov však neodmítá úplně vše – tímto způsobem by se asi nedalo žít (a to nejen v Rusku!). Jeho hlubokým zájmem je pěstování přírodních věd, jeho koníčkem je zkoumání všelijakých živočichů, a samozřejmě také studium „lidského živočicha“. Opovrhuje veškerým „žvaněním“, které není založeno na exaktních číslech a vahách, veškerou pověřivostí, která se nestará

o život lidí, idealizací parlamentarismu a demokratických řádů a v neposlední řadě opovrhne i idealizací „duše ruského muže“, který má svou vírou obnovit svět. Opovrhne dokonce i lidskými city, včetně lásky, což se mu ovšem stane osudným. Nemůže být pochyb o tom, že Turgeněv v jeho postavě zachytil mnoho ze svých rysů – z mládí samoučelné filozofické rozpravy v pseudohegeliánském a pseudogoethovském duchu, z pozdějších let pak střízlivé posuzování ruských možností reforem. To bylo totiž u Turgeněvových postav celkem typické: zakládal je většinou nikoli na naprosté imaginaci, ale na skutečných, i když imaginací pozměněných postavách. I v samotném autorovi byla tedy zakořeněna značná část toho, co nazývá Bazarov neutrálně a jeho kritikové s jistým posměškem „nihilismem“. Turgeněv ale nikdy nevzýval sílu, které se kořila nastupující generace – v tom zůstal reprezentantem staré školy, i když adoraci síly zachytil u mladší generace. Jeho vlastní postoj je spíše postojem románových „otců“ než synů, jeho obdiv k hodnotám civilizace je opravdový a celoživotní.

Bazarov však není jen tak nějaká, formulky odříkávající neživotná postava, ba právě naopak. Nejde nakonec o to, že vzývá sílu jako životní princip, jde o to, že jistý druh síly je v něm samém, že se dokáže postavit proti starší generaci naprosto nekompromisně a pevně, že si stojí za svými názory, že dokáže oželeť i ztrátu přítele a nakonec – i nečekanou ztrátu svého vlastního života.

I na něho však dojde – a to prostřednictvím citu, který popsal Turgeněv ve svých románech nejdokonaleji a nejpřesvědčivěji, totiž lásky. Tu v něm probudila šlechtična Anna Sergejevna Odincovová, bohatá vdova, kterou mladý medik zaujal. U málokterého autora najdeme tak dokonale vyjádřené duševní pohnutí, které vzbuzuje láska – a to právě u tak chladného analytika, jakým byl Bazarov:

„Pravou příčinou celé té ‚novoty‘ byl cit, který vzbudila v Bazarovu Odincovová, cit, který ho trýznil a rozvztekoval, který by byl s pohrdavým chechotem a cynickým nadáváním okamžitě zapřel, kdyby někdo třeba jen vzdáleně naznačil možnost toho, co se v něm děje. Měl velikou zálibu v ženách a ženské kráse, avšak lásku

v ideálním, nebo jak on říkal, v romantickém smyslu nazýval nesmyslem a neodpuštělným bláznovstvím. Rytířské city považoval za jakousi zrudnost nebo chorobu a nejednou vyslovil podiv, proč Toggenburga se všemi minnesangry a trubadúry nezavřeli do blázince. ‚Líbí-li se ti nějaká žena,‘ říkával, ‚hleď dosáhnout svého. A když to nejde, tak toho nech a jdi dál, pro jedno kvítí slunce nesvíti.‘ Odincovová se mu líbila: to, co se o ní vykládalo, svoboda a nezávislost jejího smýšlení, její nepochybná náklonnost k němu, všechno, zdálo se, mluvilo v jeho prospěch. Brzy však pochopil, že u ní ‚nedosáhne svého‘, a ke svému úžasu nebyl ani s to jít od ní dál. Jeho krev se rozpálila, jakmile na ni jen pomyslel; svou krev by byl snad zvládl, ale vniklo do něho něco jiného, co naprosto neuznával, čemu se vždycky posmíval, co bouřilo všechnu jeho hrdost. Při rozmluvách s Annou Sergejevnou dával ještě víc než předtím najevo lhotejné pohrdání vším, co je romantické, ale když osaměl, rozhořčeně si uvědomoval, že je sám romantik.“ (s. 106)

Turgeněv nechává tohoto silného nihilistu prožít všechna muka milostného vzplanutí – včetně toho, že mu tento cit pronikl až pod kůži a rozbíjel jeho tak usilovně pěstované názory a návyky. Jeho nihilistické názory jsou ještě silnější, ale pouze naoko a před druhými. Láska jej znejistěla, ostatně stejně jako i jeho protějšek, sebejistou a svobodymilovnou Annu Sergejevnou, která se už domnívala, že zná život a mužské pokolení. Mají oba podobné pokušení a stejnou potíž: díky svým životním postojům u nich pojednou vznikl problém se bezvýhradně oddat, dát průchod svým pocitům i vášním. Jen Bazarovův přítel Arkadij, do něhož nihilismus nepronikl tak silně, je toho schopen – a opětuje city Anniny sestry Káti. Jeden i druhý vztah dokázal Turgeněv vylíčit s veškerou jemností, které byl schopen – a v tom se mu pravděpodobně žádný ruský romanopisec nevyrovná. Tolstoj má dramatictější příběhy, Dostojevského postavy se pohybují na pokrajích propastí – ale Turgeněv je nejsilnější v prostých věcech. Se stejnou něhou a přitom působivostí dokázal vylíčit jarní nebo podzimní krajinu, dojetí otce, který se loučí s odjíždějícím synem, dokonce s touž jemností popsal i postavy, které chtěl karikovat, a to nebyly pouze postavy z takzvané vyšší společnosti.

Román *Otcové a děti* je ovšem nejen o lásce mužů k ženám, ale také o lásce rodičovské a synovské. Otcové jsou v Turgeněvově podání milující bytosti, byť by svým synům pramálo rozuměli. To je případ i zestárlého otce Jevgenije Bazarova, Vasilije Ivanyče. Ten je bytostí mnohem prostší, než je jeho syn, i když má za sebou bohatý život vojenského lékaře. Synovi nerozumí, ale obdivuje ho a dokáže si o něm myslet jen dobré, ostatně podobně jako jeho manželka. Na rozdíl od svého nihilisticky naladěného syna věří v určitý pokrok, těší se z dílčích reforem vesnice, umí se radovat z prostých věcí. I když syn s ním občas jedná tvrdě, otec mu vše okamžitě odpouští – a zejména tehdy, když se dozví, že se jeho milovaný Jevgenij smrtelně poranil u lékařské pitvy. Už předtím ale jeho oddanost nezná mezí:

„Zato vědomí, že má takového pomocníka, ho přivádělo k nadšení a naplňovalo hrdoostí. „Ano, ano,“ říkal nějaké ženské v mužském hrubém kabátě a s rohatým čepcem, když jí dával lahvičku octanu nebo kelímek blínové mas-ti, měla bys, má milá, každou chvilku děkovat Pánubohu, že je u mne na návštěvě můj syn, poněvadž tě teď léčíme na nejvědecktější a nejnovější způsob, rozumíš ty tomu? Ani francouzský císař Napoleon nemá lepšího lékaře.“ A ženská, která si stěžovala, že na ni „padlo pchání“ (popsat to blíž ostatně ani nedovedla), se jen ukláněla a sahala si do záňadří, kde měla schována tři vejce, zabalená do cípu ručníku...“ (s. 214)

O to více je otec se synem ve chvílích synova utrpení a odcházení z tohoto světa. Turgeněv je schopen několika málo slovy zachytit změnu nálady v původně radostném domě, je schopen postihnout strašlivý smutek starého otce, jemuž umírá syn. Autor v sobě nezapřel nejen vynikajícího pozorovatele, ale i velmi dobrého psychologa:

„Všechno v domě náhle nějak potemnělo. Všechny obličeje se protáhly, nastalo podivné ticho; ze dvora odnesli do vesnice nějakého křiklavého kohouta, který dlouho nemohl pochopit, proč se s ním tak zachází. Bazarov pořád ležel přimáčkнут ke zdi. Vasilij Ivanyč se pokoušel klást mu různé otázky. Bazarova to však unavovalo,

a starý strnul ve svém křesle, jen občas lupaje prsty. Na pár okamžiků odcházel do zahrady, stál tam jako sloup, jako ohromen nevýslovným úžasem (výraz úžasu mu nescházel z obličeje), pak se vracel k synovi a hleděl se vyhnout ženinu vyptávání. Nakonec ho popadla za ruku a křečovitě, skoro hrozivě se zeptala: „Tak co mu je?“ Tu se vzpamatoval a donutil se odpovědět jí s úsměvem. Ale k jeho hrůze se v něm místo úsměvu kdesi vzal smích.“ (s. 218)

Otcové jsou v Turgeněvově podání odsouzeni k nepochopení nastupující generace, k níž patří i jejich děti, a zbývá jim jen smutek z odcizení. K něčemu takovému odkazuje i zvolený citát z evangelia. Ježíš v něm odmítne, že by se měl setkat se svými příbuznými, zdá se dokonce, jako by jej rušili v jeho vlastním poslání. Považuje za svou rodinu už ty, které k sobě připoutal svým učením, nikoli své rodiče či sourozence. Evangelium sice nic neopraví o tom, jak na to jeho matka a bratři zareagovali – čtenář úryvku se ovšem může domnívat, že zažili něco jako „generační“ a současně „rodovou“ roztržku, tak jako literární postavy Turgeněvovy.

I zde je jakási paralela se samotným spisovatelem. Ten si ve svém literárním zápisníku stěžuje na to, s jakým nepochopením přijímají Rusové jeho román – a to příslušníci starší i mladší generace, kteří nepochopili, že Turgeněv musel popsat, s čím se setkal, že nechtěl ani nikoho vyprovokovat, ani napsat nějaký program pro mladé. Chtěl prostě popsat, jak se Rusko mění, když se na jeho půdě začínají objevovat lidé jako Bazarov. Pro historika je tudíž zajímavý v tomto případě spíše osud samotného autora než osud jeho literárních postav. Ruské prostředí oné doby je zjevně mnohem bojovnější a rozporuplnější, než je popisováno v románech, jako jsou *Otcové a děti*. Na počátku šedesátých let 19. století jsou intelektuální centra plné časopiseckých diskusí, v nichž se řeší, jak to Turgeněv vlastně myslel a komu svým románem chtěl prospět či nikoli (řešil se například jeho vztah ke kritikovi Dobroljubovovi, jeho dílo se hodnotilo jako pamflet a podobně). Generační sváry jsou mnohem častěji tematizovány a Turgeněv k těmto debatám přispěl měrou vrchovatou, možná více, než si přál.

Otázkou vztahu mezi reálnou osobou a mezi jejím literárním ztvárněním a vystižením určitého lidského typu (a potažmo i doby, kdy takový typ vzniká), se Turgeněv zabýval zřejmě často, a dokonce i teoreticky. Dokládá to zejména jeho zdařilá přednáška, v níž srovnal Hamleta a Dona Quijota. Toto dílo je mimochodem dokladem toho, jakým způsobem a na jaké úrovni znalo literární a intelektuální Rusko klasiku západní kultury a do jaké hloubky jí rozumělo. Turgeněv chtěl v této práci vystihnout dva základní lidské charaktery – podle něj jeden hledá ideál a základ bytí uvnitř sebe sama, druhý naopak ve vnějším světě. Dalo by se říci, že jakkoli se Turgeněv koří géniu Shakespearovu a Hamlet je pro něj postavou nikoli zápornou, ale především tragickou, text je především chválou postavy Dona Quijota. Turgeněv se zřejmě domníval, že musí právě ruské elitě vysvětlit, že slavný „rytíř smutné postavy“ není pouze komickou, směšnou figurkou, kterou si berou do úst dokonce i muži (!), ale že je to naopak „muž víry“ ve věčné hodnoty, v pravdu, v ideály:

„Don Quijote jest všecek proniknut oddaností k ideálu, pro který je hotov podrobiti se všemožným strádáním, obětovati život; sám život svůj cení jen potud, pokud může být prostředkem ke ztělesnění ideálu, k nastolení pravdy, spravedlnosti ve světě. Řekne se nám, že tento ideál jest čerpán jeho rozrušenou obrazotvorností z fantastického světa rytířských románů; souhlasíme – a v tom právě záleží komická stránka Dona Quijota: avšak ideál sám zůstává ve vší své nedotknutelné čistotě. Žítí pro sebe, starati se o sebe – považoval by Don Quijote za hanebné. On všecek žije (...) mimo sebe, pro druhé, pro své bratry, aby vyhubil zlo, aby působil proti silám nepřátelským lidstvu – kouzelníkům, obrům – tj. utiskovatelům. Není v něm ani stopy egoismu, nestará se o sebe, jest samo sebeobětování – oceňte toto slovo! – věří, věří silně a bez okolků.“ (Turgeněv: *Hamlet*, s. 17)

Turgeněv měl zřejmě v sobě velkou touhu napsat dílo, v němž by byl také zcela výjimečně a pravdivě vystižen určitý typ – zcela životný a přitom svrchovaně umělecký. V postavě nihilisty Bazarova se s takovým typem nepochybně setkáváme, i když není tak známý jako hrdinové z přelomu 16. a 17. století. Je však jisté, že Bazarov připomíná spíše typ hamletovský než quijotovský. Turgeněv, věrný svému literárnímu charakteru, zachytil tudíž cosi podstatného ze své doby, která byla ve znamení postupného přerodu Ruska, které bylo plné rozporů. Přebíralo, často radikálně, západní vzory, na druhé straně se kojilo mesiášskými ideami slavjanofilskými, které idealizovaly „ruskou duši“, a to vše v diskusích, které neměly (a nemohly mít) dopad na společnost a její změnu. V Turgeněvo- vě díle – a nakonec i v jeho osobě – je velký kus literárního Ruska 19. století, Ruska, které hledá řešení svých problémů, řešení svého vztahu k dílům světové literatury, svého vztahu k Západu. Nihilismus zachycený v Jevgeniji Bazarovovi ostatně je též (podobně jako víra Dona Quijota či bolestná ironie Hamleta) něčím, co bychom mohli nalézt v různých obměnách i v naší současnosti.

Literatura k další četbě:

- Turgeněv, Ivan Sergejevič: *Otcové a děti*. Odeon, Praha 1975, překlad Prokop Voskovec.
Turgeněv, Ivan Sergejevič: *Literární vzpomínky*. Karel Beníško, Plzeň 1919.
Turgeněv, Ivan Sergejevič: *Hamlet a Don Quijote*. Nakladatelství J. Otto, Praha 1917.
Buruma, Ian – Margalit, Avishai: *Okcidentalismus. Západ očima nepřátel*. NLN, Praha 2005.
Maurois, André: *Turgeněv*. Aventinum, Praha 1931.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Jan Hertl a revue *Řád*

JARMILA ŠTOGROVÁ

Význam revue pro kulturu a život, svými zakladateli nazvané příznačně *Řád*, a význam okruhu jejích redaktorů pro intelektuální život třicátých let není dosud dostatečně zhodnocen. Totéž se dá říci o osobnosti PhDr. Jana Hertla, historika, sociologa a vědeckého redaktora. Hertlovo dílo nikdo zatím nestudoval do hloubky, resp. je známa spíše jeho práce muzejníka po roce 1945. Nemá proto své místo v katolické publicistice a nedostalo se mu pozornosti – na rozdíl od jeho kolegů z *Řádu*, kterými byli básníci František Lazecký, Josef Kostohryz, Václav Renč, Jan Čep, Jan Zahradníček. Osud zapomnění s ním sdílí filosof Rudolf Voříšek, národohospodář Stanislav Berounský, literární kritik Timotheus Vodička a historik Jan Vilíkovský. Jen Janu Franzovi a Ladislavu Jehličkovi byly věnovány obsáhlejší publikace, a to až v posledních letech.

Jedním z důvodů, proč dosud neznáme Hertlovu publicistiku v širším kontextu, je skutečnost, že uveřejňoval své příspěvky pod pseudonymy a šiframi. Klíčem k identifikaci se mi stal jeho rodinný archiv – v exemplářích časopisů a novin si označoval své příspěvky, k pseudonymu poznamenával: Hertl. Pro různá témata volil různá jména. V *Řádu* (také v *Brázdě* a *Obnově*) kromě vlastního jména a šifry J.H. (jh) používal jména Jan Martínek, v *Obnově* Jan Moravec a také Fr. Gregor. V *Řádu* psal ironicky sžíravé texty jako Spectator (některé jsou také dílem T. Vodičky) a Vzдорoslaviček (či pod odvozenými šiframi vzd., oro, ros a podobně). Hertl v *Řádu* publikoval v letech 1932–1942, a to nabízí podstatný vhled do jeho názorů a myšlení.

Jan Hertl se narodil se v roce 1906 v Praze, poté žila rodina v Brně, Hertl se vrátil v roce 1922 do Prahy, kde maturoval. V letech 1924–1928 studoval na Karlově univerzitě – krátce právo, poté historii, filosofii, sociologii a zeměpis. Navštěvoval seminář slovanských dějin prof. Bidla a sociologii prof. Foustky. Zaujaly ho dějiny revolucí a dějiny Slovanstva – především Ruska. Zároveň se zabýval dějinami venkova a selského stavu, angažoval se v agrární straně. Byl členem Sdružení agrárních akademiků. Jeho levicová orientace postupně ochabovala, prožíval, stejně tak jako i jiní levicoví intelektuálové, zklamání z komunismu.

Historii studoval Hertl u Josefa Pekaře, stal se zastáncem jeho školy a později vystupoval kriticky k vědecké metodě Jana Slavíka. Již jako student Karlovy univerzity začal publikovat – nejprve v univerzitním *Studentském věstníku*, postupně v *Avantgardě*, v *Parlamentě*, v revui *Sociální problémy*, v *Přítomnosti*, v *Zemědělských snahách* a dalších listech – a jako mladý agrárník přispíval do *Venkova*, *Časopisu agrárního studentstva* a *Brázd*. V roce 1928 publikoval v revui *Nové Rusko* velký článek o Bakuninovi (byl v té době mezi prvními členy Společnosti pro hospodářské a kulturní sblížení s Novým Ruskem). Na Bidlovo doporučení získal v letech 1928 a 1929 stipendium ke studiu sociálních dějin a sociologie v Bruselu a v Gentu, kde poznal prof. Henriho Pirenna, specialistu na otázku středověkých měst. Ten ovlivnil jeho přemýšlení o vztahu vesnice a města – a spolu s Bidlem vedl na toto téma v r. 1930 Hertlovu disertační práci na téma *Město a vesnice: historicko-sociologický rozbor vzájemného poměru*.

V roce 1931 se Jan Hertl oženil s Evou Sekaninovou (sestrou levicového intelektuála, právníka Ivana Sekaniny). V té době již docházel do Břevnovského kláštera, kde se ve třicátých letech vytvořilo duchovní a kulturní centrum, opat Anastáz Opasek byl celoživotním přítelem rodiny. Hertl se zřejmě tehdy seznámil s Dobrým dílem Josefa Floriana, které silně zasáh-

lo jeho sociální, do té doby levicové smýšlení. Prošel vnitřní konverzí, „iniciací Florianem“, stejně tak jako Lazecký, Franz, Čep a další. Začal v nových dimenzích uvažovat o přítomnosti, zesílilo jeho vědomí odpovědnosti katolického intelektuála.

Hertl se po studiu neuplatnil v oboru jako historik či sociolog. Již během studií se stal poradcem nakladatele Hokra a práce v nakladatelstvích ho pak provázela až do konce války. V letech 1931–1937 pracoval v Melantrichu jako tajemník nakladatelství a vědecký lektor pro vydávání řady Šustových Dějin a Vysokoškolských učebnic. Poté působil ve Státním nakladatelství, odkud přešel do nakladatelství Vyšehrad, které řídil do konce srpna 1945. Po skončení války se z Prahy přestěhoval do svého domu v Jarkovicích u Benešova, kde se pokoušel (neúspěšně) alespoň v malém navázat na svou ideu z mládí stát se sedlákem. Od podzimu 1945 vyučoval dějepis na benešovském gymnáziu, stal se okresním konzervátorem, později ředitelem Podblanického muzea a badatelem, jehož práce přesáhla významně hranice regionu (máchové studie, obraz Kupeckého, evangeličtí exulanti, působení Bedřicha Smetany atd.). Zprvu se těžce vyrovnával se stigmatem,

Rudolf Voříšek a Jan Hertl (vpravo) koncem třicátých let u Hertlů ve Vokovicích.

kteří na něm ulpělo z dob války. Od mládí se přátelil s německým agrárníkem z Chebu ing. Zanklem, který se stal za války zaměstnancem úřadu K. H. Franka. Hertl s ním styky nepřerušil a využíval Zanklova vlivu k pomoci přátelům a známým, například zachránil Čepův statek v Myslechovicích před obsazením Němci (o pomoc pro svůj dům v Jarkovicích, postavený v roce 1941 architektem Štormem, Zankla nikdy nepožádal). Později se k tomu přidalo nepravdivé tvrzení, že využíval vlivu komunistických příbuzných, a nevyřešená otázka, proč nebyl souzen v politických procesech. Uzavřela se mu možnost publikovat teoretické studie, sociologické a politologické analýzy, opakovaně nezískal stipendium k vědecké práci. To vše podlamovalo jeho nepevné zdraví, zemřel v roce 1965 unavený a vyčerpaný. Detailní vyličení životních osudů Jana Hertla však přesahuje možnosti tohoto příspěvku.

Jaký byl Jan Hertl člověk? Archivář a kunsthistorik Vladimír Denkstein, jeho přítel z mládí, ho charakterizoval jako „mladíka plného elánu, s hlubokým zájmem o všechno krásné, jiskřícího vtipem a náhlými nápady, překypujícího znalostí všeho, co bylo nového v kultuře a v pražské avantgardě“. Byl neustále připraven komentovat, veřejně se vyjadřovat, měl politickou intuici a pronikavé analytické myšlení. Uvažoval o vydávání časopisu, v tom se shodoval s Lazeckým. V únoru 1930 reaguje Lazecký na Hertlův nedochovaný dopis:

„Chtěl jsem Ti vlastně jenom napsat několik slov k Tvému poslednímu odstavci, kde mluvíš o tom, jakou máš chuť pustit se do něčeho. Počítej s tím, že ji mám rovněž a ještě větší než v Belgii, když jsme o tom mluvili ještě jako ze sna. Ale nebojme se! Budeme-li si my dva rozumět, a v to nezlomně věřím, dá se něco dělat. Na mne se můžeš vždy spolehnout. Svůj cíl známe, je třeba hledat prostředků, prostředků opravdu čestných. Myslím, že na podzim tohoto léta bychom mohli vylézt... Jen, probůh, žádné peníze od agrární strany! ... Hodně o věci přemýšlím a tak trochu i sháním materiál. Nebude-li dostatek původních věcí, budeme: uveřejňovat překlady, totiž budeme je otiskovat v každém případě. Pak bych si tam představoval rubriku ‚POLEMIKY‘. Uvažoval jsem už o prvním čísle. Chtěl jsem tam mít nějaký článek od

Karla Krause ... pak od St. Zweiga (třeba o Dostojevském) a P. Valéryho...

Situace už zrála k založení Skupiny Řádu, jak si říkali ti, kteří se rozhodli následovat Florianovo Dobré dílo a Studium, fascinováni Florianovým vydavatelským počinem a jeho osobností. Předcházela tomu diskuse o názvu. Lazecký navrhoval název Proměna, zvolili však přiléhavěji – *Řád: revue pro kulturu a život*. Hertl vysvětlil název v roce 1934 v dopise filosofu Theodoru Haeckerovi:

„Jméno Řád znamená německy Order. Je to revue na způsob Hochland. Je nepolitická a z některých jmen, jež jste měl příležitost číst v zaslaných číslech, utvoříte si představu o jejím programu. U nás pokračuje v práci časopisu Rozmach a Akord, které vedl Jaroslav Durych...”

V rukopisném konceptu psaném Hertlovou rukou a dochovaném v jeho archivu čteme:

„Skupina ‚Řádu‘:

1. Revue Řád, která soustřeďuje mladé nekompromisní katolické intelektuály, byla založena v r. 1932 a vytkla si za cíl duchovní obnovu českého katolického myšlení.
2. Řád věnuje pozornost všem oborům duchovní činnosti pod jednotným zorným úhlem katolické filosofie. V poesii a umění vůbec usiluje o jejich zařazení do veliké křesťanské tradice, jak ji v naší době představuje dílo Claudelovo, Bernanosovo, Péguyho, Rilkeho, z českých pak Máchovo, Zeyerovo, Durychovo, Zahradníčkovy – tradice, která navazuje na to, co ve středověku představoval Dante.
3. Důležité místo zaujímá v Řádu Studium historie z křesťanského hlediska se zvláštním zřetelem k úloze katolictví v českých zemích a ke kritice české reformace. Orientační směrnice jsou zde dány Haeckerovým a Bellocovým pojetím historie.
4. Ve věcech sociálních staví se Řád za obnovu společnosti ve smyslu encyklik Rerum Novarum a Quadragesimo Anno a podrobuje kritice především socialistické doktriny.
5. Proti positivismu, mechanismu a pokrokářskému humanismu usiluje Řád o obnovení veliké filosofické tradi-

ce křesťanské v duchu sv. Augustina a sv. Tomáše Akvinského, zastoupeného dnes filosofy jako jsou Przywara, Guardini, Haecker, Maritain.

6. Také polemika proti modernímu duchu a jeho zvrácenostem není zanedbávána, po vzoru Bloyově, Papiniově a Chestertonově.

7. Kritice současného kulturního života je věnována zvlášť satirická rubrika ‚Listy z Československa‘, která není nejméně důležitou, ani nejméně účinnou rubrikou ‚Řádu‘.

8. Činnost Řádu je doplněna i činností ediční. Řád vydává vedle poesie i důležitá základní díla o moderních problémech...”

Můžeme říci, že to, co si vytyčili na počátku, udrželi v prvních čtyřech ročnících, první přesahuje přes tři roky 1932–1934, čtvrtý vycházel v letech 1937–1938. To je také období, kdy v *Řádu* působil intenzivně Hertl – pátý ročník ještě s Lazeckým řídil, ale jeho příspěvků již ubývalo. Úvodní stať prvního čísla od George Bernanose *Dnešní společnost* (v překladu Franzově) lze považovat za proklamativní, odráží se v něm i stanovisko redaktorů: dnešní společnost nemá žádný předem daný cíl, ohradila se proti všemu božskému, moderní doba usiluje o vymazání všeho duchovního, Boha nahradila člověkem, srazila k zemi Zákon, v demokratickém zákoně není nic vznešeného..., věda zotročuje.

Klíčovým číslem prvního ročníku je dvojčísl 3–4/1933, jehož hlavním tématem je: věda, filosofie a víra. Po Chestertonově textu *Konec modernismu* bezprostředně následuje Hertlova stať *Na okraj moderní sociologie*, kterou bychom mohli také nazvat Hertlovým východiskem jeho koncepce *Řádu*. Říká v něm mj.: „V historii se hledá obsah,“ „Z moderní vědy mizí její starodávný štít moudrosti, pravdymluvné a pravdymilovné vznešenosti,“ „Není pochyb, že žijeme v době rozbíjení tvaru.“ Charakterizuje současnost jako dobu, jež je „bez řádu, plná změtených názorů, nejednotná, udržovaná v pořádku všemožnými režimy, v níž smí hlaholit kdejaký hlas, jen je-li dosti silný, doba myšlenkové lenosti, ochablosti ducha a nestatečnosti“.

Kromě této statě publikoval Hertl v *Řádu* ještě další zásadní sociologické studie: *Budování vesnice* (1933) a *Tři cesty k agrární sociologii* (1934). Následovaly dvě

politologické statě: *Prolegomena ke Stalinovu principátu* (1936) a *Stalinova cesta k principátu* (1937), ve kterých analyzoval dějinné příčiny ruské revoluce, vzrůst kultu osobností, posun mocenského těžiště, popsal podstatu a hrozbu ruské diktatury obecně, proměnu Stalinovy role hegemonu, kritizoval inscenované politické procesy. Význam studií, který přesáhl dobu svého vzniku, není dosud analyzován a okomentován (druhý článek publikoval jen Josef Mlejnek v samizdatovém časopise *Komunikace* v r. 1988).

Hertlovy texty jsou zasazeny do širšího myšlenkového spektra *Řádu* – zmiňme jen některé články:

1. V prvním ročníku 1932–1934 – Gurian: *Kritika bolševismu*; Voříšek: *O poslání vědy a filosofie*; Mendizabal: *Politická mythologie (Protikřesťanské zásady rasismu)*; Helmschmied: *Nároky marxismu*.
2. V druhém ročníku 1935 – Walter Simon: *Stav a třída*; Belloc: *Evropa a víra*; Berounský: *Agrární a průmyslový stát*; Guardini: *Živá svoboda*; Čaadajev: *O protestantismu*; Šubrt: *Vůdcovský princip v řízení státu*; Berounský: *Stát a hospodářství v sousedním Německu*; Voříšek: *Liturgie, práce a kultura* či studie o filosofii Heideggera a Jasperse; Haecker: *O křesťanském smyslu dějin*.
3. Ve třetím ročníku 1936: Dawson: *Křesťanství a nový řád*; Voříšek: *Kapitalismus, socialismus a stavovství*; Jindřich Středa (Karel Schwarzenberg): *Mezinárodní bezpráví, Svoboda a totalita* či *Slovo o Židech*.

Jak vnímal *Řád* Jan Hertl a jak svou roli v něm? Jeho hluboké a detailní analýzy nenacházely odezvu, stejně tak ani zásadní články dalších autorů. *Řád* byl přecházen mlčením, reakce se dostavovaly převážně jen na aktuální poznámky, recenze či ironické provokace. Hertl byl nejen jednou z nejvdělanějších osobností generace narozených po 1905, byl také osobností velmi brzy vyzrálou a předstihující své generační druhy. Nepochopen zůstával i v okruhu *Řádu*. Myšlenkově i přátelsky mu byl nejbližší Jan Vilikovský, ale ani ten nebyl schopen reagovat na všechna témata, která Hertl v *Řádu* otevíral. Nerozuměl mu Jan Franz pociťující jakási pouta ideologie. Ani Berounský a Voříšek, každý v podstatě sledující své vlastní téma, nerezonovali s tím, co Hertl analyzoval a pokoušel se rozvíjet. Hertl se nepouštěl do návodů a politických řešení, byl zalo-

žením vědec a badatel, hluboce věřící katolík. Zůstával se svými analýzami osamocen, vedl vyčerpávající donkichotský souboj s nepochopením a lhotejností. O to ostřejší byly jeho sarkastické články Vzдорoslavička. Osobní naléhavost a vysoké nároky kladené na sebe a své nejbližší přátele z něho činily člověka obtížně lidsky přístupného, o to silnější byla navázaná přátelská pouta, která přetrvala až do poválečných dob i po politických procesech padesátých let.

Po prvních čtyřech ročnících, tj. na přelomu let 1937 a 1938, vrcholil vnitřní spor redakce o další směřování *Řádu*. Od počátku v ní byly dva tematické proudy – literární (Lazecký, Franz, Renč, Kostohryz) a řekněme „aktuálně-společenský“ (Hertl, Berounský, Voříšek, k nim se přidal záhy Jindřich Středa) – rovnoměrně zastoupeny, a revue tak byla obsahově silná. K výraznému rozdělení došlo v roce 1938, kdy ke glosování a názorovému vyjadřování k aktuální situaci začala některým autorům *Řádu* včetně Hertla sloužit *Obnova*. *Řád* zůstával dál odbornou revue, původní koncepce se však rozvolnila, „politici“ se přesouvají do *Obnovy* a Lazecký otvírá *Řád* mladým autorům, především básníkům a prozaikům, bez jasného názorového vyhranění.

V této mozaice nám schází odpověď na nevyslovenou otázku: proč se zabývat *Řádem*, který byl ve své době víceméně ignorován nebo kritizován za přílišnou katolicitu, konzervativnost či ideologičnost? Domnívám se, že doposud šlo především o to, vyložit a porozumět tomu, co se interpretuje jako fašizující sklon jisté části české katolické inteligence. Interpretace koncepce a obsahu *Řádu* je jednostranná a nedostatečná, neboť se čte prizmatem:

- zkušenosti holokaustu – je třeba být „korektní“ v židovské otázce;
- poválečného odsudku v duchu tažení proti katolíkům – tato „protikatolická“ tendence je stále živá;
- politických procesů padesátých let – na významu získaly vzpomínky Václava Černého a Bedřicha Fučíka, kteří se stali pro hodnocení tohoto období nekriticky přijímanými autoritami;
- 2. vatikánského koncilu – jeho liberalizující tendence a neprozíravý vztah ke zlu komunismu by byly pro *Řád* dobrým tématem.

Dnes je přínosné *Řád* pročíst znovu, z jiného pohledu – jako závažný zdroj, skrze který můžeme nově porozumět katolickému křesťanství v Evropě a interpretovat aktuální spor o křesťanské kořeny Evropy. Otázky, které si kladli katoličtí intelektuálové ve třicátých letech, jsou opět naléhavé. Kladli si je v době, kdy vše mohlo být řečeno, byla velká svoboda tisku, nová situace v novém demokratickém státě – zdálo se, že vše se může, vše je dovoleno. Ale kde to končí a jak se má v takové době chovat, co má dělat intelektuál? Lazecký ve vzpomínce (*Jak vznikl jeden časopis*) napsal: „Byla svoboda, ale nikdo nemyslel na to, že i ta musí být něčím vyvážena, že může existovat jen v pevném společenském řádu.“ Stejně tak se ptáme dnes, jak si uchovat integritu osobnosti, jaká je role a zodpovědnost katolického intelektuála, jak nezrazovat křesťanské kořeny Evropy.

Literatura:

- Od Josefa Floriana k Riovi Preisnerovi*. Sborník textů z konference. Knihovna kardinála Berana, Plzeň 2014.
Hertl, Jan. Štogrová, Jarmila (editor). *Výběr článků z revue Řád 1932–1942*. Knihovna kardinála Berana, Plzeň 2013.
Štogrová-Doležalová, Jarmila. Historik a badatel PhDr. Jan Hertl (1906–1965). *Pod Blaníkem*, 2006, č. 2, s. 27–32.
Hertl, Jan a kol. *Drahňovská kronika*. ČSOP Vlašim, 2006.

Zkrácená verze příspěvku předneseného na konferenci „Od Josefa Floriana k Rio Preisnerovi“, pořádané Knihovnou kardinála Berana v Plzni v prosinci 2013.

Jarmila Štogrová je historička umění, pracovala v Libri prohibiti, v současnosti pracuje v Archivu výtvarného umění v Praze.

Literární obtýdeník Tvar

vyhlašuje veřejnou literární soutěž
o nejlepší povídku roku 2014

na téma **Chudoba**

Chudoba, často ideologicky okupovaná zleva nebo zprava, je vnímána jako společenský fenomén. Mluví se o ní v médiích, je tematizována v ekonomických, sociologických, ale i náboženských textech. Nevystarčila se však ze současné beletrie? Není dnes sociální tematika uměleckou výzvou par excellence?

Zájemce o soutěž prosíme, aby posílali své texty v rozsahu minimálně 7 NS (a maximálně 14 NS) do **30. června 2014** na adresu redakce nebo mailem s uvedením kontaktních údajů (jméno a příjmení, rok narození, poštovní a mailová adresa).

Soutěžít se bude v jediné kategorii, bez věkového omezení, a debutanti se tak mohou utkat s autory již zkušenými. První tři povídky budou publikovány na stránkách Tvaru a jejich autoři získají celoroční předplatné časopisu. Vítěz nadto obdrží peněžní odměnu ve výši 7.000 Kč coby autorský honorář.

redakce@itvar.cz | Tvar, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

Loučení s Ondřejem Ryčlem

V sobotu 19. července 2014 zahynul při nehodě během závodů v letecké akrobacii v Kroměříži náš spolupracovník a kamarád Ondřej Ryčl. Bylo mu padesát jedna let. Ondřej byl nejenom úspěšným podnikatelem (firmy AMOS a posléze AMOS CZ), ale také aktivním a všestranným člověkem, lyžařským instruktorem, vodákem, motorkářem, letcem a posléze leteckým akrobatem... Ve veřejné sféře proslul svými četnými dobročinnými aktivitami. Pro nás, kteří jsme ho znali blíže, byl však především přítelem, ideovým soupeřem, inteligentním a sečtělým polemikem, občas i sponzorem či iniciátorem některých zajímavých projektů. Byl spoluzakladatelem a jednou z vůdčích osobností spřízněné internetové revue *Pravý břeh*, kde publikoval řadu textů (www.pravybreh.cz).

ANDĚLÉ ZLOMILI ŽEBŘÍK

PETR FIALA

Jedna stará moudrost říká, že „mluvit o mrtvém je jako mluvit o kamenu“. Podle některých proto, že zesnulý neví, co se o něm říká, podle jiných to ví, ale vůbec mu na tom nezáleží... Mohli bychom tedy klidně mlčet.

Byl jsem však požádán, abych zde, při rozloučení s Ondřejem Ryčlem, promluvil, ale abych neměl tradiční smuteční řeč, začínající „drazí pozůstalí, sešli jsme se zde...“ a vyjmenovávající všechny dobré skutky zesnulého a ukazující náš zármutek. Nevím, jestli to „jinak“ dokážu – ale Ondřej měl rád výzvy, tak to kvůli němu zkusím.

Život je plný nečekaných událostí a souvislostí... Když jsem před třiceti lety potkal na brněnské univerzitě kamarádka Ivanu, dnes Ryčlovou, nikdy bych si nemyslel, že budu jednou hovořit na pohřbu jejího budoucího muže. Když za mnou necelé tři dny před svou smrtí Ondřej s pár přáteli přišel, nenapadlo mě, že je to naposled a že se s ním vlastně loučím. Ondřej byl stejný jako vždycky: plný nápadů, energie, odhodlání – chtěl mi znovu pomoci v naší společné snaze rehabilitovat pravicovou politiku.

Myslím, že jste ho mnozí znali tak jako já. Dělal navenek spousty věcí, podnikal, sportoval, inicioval, pomáhal – proháněl se kolem nás rychle, ale ne lhostejně, v té své rychlosti nás dobře viděl. Jeho přítel Bohumil Pečinka a někteří další jeho mnohostranné aktivity, jejichž celou šíří jsme si ani vždy neuvědomovali, pěkně vystihli ve svých vzpomínkách bezprostředně po Ondřejově odchodu. To je dobře, stejně bychom si zde vše nestihli připomenout.

Když jsem Ondřejovu smrt oznamoval našemu společnému příteli, první jeho slova byla: „Toho jsem se bál už nejméně patnáct let.“ Ano, Ondřej nežil standardní život, měl rád výzvy; co si budeme povídat, riskoval. Takový život s adrenalinem, pro okolí někdy nepochopitelný, často těžký, může mít hlubší smysl. Nemusí znamenat jen útky – před realitou, před sebou. Může být i vědomým způsobem života, volbou, jak život naplňovat. Friedrich Nietzsche si jednou posteskl, že „jistota vyhlídky na smrt mohla do každého života přimísit lahodnou, voňavou kapku lehkovážnosti – a místo toho jste z ní, vy podivné apatykářské duše, učinily odpudivou kapku jedu, která celý život zoškliví“. Ondřej si nenechal život zošklivit a apatykářská duše nebyl. Tu Nietzsche opěvovanou lehkomyšlnost v sobě měl...

Vždycky mi připadl trochu jako velký kluk: ve zvědavosti, v nadšení, v touze hrát si, ale také v neklidu,

Ondřej Ryčl na letišti v Brně-Medlánkách.

i v oné lehkomyšlnosti, můžeme-li tak jeho „riskování“ označit. Ale bez toho by nemohl dělat vše, co dělal.

Ondřej ale nebyl jen akční, rychlý, aktivní. Vždyť jsme četli texty, které psal. A staré přísloví říká, že „býval-li zesnulý žákem učenců, Bůh se ujme obhajoby jeho cti“. Ondřej takovým „žákem učenců“ byl; hodně četl, psal, bojoval za myšlenky, které se zdály zapomenuté, stál vždy na pravém břehu, ať se řeka zrovna valila kamkoli, když Pravý břeh nebyl, tak si ho založil. V jednom svém článku o sobě napsal, že je členem „Klubu smutných, kteří si nechtějí nechat vzít vědomí souvislostí“. Ano, vědomí souvislostí, to nacházel v historii, požadoval po politice, hledal v životě. Nemusíme se tedy obávat a nic vysvětlovat, Bůh se ujme obhajoby jeho cti, Ondřej stál na správné straně.

Mnozí z nás přemýšlejí nad krátkostí Ondřejova života, nad náhlou smrtí, která se jeví zbytečná, jen tak, jakoby bez pointy. Ale kdo z nás ví?

Stará židovská legenda říká, že když přišla hodina smrti krále Davida, objevil se před ním anděl smrti, ale nebyl schopen splnit své poslání, protože král neustále pronášel slova Tóry. „Jak to udělám?“ ptal se anděl sám sebe. A tak šel do sadu za královým domem a třásl stromy. David se chtěl podívat, co se na zahra-

dě děje, a jak stoupal po žebříku, anděl žebřík zlomil. David spadl a pád mu přivodil smrt. Andělé smrti na Ondřeje taky nemohli, neoddržovali sice Tóru, ale byl o krok před nimi: v rychlosti, v dobrých skutcích, které dělal, v pravdách, za které se stavěl. Tak ho museli vylákat nahoru a zlomili mu žebřík. Shodili ho z nebe dolů. Pro nás předčasně.

Výhoda nás, kteří věříme, že všechno tady jen tak nekončí, je, že můžeme k tomu, který už fyzicky není, přímo mluvit.

Tedy Ondřeji, proletěl jsi kolem nás příliš rychle – a nemám na mysli ten nešťastný sobotní let u Kroměříže, ale celý Tvůj let na této zemi. Ale chci Ti říct, nejen za sebe, že jsi tady zanechal stopu. V těch, s nimiž jsi žil, které jsi miloval, s nimiž jsi pracoval, kterým jsi pomáhal, které jsi povzbuzoval, zneklidňoval, nabádal, i v těch, kterým jsi tak trochu unikál, když jsi byl stále „na cestě“.

Ondřeji, díky, měj se – a ahoj.

*Smuteční řeč pronesená na pohřbu Ondřeje Ryčla
29. července 2014 v Praze-Strašnicích*

FRANTIŠEK MIKŠ

Když dostanete zprávu o tragické smrti člověka, kterého jste dobře znali, s nímž jste se přátelili a hodně s ním prožili, po prvním šoku nějaký čas trvá, než jeho odchod přijmete jako nezvratný fakt. Teprve poté vám začnou v hlavě vířit nejrůznější vzpomínky na společné zážitky, skládat se dohromady střípky dojmů, jež ve vás zanechal, připomínáte si jeho názory a postoje, ale i neopakovatelný způsob řeči a gesta, které navždy zmizely spolu s ním. Když se takový proces reflexí rozběhne, bývá obtížné ho zastavit, a postupně vám před očima vyvstane obraz jedinečného člověka, neopakovatelné lidské bytosti, o které toho sice už dlouho hodně víte, ale nikdy jste si nedali tu práci vše poskládat do konzistentního celku. Je smutným, ale bohužel asi neměnným rysem naší povahy, že důkladně přemýšlet o svých

přátelích začneme až tehdy, když se jejich životní cesta uzavře, či alespoň nevratně změní svůj směr.

Filosof Sokrates údajně tvrdil, alespoň jak to znamenal architekt Vitruvius Pollio, že lidská hrud' by měla být opatřena okny a otevřena, aby její citění nebylo skryto, nýbrž aby je bylo možno pozorovat: „Kéž by se příroda opravdu řídila jeho myšlenkou a vytvořila lidskou hrud' otevřenou, do níž by se dalo nahlížet! Neboť kdyby tomu tak bylo, pak by ihned padaly do očí nejen věhlas i nedostatky ducha, ale i odborné znalosti by se lépe hodnotily, kdyby byly vystaveny zraku veřejnosti, ne podle nejistých dohadů...“

Ondřej Ryčl patřil mezi vzácný typ lidí, o nichž bychom mohli říci, že žili s „otevřenou hrudí, do níž se dalo nahlížet“. Byl přímý, nekomplikovaný a většinou nebylo těžké jeho názorům a postojům porozumět. Během mnoha let, co jsem ho znal, zastával tytéž ideje a zásady, které obhajoval hluchně, zarputile a s odzbrojující upřímností. Nebylo třeba kolem něj opatrně „našlapovat“, abyste se ho nedotkli, měl smysl pro humor a zdravé sebevědomí. Byl nesmírně aktivní a rád pomáhal, kde se jen dalo, ale nikde své aktivity veřejně „nevyprodával“. Na Wikipedii či jinde na internetu nenajdete jeho životopis, osobní profil ani stručný medailon, natož výčet jeho činností a zásluh. Abyste pochopili, kým skutečně byl a o co usiloval, bylo třeba mu po sokratovsku „nahlížet do hrudi“, nikoli googlovat v nespolehlivém virtuálním prostoru.

Uměl se rozdávat, to se o něm vědělo. Přispíval hodně na dobročinné účely, přičemž štedrý byl zvláště k „vozičkářům“ (nejspíš proto, že byl sám náruživý motorkář), pro něž organizoval i příležitostné výlety, kterých se sám účastnil. Podporoval vydávání zajímavých knih (některé vyšly v CDK), pomáhal s nejrušnějšími ideovými projekty, finančně, ale například i dodáním softwaru či jiné technické podpory zdarma. Po „televizní krizi“ roku 2000, kdy revue *Proglas* (předchůdce *Kontextů*) upadla u kulturní fronty v nemilost a byly jí zastaveny dotace, přispíval tři roky na její udržení, některá čísla dokonce nechal vytisknout.

V politice stál přirozeně na pravici a vytrval v tom i v době, kdy od ní mnozí dávali ruce pryč, jako by ho právě toto „nakoplo“. Ale i dříve, jak si vzpomínám, pomáhal některým pravicovým politikům, jimž

osobně důvěřoval, i když spíše nepřímou. Zejména ve volebních kampaních svými zkušenostmi a kontakty z oblasti polygrafie a marketingu, zařizováním výroby billboardů, plakátů a podobně. Stal se členem ODS v době, kdy si všichni „slušní“ před „ódéasáky“ uplivovali. Byl spoluzakladatelem, „motorem“ i autorem internetové revue *Pravý břeh*, ačkoli se zdálo, že psaní a publikování podobných textů nikam nevede.

Měli jsme stejně staré děti, navíc samé holky, a tak jsme občas vyrazili na nejružnější výlety: v zimě na lyže do hor, v létě na vodu, někdy se proletět jeho letadlem. Byl přirozeným lídrem, který vše pohotově zorganizoval, ale vždy se snažil vyhovět především ostatním a nikoho do ničeho nenutil. Netvrdím, že jsme spolu tu a tam nezažili trochu „náročnější“ chvíli, nedopřáli si trochu adrenalinu, ale nikdy nešlo o něco zvláště riskantního. Možná se mýlím, ale zdá se mi, že až později, když děti odrostly a my se vídali řidčeji, Ondřej začal své dávky adrenalinu stupňovat. Už si ani nepamatuji, kdy se mi poprvé zmínil, že začíná s leteckou akrobacií, není to však moc dlouho. Připadlo mi to riskantní, kolem padesátky už člověk nemá nejrychlejší reakce, chyběly mu i zkušenosti ostřílených leteckých profesionálů.

Život někdy dokáže podivně smíchat radostnou událost s tragickou. V sobotu 19. července jsem byl s rodinou v Krkonoších na svatbě švagra, kterému jsem šel za svědka. Když jsme před jedenáctou přijížděli na náměstí ve Vrchlabí, kde se obřad konal, vzpomínali jsme, že jsme zde byli před lety na výletě s Ryčlovými. Ondřej byl v tu chvíli pro změnu u nás na Moravě a právě nasedal do letadla na akrobatických závodech v Kroměříži. Když jsem o něco později vcházel v upnutém tmavém obleku a kravatě do obřadní síně, cítil jsem, jak mi po zádech stéká pot – bylo nesnesitelné vedro, snad i špatný tlak, člověk se necítil úplně dobře. Někdy tou dobou se Ondřej se svým letadlem zřítil, pravděpodobně po pilotní chybě při akrobatické sestavě, a já se nemohu zbavit podezření, že za to mohlo počasí. Zprávu o jeho nehodě jsem dostal o půl čtvrté, během svatební oslavy. Seděl jsem před restaurací na lavičce, kouřil cigaretu za cigaretou a zkoušel to vzít jako nezvratný fakt. Nešlo to.

Říká se, že „lepší je být mrtvým lvem než živým psem“, a nejspíš je v tom kus pravdy. Je to však otázkou

Ondřej Ryčl na křtu knihy Bohumila Pečinky *To byla léta devadesátá*, Praha 2000, vlevo Pavel Žáček, vpravo František Mikš.

míry, nejzazších hranic, které si člověk sám nastaví. Ondřej měl tyto hranice hodně posunuté. Byl povahou dobrodruh, nenasytný konzument adrenalinu, nejspíš jinak nemohl. Nebyl typem opatrného člověka, jenž běžně opouští tento svět doma v posteli přirozenou sešlostí stářím. Často riskoval a určitě věděl, že to dříve či později nemusí vyjít. Věděli jsme to všichni kolem něj, a někdy na toto téma i hloupě žertovali. Nikdo z nás však nebyl připraven na to, že se to skutečně stane a že to bude tak brzy. Měl na tomto světě ještě mnoho rozdělaných věcí.

Ondřej začal psát relativně pozdě, teprve před pár lety, a postupně si vytvořil vlastní styl, v němž se odrážel nejen způsob jeho myšlení, ale i záliba ve vyprávění historek, osobitý přístup k okolnímu světu i svérázná životní poezie. Pod své články většinou úsečně uváděl, že „autor je podnikatel“. Myslím, že tím záměrně trochu provokoval, neboť věděl, že toto slovo má mezi českými intelektuály špatný zvuk, a nesnášel paušální odsudky na adresu lidí kolem byznysu. Nestyděl se za to, že je úspěšný podnikatel a že občas musel hrát i tvrdě. Současně však byl citlivým člověkem, vášnivým čtenářem, zapáleným moralizátorem i přemýšlivým a angažovaným intelektuálem. Těžko říct, do kterého z těchto „světů“ patřil víc, v obou se pohyboval obrátě. Podstatné však je, že si z každého vybral to dobré.

Poslední Ondřejův text o jeho náhodné návštěvě filmového festivalu v Karlových Varech, který dopsal nedlouho před svou nehodou, o něm vypoví víc než moje vzpomínání.

INTELEKTUÁLOVÉ, ANTÉNY A SNOWPIERCER... VÍTEJTE NA KVIFF!

ONDŘEJ RYČL

Motto:

„Všichni už jsou ve Varech, flákaj se tam po barech.“

Každá názorová revue, tištěná či internetová, se v Česku více či méně dotkla právě proběhlého filmového festivalu v Karlových Varech. *Pravý břeh* nemůže stát mimo tento hlavní proud – vždyť kdo chvíli stál, již stojí opodál! A to bychom neradi, protože i my chceme mít prst na tepu doby, i my chceme být považováni za kulturní vzdělance a estéty, i my chceme být free, cool a in, tedy být frikulíny a trochu si ty Karlovy Vary také užít. Tedy, vzhůru do velkého světa Kultury, Umění a Krásy!

V první řadě – do Karlových Varů na filmový festival jsem se na ten jeden večer dostal úplně náhodou a nedopatřením. Jel jsem do Varů v poslední festivalový pátek kvůli něčemu jinému a bohužel na motorce, protože jsem si, veden vlastní liknavostí a nedbalostí, nekontroloval počasí. A to mne zaskočilo už brzy odpoledne velmi silnou sérií bouřek, která mně zavěla cestu zpět na Prahu. Motorkou to prostě už nešlo – v takovém počasí se motorkáři pouze nervózně srocují v autobusových zastávkách nebo pod silničními mosty a čekají, až to přejde. A právě tato nevábná vidina strávení několika hodin v autobusové zastávce v Olšových Vratech, případně v té šílené vesnické putyce v Kolové, mě přiměla k tomu, abych porušil jedno ze svých mravních tabu – a sklouzl dolů do města na filmový festival.

Stačilo jen několik esemesek namířených na správně odhadnuté kontakty, abych se v řádu minut vnořil do festivalového života. Ne nadarmo jsem nějakých třicet let svého života trávil mezi intelektuály, teď mi tato investice v mém motorkářském období života konečně splácí své dluhy zpět! Zkontaktovaným intelektuálům jsem vysvětlil svoji krajně prožlукlou situaci způsobenou povětrnostní situací a bouřkovou squall line bloku-jící silnici do Prahy, a že jsem tímto porušil svůj slib se

už nikdy neobjevit na Karlovarském filmovém festivalu, který jsem učinil někdy před mnoha lety po strašlivém zážitku nejen kulturního míjení, ale spíš střetu nekompatibilních civilizací, který jsem tam mezi mnou a některými návštěvníky utrpěl. Takřka ihned jsem od intelektuálních kolegů obdržel pozvání a platnou vstupenku na hit pátečního večera, na korejský film *Snowpiercer*. S tím, že si touto návštěvou pouze utuším a utvrdím své představy a stereotypy o filmech a filmovém festivalu, takže pak vlastně budu mít radost, že věci jsou takové, za jaké je mám. Z nich že tam se mnou půjde jenom jeden, který je na ten film docela lidsky zvědavý, protože se pracovní podílel na jeho více než ročním filmování v barrandovských ateliérech. Tehdy se mu říkalo pracovní „Vlak“ a vědělo se, že štáb rozhodně nesmrdí korunou ani dolarem a je neuvěřitelně rozchazovací, a byl to jeden z nejdražších filmů v posledních letech na Barrandově vyrobený. Původně se také mělo za to, že to bude nějaký kasovní trhák, velkofilm do běžné produkce, ale ukázalo se, že to je artový film pouze pro festivaly a artovou filmovou síť. A že jeho cena je v hluboké myšlenke a uměleckém poselství. Když mi to ti intelektuální přátelé říkali, tak se šklebili, a dodávali, že nejsou žádné svině, že to dám, že je tam akce, a že kdyby byli svině, tak mě pošlou na ten gruzínský černobílý film, kde se člověk dvě hodiny kouká do kukuřice.

Takže *Snowpiercer*. Kde začít s popisem? Krásné kino, krásní lidé všude kolem mne, zejména spousta krásných slečen, jedna vedle druhé intelektuálky, velké oči, velké náušnice a i vše ostatní. Představování korejského autora, českého výtvarníka, investorů filmu, včetně Ministerstva kultury ČR. Ach, jak je krásné to pozlátko kultury, jak je krásné být při tom! Přílbu a motorkářskou bundu jsem zmuchlal pod sedadlo, takže na mně ani nebylo poznat, že tam tak úplně nepatřím.

No a pak přišel ten film. Děj filmu je o tom, že v nepříteli vzdálené budoucnosti jede vlak, po kolejích po celém světě, zcela zmrzlou krajinou, městy, horami, mosty i tunely. Konkrétně zmrzlou Afrikou, zmrzlým euroasijským kontinentem i oběma Amerikami. A docela to žene, protože to musí stihnout za rok – už posedmnácté. Uvnitř veze lidi, vzadu ty chudé, vpředu ty bohaté a úplně vpředu ty zlé a bohaté. Nejprve jsem

se při sledování trápil technikáliemi – proč je celý svět zamrzlý, když sakra hrozí globální oteplení? Že by se to oteplení nějak překomitlo do zámrazu? Nebo že by atomový holocaust? Doteď nevím. Pak jsem se soustředil na vlak – proč proboha pořád jede, proč ho někde nezaparkují, kdo se v tom světě bez lidí stará o koleje, výhybky, mosty? A když je všude tolik sněhu, co když koleje, třeba někde v zamrzlé Africe, zasype lavina? Také nevím. Odpověď jsem dostal pouze na poslední otázku, protože se ukázalo, že vlak menší a střední lavinu propluží.

Pak jsem se začal soustředit na děj a výtvarnou linku filmu. Přece jenom, několik desetiletí intelektuálního života ve mně zanechalo své stopy, tedy vím, že vlak je alegorií, symbolem, stejně tak, že celý film je na symbolech a alegorii postaven. Oukej, vzhůru do symboliky! Děj je o tom, jak se chudí ze zadní části vlaku vzbouří proti pořádkům, a pak se mydlí s bohatými a zpupnými v předních vagonech, čím více vpředu, tím větší hajzlové to jsou. K formě tolik, že když se hodní chlapi v tomhle filmu poperou, tak jenom nožem nebo sekerou, zlí mají naopak samopaly, a přesto dostávají na budku. K obsahu je toho ovšem víc – dá se vypořádat několik zásadních myšlenkových konstant. Všichni bohatí jsou zlí a všichni zlí jsou bohatí. Všichni chudí jsou hodní a všichni hodní jsou chudí. Jediná špatná vlastnost, kterou sdílejí hodní i zlí, je to, že berou drogy. (No, po sedmnácti letech ve vlaku, co nikde nestaví, bych je asi bral taky...) Film je, kromě extrémní alegorie a propagace marxismu ve výše uvedené podobě, krásně protibělošsky rasistický. Všichni Zlouši jsou bez výjimky běloši, ty zvláště odporné typy pak světlovlasé stvůry. Hodňouši jsou pak mixem bílých, asijců a černých. Zde bych chtěl vypíchnout pozitivní myšlenku v syžetu filmu obsaženou, a to že běloch může být i hodný, ještě není vše ztraceno! Nicméně ultrahodňouši jsou černošská matka s roztomilým synkem-andílkem s kudrlinkami a mladá asijská krasavice. Ti jsou na konci filmu symbolem přežití lidstva – ovšem nesežral-li je ten lední medvěd, co byl symbolem přežití přírody – a do tohoto užšího výběru už se bílí nedostali.

Trochu se začínám nudit, čtu si tedy příbalový leták ke vstupence – ajajaj, 126 minut, to je kláda,

ale snad zase přejdou bouřky a silnice i stihne vyschnout, to se na motorce hodí. Ajajaj, film je artový, korejský, na motivy francouzského artového komiksu z 80. let – co tu ve Varech není artové, jako by neexistovalo – a nemíří k běžnému divákovi. Uf. A k tomu zřejmě bez přestávky, a zprostředka řady se s tou přílbou a motorkářskou bundou nebudu drát, to bych se před těmi všemi slečnami ukázal jako nekulturní barbar. V autobusové zastávce v Olšových Vratech je ale mnohem nevlídněji, tady je teplo a neprší – tedy vydržím!

Zaujala mne výtvarná stránka filmu a začal jsem se jí věnovat. Jasně, vychází, tedy asi nejspíš, ze schémat definovaných tím komiksem. Ale stejně – jsem až zaskočen prvoplánovostí a morálním kýčem. Chudí jsou nastylizováni jako chudí dickensovských dob, kdy svá díla psali soudruh Marx a jeho kamarád Engels. Až nečekaně často i bohatí se ve filmu oblékali ve stylu té doby. I když, bohatí, tam byl prostor na větší alegorie, již zmíněné bělošské ženy-bestie byly graficky ztvárněny nápaditěji zejména v detailech, především ta sekerka v hlavě té blondaté těhotné učitelky byla bombová. Nějakou dobu jsem přemýšlel, proč se chudí vyznačují tak abnormálním počtem protéz rukou a nohou – zprvu jsem se domníval, že je to následek krutého zacházení od krutých bílých Zloušů, tak to ostatně sugerovala i jedna z úvodních scén filmu, ale ukázalo se, že příčina je jinde. Chudí, krom toho že byli chudí a hodní, tak byli i velmi altruističtí. A protože měli málo jídla, tak čas od času pohostili své přátele čerstvě uřezanou vlastní končetinou. Krásní lidé, krásná společnost!

Postupně jsem ztrácel pozornost, nedokázal jsem souvisle film sledovat. Chvilí jsem dumal nad tím, co bylo dříve, zda to, že český výtvarník má kámoše, co má firmu na dodávání vířivek a saun, nebo nápad naplnit dva vagony vířivkami a saunami a kamarádi se s dodavatelem stali až po uzavření skvělého kšeftu na nákup velkého množství těchto komodit, chvílemi jsem se propadal do přemítání o souvislostech. Vždyť, sakra, Soul je nějakých třicet kilometrů od Severní Koreje, to ti blbci nevědí, co se tam děje? Alegorie vlaku jako světa je prima, ale to nevědí, co se dělo ve vlcích Evropy za války a v Rusku po celou dobu vlády bolše-

viků? Shodou okolností jsem den předtím četl o vlcích do zastávky Ponary. To je v dnešní Litvě, a jak se teprve teď rozkrývají hrůzy východoevropských „Bloodlands“, tak teprve teď se zkoumá, jakým způsobem tam zahynulo přibližně 70 tisíc litevských Židů. Jednoduše – ze začátku je tam vozili a stříleli rovnou před vagony, vagon jeden po druhém, ti v dalších vagoncích věděli, co přijde. Později už je nestříleli, jen ten vlak, s několika sty lidí, nechali stát v lese. Pak jen po pár dnech přišli, zabušili zvenku na vagony, když se někdo zevnitř ozval, tak to nechali ještě den dva stát, a když bylo ticho, tak vybrali pár chlapů z dalšího vlaku, aby to vyklidili, a ty pak za odměnu zastřelili, ty ostatní zase nechali stát v lese a tak dokola dál. Nikdo z obětí nepřežil, nikdo. Nebo esalony Gulagu, které po desetiletí křížovaly ruský euroasijský kontinent, co v těch se muselo odehrát za lidské příběhy. Nic z toho, nic, ani nejmenší náznak z toho se ve filmu neobjevil, tam se bojovalo proti vykonstruovaným bílým buržujům, co chtějí zničit svět. Chtělo se mi vzteky brečet a asi jsem i trochu brečel. Díky tomu jsem měl po ukončení projekce zvlhlé oči a nebyl k rozpoznání od ostatních. Protože na konci film sklídl standing ovations a kolem mne byli samí mladí krásní lidé, tleskali a také měli zvlhlé oči, počítám ovšem, že z nadšení a dojetím nad humanistickým posláním filmu. Já to věděl, já na karlovarský festival nesmím, setkávám se tam s jinou civilizací, jsem tam Mimozešťan, nepatřím tam.

Chtěl jsem hned po projekci rychle pryč, protože, jak ten pocit krásně popsal jiný komentátor z karlovarského festivalu, mé kecky se jevíly býti naplněny. Ale mí přátelé průvodci mě přesvědčili, že by to byla hrubá chyba. Když mám nejhorší za sebou. Protože teď, po jedenácté, se teprve začíná žít, a co hlavně, začínají vylézat Antény. Neznaje karlovarského festivalového slangu, nechal jsem se poučit, že se tak říká vesměs štíhlým a vysokým slečnám, které se někdy mezi jedenáctou a dvanáctou začínají rojit na ulicích a v barech v počtech pro běžnou populaci skutečně nevidaných. Opět jsem se nechal poučit, že je to kvůli tomu, že právě touhle dobou začínají vylézat z brlohů a doupat všechny celebrity a hvězdy, a zejména pánové ze zahraničních produkcí, o které jde nejvíce. Aha.

Šli jsme tedy na chvíli do baru, sledovali Antény a zapředli hovor s muži sedícími u vedlejšího stolu, z nichž jeden nás upoutal tím, že do sebe kopal jeden panák za druhým. Na svoji obhajobu uváděl, že příště už bude chodit pouze na filmy s heterosexuální erotikou zápletkou, a když zjistí, že tomu je jinak, už nebude zvědavě čekat, jak to dopadne, a jestli se to nezlepší, protože jinak by se musel znovu totálně zpanákovat, což právě činí. Aha.

Přátelé mně vyprávěli o zhlédnutých filmech, že z těch přibližně osmdesáti je jich tak šest až osm skutečně skvělých, pro které stojí za to do Varů vyrazit, a že zrovna ten den ráno viděli digitální remake Tarkovského filmu *Solaris* a ještě teď z toho žijí. No, a že zbytek je balast a že to tak prostě na světě je. Já vím, že to tak je, že mají pravdu. Zase jsem se propadl do přemítání. Tyhle filmy se natáčejí za strašné peníze, protože to ty lidi, co to natáčejí, baví. V lepším případě za soukromé peníze, v horším a většinovém případě za státní, tedy z daní. Pak se na to přijde podívat pár set, v lepším případě pár tisíc lidí. Nemá smysl to zakazovat, já vím, protože první obětí by byl ten Tarkovský a *Solaris*. Jen si tak říkám, jestli to těmhle pár tisícům lidí nepříjde hloupé, že se za to nestydí. Pro svoji zába-

vu vyhazovat takové peníze – a místo toho je nedat třeba do té Afriky. Nebo tady kolem Varů do chátrajících a rozpadajících se nádherných kostelů, třeba. Nebo do něčeho, čehokoliv, ale smysluplnějšího než takhle ujeté a neskutečně drahé filmy. *Snowpiercer*. Jakou asi za sebou zanechal karbonovou stopu tenhle film? Kolik stovek tisíc lidí by na rok uživil v Severní Koreji? Co se za tyhle peníze doslova zběsile rozutrácené mohlo udělat dobrého?

Otázky, samé otázky. Jediné, na co znám odpověď, je, že vlak střední lavinu sice propluží, ale velkou už ne. A co bylo pak? Pak už se moje kecky naplnily zcela, jen jsem nakopnul mášu a jel nádhernou voňavou nocí za plného úplňku – tu noc byl úplněk, takových věcí si my motorkáři všímáme – na Prahu a dál domů. Noc byla nádherná, vůně kraje po dešti se nedá popsat, měl jsem pravý a nefalšovaný prožitek Krásky. Tak přece jenom to přišlo, katarze z krásného estetického zážitku!

A to je z filmového festivalu v Karlových Varech všechno. Vlastně ne. Ještě něco – ten gruzínský film s kukuřicí vyhrál hlavní cenu.

Přetištěno z internetové revue *Pravý břeh*, 18. 7. 2014

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty*
a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

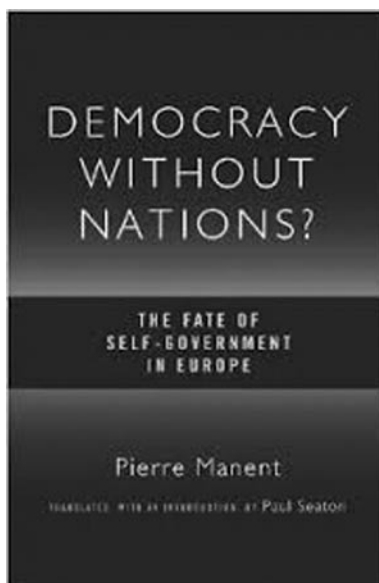
Poštovné a balné neučtujeme!

Více než opožděná anotace knihy Pierra Manenta

VÁCLAV KLAUS

Slovo anotace, uvedené v názvu tohoto textu, nebylo zvoleno náhodně. Nejedná se ani o „book-review“, ani o „review-article“. Nabízí čtenáři pouze stručný pokus o uvedení myšlenek zajímavého autora do našeho myšlenkového kontextu a své zamyšlení se nad nimi. Už jejich výběr je výrazem mého postoje, to není možné zakrývat.

S trochou sebekritiky se přiznávám, že nijak intenzivně nesleduji francouzskou společenskovední literaturu. Částečně proto, že jsem se nikdy pořádně neučil francouzštinu (a vím, že se překladem mnohé ztrácí), částečně proto, že považuji francouzské společenskovední myšlení – přinejmenším od dob Francouzské revoluce v konci 18. století (koneckonců, už i před ní byl merkantilista Colbert a colbertismus něco jiného než Adam Smith) – za prapříčinu dnešních problémů Evropy.

Pierre Manent,
Democracy Without Nations? ISI Books,
Wilmington,
Delaware, 2007,
109 stran.

Je to vlastně pořád stejné. Pořád chtějí jistí lidé Evropu homogenizovat a unifikovat. Pierre Manent ve své knize cituje čtvrttisíciletí stará slova Jeana-Jacquesa Rousseaua: „Dnes už není nic takového jako Francouz, Němec, Španěl nebo dokonce Angličan – jsou jen Evropané. Všichni mají stejné chutě, záliby, zvyky“ (str. 73). Tento citát mi ukázal, jaké mám neznalosti! Jak je vidět, francouzští intelektuálové už i v éře Ludvíka XV. uvažovali stejně, jako v současnosti vidí Evropu Jacques Delors a jeho následovníci.

S výjimkou unikátního příspěvku Frédérica Bastiata jsem nebyl výrazně ovlivněn ani francouzskou ekonomickou literaturou (ač bych neměl opomenout, že jsem první velký kontakt se skutečnou ekonomikou navázal v polovině 60. let, když jsem s chutí studoval – jako povinnou literaturu v Graduační škole Ekonomického ústavu ČSAV – rozsáhlou knihu *Historie ekonomického myšlení*, kterou v roce 1955 v Paříži vydal Emile James). Pár „montpelerinců“ (neboli členů Montpelerinské společnosti) ve Francii samozřejmě existuje, ale jsou ostrůvkem v moři úplně jiného uvažování. Prof. Jacques Garello z univerzity v Marseille a Aix-en-Provence je naprostou výjimkou. Prof. Pascal Salin v Paříži také.

O nic lepší pocit jsem v posledním čtvrtstoletí neměl ani z francouzských politiků. Právce klasického typu – čistě a jasně uvažující – tam zcela absentuje. Z jedné strany ji brzdí rezidua gaullismu, z druhé ničím neodstranitelné a nevyvratitelné zbožštění státu francouzskými intelektuály všech politických zaměření. Nejvíce jsem zažíval prezidenty Chiraka a Sarkozyho a na stejné straně barikády jsem se s nimi necítil. Jenom byli trochu méně socialističtí než Hollande. (Své spory s pány Attalim a Kouchnerem radši ani nebudu zmiňovat.)

Poněkud jsem o oprávněnosti svého apriorismu zapochyboval, když jsem v roce 2013 objevil anglickou verzi knihy Pascala Brucknera *The Fanaticism of the Apocalypse* (viz moji recenzi v *Lidových novinách*, 4. 12. 2013). Autor je sice příslušníkem levicové „nouveau philosophie“, ale hned na str. 3 své knihy říká, že „pro ekologisty je příroda pouze holí, kterou používají, aby pomocí ní mohli tlouci lidské bytosti“. Postoje ekologistů (já říkám environmentalistů) Pascal Bruckner označuje za nový „antihumanismus“.

S o to větší radostí jsem četl Manentovu knihu, kterou do angličtiny skvěle přeložil Paul Seaton, profesor University of Baltimore. Ve svém „úvodu překladatele“ národní stát považuje za „vynález moderní Evropy“ a za „evropskou zvláštní cestu“ (Europe's Sonderweg), což je od Američana pěkné. Manentova kniha má tři části, resp. hlavní text a dva rozsáhlé appendixy:

- Smysl národů
- Demokracie bez národů?
- Co je to národ?

Ve všech těchto třech případech nevím, zda překládat anglické „nation“ jako národ či jako národní stát, myslím – z celkového kontextu knihy – že spíše platí to druhé. Manent ve svém úvodu říká, že se v knize zabývá „erozí – ne-li likvidací – politické formy, která v Evropě po staletí chránila člověka. Zabývá se „the nation“ (str. 4). Říká-li toto, je evidentní, že se zabývá „politickou formou“, čili národním státem. A dodává, že tato „politická forma není lehkým převlečníkem, který je možné kdykoli svléknout nebo obléknout“ (tamtéž).

Pierre Manent obhájí národní stát, toto „politické těleso“, oproti vizi „sjednoceného světa“, která nechce vzít na vědomí jakékoli „kolektivní diference“ (str. 7). V tomto smyslu nepřijímá „americkou politiku globální demokratizace“ a je zděšen z toho, jak rychle „byl v Evropě ztracen smysl a význam demokratického národního státu“ (str. 9). Velký moment obratu vidí v roce 1968, kdy byl „ve jménu demokracie zásadně zpochybněn suverénní národní stát“ (str. 15). Od té chvíle se „demokracie aktivně a agresivně obrací proti státu“ (str. 17), a tím ho delegitimizuje.

Stačí uvádět jeho teze a zajímavé formulace. „Městský stát ve starém Řecku a národní stát v moderní Ev-

ropě jsou jediné politické formy, které byly schopny – ve svých demokratických obdobích – spojit civilizaci a svobodu“ (str. 31). Bez těchto dvou uspořádání byly různé civilizace, ale bez svobody. Dnešek Manent hodnotí tak, že je „stát méně a méně suverénní a vlády méně a méně reprezentativní“ (str. 33). Příčinou je:

- „Evropa, resp. konstrukce Evropy“, čili prohlubování evropské unifikace;
- vznik a převládnutí státu blahobytu.

Výsledkem je, že se „vrátila doba osvětleného despotismu“ (str. 40), neboť „procedurální demokracie zbavila demokracii jejího původního smyslu“ (str. 41). „Když je národní stát oslaben, rámec, ve kterém demokracie funguje, je také oslaben“ (str. 76). Proto chce Manent o národním státu „uvažovat v politickém smyslu, nejen jako o kulturní identitě“ (str. 80).

To podle Manenta dnes lidé nedělají. Místo toho, aby přemýšleli o národním státu, „většina politologů studuje nacionalismus s nadějí, že se tím dostávají k samotné podstatě národa a státu“ (str. 89), což je velmi přesný postřeh. Stát není těmito lidmi chápán jako racionální politická forma, a proto není hájen.

To všechno jsou velmi ostré a obohacující formulace. Mám přesto některé otázky:

1. Na str. 90 Manent říká, že přes všechno to, čeho jsme svědky, „naše národní státy zde ještě nějakou dobu zůstanou“. Tvrdí to i přesto, že současně dodává, že tyto státy „budou jen stíny toho, čím byly dříve“. Jsou tyto dva výroky kompatibilní? Resp. bude možné tyto „stíny“ ještě považovat za státy? Nebudou to už pouhé regiony či provincie? Zaslouží si ještě název stát?

2. Na mnoha stránkách své knihy se zabývá náboženstvím, nejen křesťanstvím, ale i islámem a židovstvím, a nejen to. Mimořádně silně zdůrazňuje historickou roli křesťanských králů. „Evropské národy vznikly jako produkt poslušnosti ke křesťanským králům“ (str. 97). Ti vytvořili na určitém prostoru nezbytnou formální jednotu. To způsobilo, že se Evropa přestala organizovat na bázi měst nebo impérií – na rozdíl od zbytku světa. To je zajímavá teze.

3. Manent zásadně odmítá dnešní proces evropského rozšiřování (myšleno rozšiřování EU, resp. přibírání dalších členů) a probíhající vývoj hodnotí jako „slepý

proces nekonečné extenze“ (str. 42). Proto obhajuje „první Evropu“, „malou Evropu“ (původních šesti zemí), neboť jediné tato úzká „komunita měla společný cíl“. Obává se proto, že jsme se v Evropě dostali do „nemožné situace“, a ví, že jsme se do ní dostali sami. Myslí si, že by to de Gaulle a Konrad Adenauer nikdy nedopustili. To je pro mne inspirativní pohled. Já jsem vždy vítal „rozšiřování“ EU, protože jsem si myslel, že není slučitelné s „prohlubováním“, které nechci. Francouzi, jako „founding fathers“, to logicky vidí jinak. Vede mne to k opačné úvaze: *Měli jsme vlastně někdy šanci, že nás do té jejich „malé Evropy“ nevezmou?*

4. Osvícenství způsobilo „prvotní homogenizaci Evropy“, říká Manent, a tím i začátek oslabování národních států. Francouzská revoluce a napoleonské války v tom usilovně pokračovaly dále, ale „kvůli ne-

úspěchu napoleonských válek partikularity posílily, a to způsobilo, že byly evropské státy znovuzrozeny“ (str. 79). Přestaly být státy v pasivním smyslu, začaly znovu „chtít existovat jako národní státy“.

To je výzva do budoucnosti. Může vzniknout nějaký nový mechanismus, který by k tomu evropské národní státy mohl dnes motivovat? Jaká tragédie musí nastat? Co musí selhat? Dnešní, pro mnohé z nás zcela evidentní selhání Evropské unie asi nestačí. Jak velké by toto selhání muselo být, aby to lidi v Evropě probudilo? Můžeme se toho dožít? Na to nám Pierre Manent neodpovídá, ale jeho kniha nám k tomu poskytuje spoustu podnětných myšlenek. Stojí za přečtení.

Václav Klaus, politik, bývalý ministr financí, předseda vlády a v letech 2003–2013 prezident České republiky.

Češi a náboženství – spor nejen o restituce

Český kulturní komplex Náboženství v proměně Potíže s církvemi

**Halík, Kantůrková,
Vojtíšek, Strunecká, Boněk,
Procházková, Kašparů etc.
v novém čísle
revue PROSTOR 102**

www.revueprostor.cz

Z nových knih

**VERONIKA NIELSEN
SOBOTKOVÁ A KOL.**

RIZIKOVÉ A ANTISOCIÁLNÍ CHOVÁNÍ V ADOLESCENCI

Grada, brož., 152 s., 249 Kč

Antisociální chování patří k základním zdrojům rizik v dospívání, a proto je aktuálním tématem pro rodinu, školu i celou společnost. Publikace je první českou monografií zaměřenou na chování dospívajících, které ohrožuje zdraví či život jednotlivce nebo překračuje normy dané společností.

Antisociální chování dospívajících je přítomné v každé generaci, mění se pouze jeho projevy. Kniha se zaměřuje nejen na popis tohoto chování, ale také na vztah mezi ním a užíváním návykových látek, a zejména na tři nejvýznamnější socializační kontexty vývoje v adolescenci – rodinu, školu a prostředí vrstevníků. V každé kapitole jsou uvedeny výsledky vlastního výzkumu. Publikace je určena především odborníkům, psychologům, pedagogům, sociálním pracovníkům a studentům, dále lidem z pomáhajících profesí a v neposlední řadě rodičům, jejichž děti procházejí tímto mnohdy nelehkým obdobím.

Grada Publishing,
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: 234 264 401-2, fax: 234 264 400
www.grada.cz

**LUCIE VIDOVIČOVÁ,
LUCIE GALČANOVÁ,
MARCELA PETROVÁ KAFKOVÁ,
DANA SÝKOROVÁ**

STÁŘÍ VE MĚSTĚ, MĚSTO V ŽIVOTĚ SENIORŮ

SLON, 372 s., 340 Kč

Kniha se zaměřuje na souvislosti fenoménů demografického, resp. individuálního stárnutí a urbanizace, přesněji řečeno na každodennost stárnoucích obyvatel měst v kontextu sociálně-prostorových procesů regenerace a gentrifikace. Autorky hledají odpovědi na otázky jako: Jaký vliv má měnící se vnější prostředí na zkušenost stárnutí? Jakým způsobem poznamenává urbánní dynamika zapojení seniorů do sociálních struktur? Jakými strategiemi se jedinci vyrovnávají s dopady urbánních procesů tváří v tvář vlastnímu stárnutí – jak udržují kontrolu nad situací s ohledem na své zdraví, finanční možnosti a zdroje obsažené v městském prostředí? A konečně, jsou velká česká města přátelská vůči lidem vyššího věku?

Způsobem zpracování, šíří a hloubkou probíraných témat chce kniha uspokojit co nejširší okruh čtenářů, neboť informace, které by přinášely vhled do vzájemné dynamiky fenoménů „města“ a „stáří“, doposud chyběly nejen pro společenské vědy, ale i pro praktický výkon místní samosprávy ve velkých městech, jejichž demografické profily se výrazně mění.

Kniha představuje českému publiku zahraniční, zejména feministické, teoretické debaty o veřejných politikách prostituce a současné trendy v právních úpravách této problematiky. Předkládá rovněž kritickou analýzu české situace – jak stávajících i navrhovaných právních úprav, tak vnímání prostituce ve veřejném prostoru, zejména mezi odborníky a odbornicemi, ve veřejné správě a v médiích. Publikace obsahuje řadu doporučení pro veřejné politiky dotýkající se prostituce a její právní úpravy, nenabízí ale žádná jednoduchá a rychlá řešení. Autorky a autoři zejména identifikují, čeho je třeba se při formulování veřejné politiky a právní úpravy prostituce a jejího uplatňování v praxi vyvarovat, a to zejména s ohledem na lidská práva a požadavek genderové rovnosti. Kniha detailně rozebírá a kriticky hodnotí

ký výkon místní samosprávy ve velkých městech, jejichž demografické profily se výrazně mění.

**BARBARA HAVELKOVÁ
A BLANKA BELLAK-HANČILOVÁ
(EDS.)**

CO S PROSTITUCÍ?

Veřejné politiky a práva osob v prostituci

SLON, 306 s., 440 Kč

Kniha představuje českému publiku zahraniční, zejména feministické, teoretické debaty o veřejných politikách prostituce a současné trendy v právních úpravách této problematiky. Předkládá rovněž kritickou analýzu české situace – jak stávajících i navrhovaných právních úprav, tak vnímání prostituce ve veřejném prostoru, zejména mezi odborníky a odbornicemi, ve veřejné správě a v médiích. Publikace obsahuje řadu doporučení pro veřejné politiky dotýkající se prostituce a její právní úpravy, nenabízí ale žádná jednoduchá a rychlá řešení. Autorky a autoři zejména identifikují, čeho je třeba se při formulování veřejné politiky a právní úpravy prostituce a jejího uplatňování v praxi vyvarovat, a to zejména s ohledem na lidská práva a požadavek genderové rovnosti. Kniha detailně rozebírá a kriticky hodnotí

Publikace obsahuje řadu doporučení pro veřejné politiky dotýkající se prostituce a její právní úpravy, nenabízí ale žádná jednoduchá a rychlá řešení. Autorky a autoři zejména identifikují, čeho je třeba se při formulování veřejné politiky a právní úpravy prostituce a jejího uplatňování v praxi vyvarovat, a to zejména s ohledem na lidská práva a požadavek genderové rovnosti. Kniha detailně rozebírá a kriticky hodnotí

Kniha detailně rozebírá a kriticky hodnotí

notí návrhy zákona na regulaci prostituce, které v posledních letech zpracovává a Poslanecké sněmovně předkládá hlavní město Praha.

**MILOSLAV PETRUSEK
MARX, MARXISMUS
A SOCIOLOGIE
Texty z pozůstalosti I**
SLON, 116 s., 230 Kč

Texty Miloslava Petrusky zařazené do této knížky vznikaly během dlouhého časového období – zhruba od poloviny 90. let do roku 2004, kdy se z nich autor pokusil sestavit knihu s velkým K. Ta

měla být sumou jeho vědění o sociologii, proto jí někdy v žertu dával název „Co všechno vím o sociologii“. V této podobě ale kniha nikdy nevyšla – autor dospěl k přesvědčení, že o tak rozsáhlé dílo vlastně nikdo nestojí, a jako celek ji žádnému nakladatelství ani nenabídl. Některé napsané části uplatnil jinak – řada textů orientovaných k dějinám sociologie, obecné metodologii a sociologické metateorii vyšla v letech 2005–2011 v odborných časopisech, případně v kolektivních dílech. Zbyla řada nepublikovaných částí, z nichž jsme pro tuto knihu vybrali tři o Marxovi a marxismu. Společně je vydáváme proto, že tvoří určitý celek – a jako celek si je (ve svém počítači) připravil i sám autor.

Sociologické nakladatelství (SLON)
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045
www.slon-knihy.cz, slon@slon-knihy.cz

**PAVEL ŠÍMA,
MARCELA KRÁLIKOVÁ A KOL.
VOLEBNÍ KAMPANĚ 2013**
Barrister & Principal, 238 s. + 32 s. bar.
přílohy, 299 Kč

Publikace *Volební kampaně 2013* je první českou knihou, která nahlíží a rozebírá kampaně z marketingového hlediska. Jejími autory jsou členové Institutu politického marketingu (a další spolupracující autoři) s praktickými zkušenostmi z českých i amerických kampaní. Je založena na rozhovorech s devíti volebními manažery, čtvrt roku monitoringu médií a sociálních sítí a dalších datech (např. o útratách stran za kampaně od společnosti Admosphere).

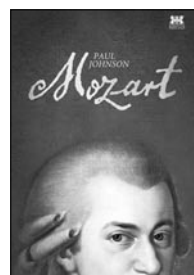
Knihy by neměla chybět v knihovničce žádného kandidáta, politického marketéra či volebního manažera. Pro pochopení fungování dynamiky kampaní se může hodit také novinářům či studentům politologie a příbuzných sociálněvědních oborů.

První marketingově orientovaná kniha o volebních kampaních:

- Devět největších kampaní voleb 2013 pod drobnohledem.
- Odhaluje fungování politických kampaní po organizační i finanční stránce. Využívá data o útratách stran za média, poskytnutá exkluzivně společností Admosphere.
- Založeno na rozhovorech se všemi volebními manažery.
- Sedmnáct kapitol o marketingových technikách + devět kapitol o kampaních jednotlivých stran.
- Rozpočty, osobnosti, volební strategie.

**PAUL JOHNSON
MOZART**

Barrister & Principal, 184 s., 249 Kč

„Paul Johnson má veliký dar: dokáže převyprávět příběhy legendárních osobností ve spojitosti s jejich dílem a dobou tak, že osloví široké spektrum čtenářů – od

laické veřejnosti až po takzvané punčované odborníky. Nepočítám se k nim, protože nejsem mozartolog, jen někdo, kdo žije hudbou teoreticky i prakticky a považuje Amadea za zjev, jaký se vyskytne v dějinách kultury jen jednou ne za sto, ale za tisíc let.

Přečetl jsem o Mozartovi hodně knih, ale ta Johnsonova vůbec není jen jejich pouhou recyklací, ale dílkem, které čtenáře vzrušuje, povzbuzuje, aby hledal, našel, ale hlavně poslouchal Amadeovu hudbu. Johnsonova Mozarta zkrátka a dobře přečtete jedním dechem a přinutí vás vracet se k Amadeovi a jeho hudbě jako k celoživotní vášni...“ (Miloš Štědroň, skladatel, muzikolog, pedagog)

Barrister & Principal, o.p.s.
Martinkova 7
602 00 Brno
tel: 545 211 015
e-mail: obchod@barrister.cz
www.barrister.cz/

Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury
(CDK)

www.cdk.cz

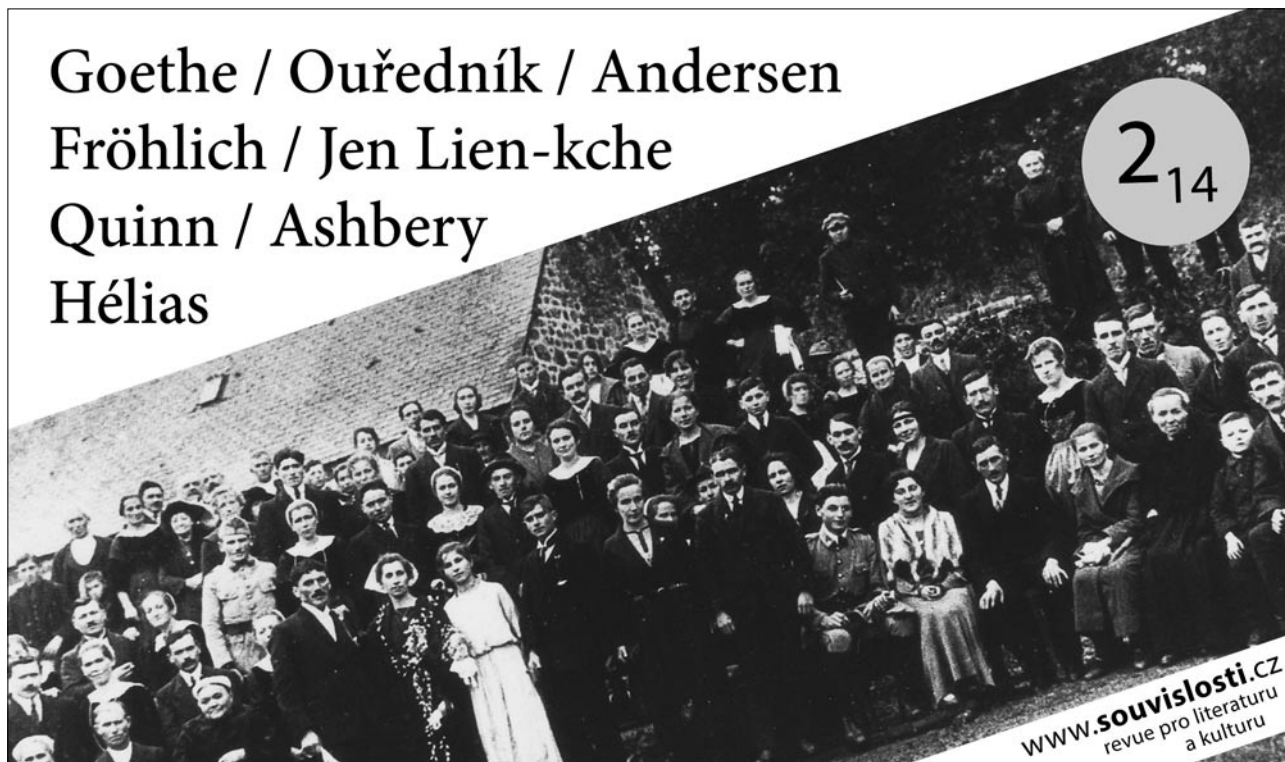
Naleznete zde informace o všech vydaných
i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty*
a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

Goethe / Ouředník / Andersen
Fröhlich / Jen Lien-kche
Quinn / Ashbery
Hélias

2₁₄

Další periodika CDK

Církevní dějiny

Odborný historický časopis, věnovaný církevním dějinám v českých zemích i ve světě

- Dějiny křesťanství v perspektivě současných historiografických metod
- Kvalitní, zároveň však zajímavé a čtivé články
- Žánrová pestrost (studie, kratší články, eseje, dokumenty, paměti, recenze aj.)
- Texty domácích i zahraničních autorů
- Nezávislost a ekumenický charakter časopisu

Bonus: sleva 25 % na všechny knihy CDK

Ukázkové číslo vám zašleme **zdarma**.

Vychází **čtyřikrát** ročně v rozsahu přibližně 120 stran, cena 119 Kč, roční předplatné 350 Kč (čtyři čísla).

Knihy z ediční řady *Quaestiones quodlibetales* lze kromě standardní varianty zakoupení jednotlivých svazků získat v rámci ročního předplatného, které má následující výhody:

- dostanete poštou všechny svazky (minimálně dva) ediční řady, které během roku vyjdou
- získáte slevu 25 % na všechny knihy CDK, kterou můžete uplatnit při nákupu na www.cdk.cz anebo při objednávkách v redakci CDK
- roční předplatné činí 300 Kč (cena platí pro rok 2014)

Ediční řada navazuje na úsilí CDK o kultivaci a prohlubování historické, teologické a filosofické reflexe vztahů mezi náboženstvím, kulturou a společností, které nacházelo své vyjádření v časopisech *Teologický sborník*, *Teologie & společnost* a nyní v časopisech *Církevní dějiny* a *Kontexty*.

revuepolitika

na internetu!

Politicko-společenská revue CDK s dvacetiletou tradicí

Newsletter, měsíční přehled uveřejněných textů, e-mailem zdarma, RSS kanál
Více na www.revuepolitika.cz

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, www.cdk.cz

host

měsíčník
pro literaturu
a čtenáře

česká i překladová beletrie
recenze knižních novinek
eseje o kultuře a literatuře
rozhovory a tematické bloky
aktuální reflexe
literární historie
nezavedená literatura

využijte klasické
či elektronické
předplatné

hostbrno.cz

DINGIR

religionistický časopis o současné náboženské scéně,
vychází čtvrtletně od roku 1998.

Nové číslo 3/2014 má téma
NÁBOŽENSTVÍ PŘI ŘEŠENÍ KONFLIKTŮ

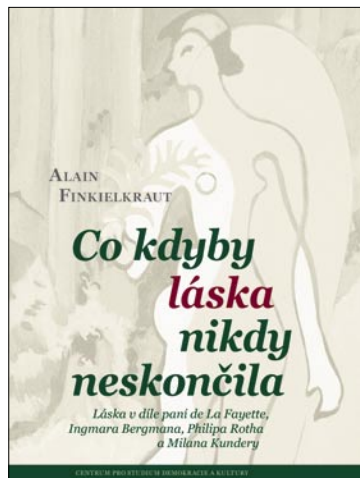
Další články z domova i zahraničí o současném duchovním životě,
rozhovor, události, informační servis, recenze, reflexe a dopisy.
Zásadní články jsou odborně recenzovány.

Cena: 49,- Kč.

Objednávky: <http://www.send.cz> v sekci kulturních časopisů.
Číslo na ukázkou rádi pošleme zdarma.
Starší čísla v redakci (e-mail: dingir@dingir.cz).

Předchozí čísla měla např. tato témata:
Alternativní medicína a náboženství
Angelologie
Náboženství a národní identita
Bohatství a chudoba v pohledu náboženství
Když zklame předpověď

ALAIN FINKIELKRAUT

Co kdyby láska nikdy neskončila

Ve své půvabné knížce přeložené pod názvem Co kdyby láska nikdy neskončila uvažuje Alain Finkielkraut o čtyřech podobách moderní lásky, která je sice vyvázána z tradičních svazujících pout přísné morálky a zatěžujících zvyků, přesto je spíše křehká a v ohrožení. Láska je dnes sice „volná jako ptáče“, ale je třeba se s autorem na chvíli pozastavit a ptát se, jaké podoby má dnes tato základní lidská emoce a zda vlastně ještě umíme opravdově milovat.

Brož., 112 str., 169 Kč

JASON KALMAN

Jít Hospodinu po krku

Woody Allen, kniha Job a židovská teologie po holocaustu

Málokoho by napadlo vzít teologicky vážně vtipy, gagy a kousavé poznámky na adresu Boha a náboženství, které se objevují ve filmech a textech Woodyho Allena. Jason Kalman, americký docent klasické hebrejské literatury a znalec moderní židovské interpretace biblických textů, si v této útlé knížce všímá jobovských motivů v Allenově díle a ukazuje, že jejich vtipnost se opírá o podobné myšlenkové paradoxy, které lze nalézt i v současné židovské teologii, jež má odvahu předkládat Bohu nepříjemné, snad až rouhavé otázky a výčitky. Utrpení nevinných je bezesporu velkou teologickou otázkou po celá tisíciletí. Možná že humor je jednou z myslitelných odpovědí. Přeložila Pavla Doležalová.

Brož., 70 str., 119 Kč

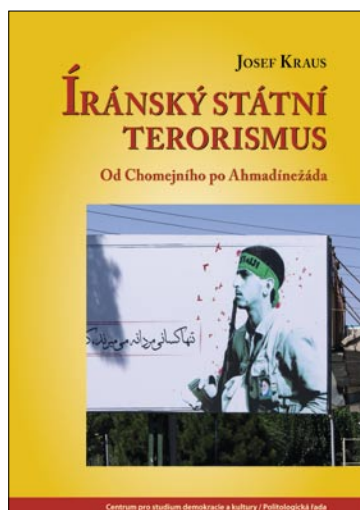
Jít Hospodinu po krku

Woody Allen, kniha Job
a židovská teologie po holocaustu

JASON KALMAN

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

JOSEF KRAUS

Íránský státní terorismus

Od Chomejního po Ahmadínežáda

Islámská republika Írán je dlouhodobě v médiích, na politických fórech, oficiálních zprávách ministerstev zahraničí a zpravodajských služeb i v odborné literatuře ostrakizována coby největší podporovatel terorismu na světě. Představuje ale tento íránský režim svou podporou zahraničního terorismu a mírou vnitřní represe skutečně takovou hrozbu? Josef Kraus se ve své unikátní práci snaží na tuto otázku odpovědět, k čemuž využívá své cenné zkušenosti z četných terénních výzkumů. Výsledkem je studie, která se snaží komplexně postihnout fenomén státního, resp. státem podporovaného terorismu na íránském příkladu. Kromě toho autor čtenáři přibližuje i moderní íránskou historii a vysvětluje složitý a na Západě hůře pochopitelný íránský mocensko-politický systém.

Brož., 220 str. + 8 stran barevné fotopřílohy, 249 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

